

Vānšnata politika
ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА

na **НА БЪЛГАРИЯ** *Bǎlgarija*

СЛЕД 10.XI.1989

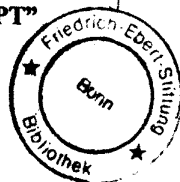
sled n. n. 1989

Nacionalen Institut za

**НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ
ЗА МЕЖДУНАРОДНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ**
Meždunarodni izsledvanija
ФОНДАЦИЯ "ФРИДРИХ ЕБЕРТ"

София 1997

A 97 - 08585

© Национален институт за международни изследвания
© Фондация "Фридрих Еберт"

*авторски колектив в състав: Евгени
Александров ...*

Изследването е осъществено от авторски колектив в състав Евгени Александров, Искра Баева, Красимира Стоянова, Александър Рангелов, Катинка Христова, под редакцията на проф. д-р Евгени Александров

Трудът е издаден със съдействието на Фондация "Фридрих Еберт"

Изложените в книгата позиции отразяват изключително вижданията на авторите.

Издателска къща **ИНТЕЛА**

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР.....5

1. ОСНОВНИ НАСОКИ НА БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА В КРАЯ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ПЕРИОД (1985-1989 Г.).....7

2. ГЛАВНИ ВЪТРЕШНИ И МЕЖДУНАРОДНИ ФАКТОРИ В НАЧАЛОТО НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ.....28

3. ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА БЪЛГАРСКИТЕ ПРАВИТЕЛСТВА ПРЕЗ 90-ТЕ ГОДИНИ.....48

Външната политика на двете правителства на Андрей Луканов...48
Външната политика на правителството на Димитър Попов 58
Външната политика на правителството на Филип Димитров...71
Външната политика на правителството на проф. Любен Беров...88
Външната политика на правителството на Жан Виденов105

4. ВЪТРЕШНА БОРБА ПО ВЪПРОСИТЕ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ОРИЕНТАЦИЯ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ.....122

5. БЪЛГАРИЯ В ПОЛИТИКАТА НА ГОЛЕМИТЕ ДЪРЖАВИ.....	142
6. ПРОБЛЕМИ НА НОВАТА ДИПЛОМАЦИЯ И ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИЯ МЕХАНИЗЪМ НА СТРАНАТА.....	176
7. НЯКОИ ОЦЕНКИ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА БЪЛ- ГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА НА ПРАГА НА ХХІ ВЕК.....	191

ПРЕДГОВОР

Българската външна политика след 10 ноември 1989 г. е важна съставна част от целокупния обществен живот на страната. По тази причина тя изпита всички сътресения и възходи на българския преход. Въпреки че тази политика все още търси своите ориентири, тя има вече опора в зреещия национален консенсус относно принадлежността на страната към демократичния свят с неговите ценности и задължения.

Ако този консенсус е важен плюс за вътрешната и външната политика на съвременна България, то открит остава въпросът за пътищата, по които тя трябва да обезпечава своята сигурност в една твърде динамична международна среда, където трусове на промените разклащат устоите на международната стабилност.

Националният институт за международни изследвания продължава своята изследователска дейност, посветена на проблемите на международните отношения и външната политика на България. В това отношение той има ценната подкрепа на Фондация "Фридрих Еберт", която все така безкористно подпомага демократичните преобразования в страната и региона. Настоящата книга е резултат на сътрудничеството между НИМИ и ФФЕ, които осъществиха няколко съвместни публикации и научно-практическа дискусия, посрещнати с интерес от българската общественост.

Този труд представлява кратък политико-исторически очерк за външната политика и международната дейност на страната от 1989 насам. В нея е направен опит за най-обща оценка -

субективна както всяко човешко съждение - на постигнатото от гледна точка на реалните резултати.

В книгата е събран известен фактически материал за визитите, срещите и др. външнополитически контакти на българските лидери през първата половина на 90-те години. Тази описателност може да отегчи любознателния читател. Но ние се надяваме, че поднесената информация, уточнена според хрониките на Министерство на външните работи, ще му помогне да долови основните търсения на българската дипломация от този период - трескава, дори малко хаотична, изпълнена с разочарования и надежди. Бихме искали да изкажем своята благодарност на Министерство на външните работи, и лично на господин Захари Радуков, началник-отдел, на г-н Красимир Костов, дипломатически служител, и на г-жа Ваня Владимирова, за оказаното любезно съдействие.

Проф. д-р Евгени Александров
Директор на Националния
институт за международни
изследвания

Д-р Марк Мейнардус
Директор на Регионално бюро
"Балкани" на Фондация
"Фридрих Еберт"

1. ОСНОВНИ НАСОКИ НА БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА В КРАЯ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ПЕРИОД (1985-1989 Г.)

Когато се опитваме не само да хвърлим поглед, а и да си обясним по-дълбоките причини за преориентирането на българската външна политика през последните изпълнени с кардинални обществено-икономически промени седем години, трябва да започнем с изходното ѝ положение. Това означава внимателно да се проследят тенденциите, условията и механизмите за формулирането и реализирането на външната политика на един предшестваш етап. Не бива обаче да стесняваме обхвата на погледа си само в рамките на България, тъй като нашата страна споделя съдбата на всяка по-малка европейска държава - нейната външна политика е функция на сложното съотношение между множество регионални и извънрегионални фактори.

Българската външна политика като държавна дейност изживява всички промени, поврати и преврати, през които преминава и България в бурната епоха на модерното си съществуване. Нейната основна насока и тенденции се влияят от желанията, намеренията и симпатиите на сменящите се български политически екипи, но много важна се оказва и геополитическата позиция на България. Нашата държава е разположена в източната половина на континента, на Балканския полуостров, на границата между Европа и Ориента. Това означава, че българските възможности за избор на външнополитическа ориентация през цялото близо 120 годишно съществуване на държавата ни са ог-

раничени от такива фактори като борбата между великите сили, които имат свои интереси на Балканите, от действията и стремежите на другите балкански народи и държави, от европейското - и по-късно от глобалното съотношение на военните и политическите сили, и от други фактори.

Голямата обществена промяна, започнала на 10 ноември 1989 г., бе предшествана и подготвена от по-бавни еволюционни преобразования във всички сфери на българското общество, които се усещат особено релефно през втората половина на 80-те години. Основната причина за променящата се политическа линия на управляващата БКП (става дума за нея, тъй като в нейното политическо ръководство бяха съсредоточени основните правомощия за вземане на решения по абсолютно всички икономически, политически и външнополитически въпроси) бе общата криза, обхванала Източния блок през 80-те години, а конкретен стимул стана започващата в Съветския съюз с идването на власт на Михаил Горбачов т. нар. перестройка.

Изходната база, от която започна да се променя външната политика на България, в немалка степен предопредели редица по-нататъшни проблеми и трудности, очертали се особено ясно през първата половина на 90-те години. Първоначалната рамка за развитие на следвоенната (1945 г.) българска държава бе дадена от глобалното разделение между Запад (САЩ и съюзниците им) и Изток (СССР и съюзниците му), оформило епохата на "студената война".¹ В това идеологически - и геополитически-мотивирано голямо противостояние всяка от държавите имаше свое място, но и свои функции.

В резултат от следвоенните трансформации в българското общество се зароди характерен психологически синдром - синдромът на силно идеологизираното отношение към външнополитическия съюзник. Безпрекословното приемане на съветското (руското) мнение бе резултат от редица исторически обстоятелства - традиционното българско русофилство, освобождението на България през 1878 г. в резултат на Руско-турската

война (1877-1878 г.), катастрофалните последици от участието на България в двете световни войни, когато тя бе в групировките на противниците на Русия (СССР), необходимостта в края на Втората световна война България да намери защитник на националните си стремежи, нежеланието на Великобритания и САЩ да ѝ помогнат и др.

Изключително близките българо-съветски политически взаимоотношения контрастираха с напрегнато-подозрителното отношение на останалите източноевропейски съюзници на СССР (могат да се споменат Полша, Унгария, Румъния, Чехословакия) и сериозните проблеми, които те създават на водещата сила в Източния блок - да припомним само събитията от 1956 и 1968 г.. Историческите обстоятелства направиха мястото на България в Блока уникално. Тя стриктно следваше съветския модел и действаше като най-горещ защитник на СССР във вътрешноблоковите отношения. Българските политици и дипломати дори се гордееха, и извличаха полза от близостта си до съветската позиция. Това личи от спомените на най-дългогодишния български външен министър Петър Младенов: "Често когато управляващите във ФРГ искаха да проверят правилността на някои свои мисли, съждения и оценки, относно намеренията на СССР по даден въпрос, се обръщаха към нас. Разбира се, и дума не можеше да става за събиране на сведения с негодни средства, по-скоро въпросът опираше до получаване на информация, за която бяха сигурни, че е достоверна".²

Ето и няколко примера за българската нагласа. България послушно се подчинява на съветските виждания за изграждане на южнославянска федерация през втората половина на 40-те години, като е не по-малко ревностна и в провалянето на тази идея след конфликта на Сталин с Тито. По време на първата голяма криза в Източна Европа - унгарското въстание от 1956 г., България наред с Румъния безрезервно подкрепя решението на СССР за военна намеса. През 1963 г. в България се обсъжда, макар и хипотетично, вероятността в далечно бъдеще да се присъ-

едини към Съветския съюз.³ В Организацията на Варшавския договор, създадена през 1955 г., България е сред най-послушните. Когато представителите на Варшавския договор трябва да вземат някое непопулярно решение, България често е използвана като говорител на Съветския съюз. Най-известен е случаят с изказаното за пръв път от Тодор Живков предложение за интервенция на държавите от Варшавския договор срещу Чехословакия през лятото на 1968 г. И пак тогава, на 21 август, наред с четирите съседки на Чехословакия, които се страхуват от политическото въздействие на чехословашките реформи върху техните страни, в интервенцията се включват символични български войски, въпреки че нямаме обща граница с търсещата социализъм с човешко лице страна.⁴

Позицията на най-верен и близък съюзник на Съветския съюз в рамките на Източния блок бе съзнателно търсена. Тенденцията България не просто принудително да се съобразява с геополитическия императив на съветското господство, каквато е политиката например на Полша и Унгария, а доброволно да се подчинява на Съветския съюз, бе особено силна по време на дългогодишното управление на Тодор Живков. От известна гледна точка тази позиция изглежда благоприятна за нашата страна, тъй като България получаваше немалки икономически изгоди. Но такава позиция може да бъде оправдана и обяснена само с вярата, че създаденият след Втората световна война ред ще бъде вечен. Той обаче, както показва историческото развитие, не бе и не би могъл да бъде такъв.

Промените, започнали от средата на 80-те години, бяха неминуеми преди всичко заради нарастващото икономическо изоставане на Изтока от Запада. В съвременния технологичен свят икономическата конкурентноспособност се отразява не само върху равнището на живот, но и върху военния потенциал, енергетиката, модерните комуникационни средства, новите технологии. Загубеното от СССР технологическо съревнование със САЩ налагаше търсене на нови цялостни решения. Това след

1985 г. се опитваше да направи Михаил Горбачов, първият от десетилетия съветски лидер на работоспособна възраст. Опитът му да преформулира целите и задачите на съветската политика - в социалните отношения, в икономическата област, в съюзните отношения, в международната сфера, бе посрещнат по различен начин от останалите членки на Източния блок.

България на Тодор Живков бе между онези, които изпитваха най-големи опасения пред нуждата от промени (като например ГДР на Ерих Хонекер и Румъния на Николае Чаушеску). Тревогите на Живков идваха не от повика за реформи - концентрираната в него власт позволяваше да се провеждат всякакви нововъведения. Още от 60-те години България бе сред първите, които приеха Новия икономически механизъм, през 70-те години - аграрно-промишлените комплекси, както и други почини за централизирано интензифициране на икономиката. Нещо повече, впечатленията на външните наблюдатели тогава бяха, че Съветският съюз използва България като опитно поле за икономически реформи.⁵ Живковото нежелание да приеме "перестройката" се дължи не на реформите, каквито той самият често и охотно провеждаше, а на скрития в нея императив новата политика да се прави от нови хора.

В средата на 80-те години България бе изправена пред няколко сериозни външнополитически предизвикателства, които изискваха не само дипломатически усилия, но и външна икономическа и политическа подкрепа. Първото, което има и най-дълготрайни и сериозни последици върху цялата последвала българска история, е преименуването на българските турци през 1984-1985 г. Актът на насилствена смяна на имената на граждани на европейска страна по това време бе приет негативно от европейската и международната общност. Нещата обаче бяха по-сложни, отколкото изглеждат на пръв поглед на Европа, особено след Заключителния акт от Хелзинки 1975 г. Мерките на българските власти по отношение на българските турци в средата на 80-те години имат многобройни аналози в балканска-

та история - отношението към малцинствата на Балканите като правило е дискриминационно. Именно по такъв начин бяха претопени многобройните български групи в повечето балкански страни, и по-специално в Турция, където това стана с истински геноцид. Българската акция имаше и непосредствен повод в за-силената антибългарска дейност на турски секретни служби сред българското мюсюлманско население.⁶ Независимо от обосновката и основанията обаче, това насилственото преименуване се-риозно повлия на външнополитическия престиж на България.

Второто тъмно петно върху международната репутация на България бе т. нар. българска следа в атентата срещу първия папа - поляк по произход Йоан Павел II, извършен от турския десен терорист Мехмед Али Агджа на 13 май 1981 г.⁷ На 25 ноември 1982 г. във връзка с този атентат бе арестуван служителът на българската въздушна компания "Балкан" Сергей Антонов. Бяха обвинени и още двама българи. Следствието бе мотивирано единствено и само от "разкритията", направени от вече осъдения Агджа. Събирането на "доказателства" продължи три години с помощта на тайните служби на страните от НАТО, при което бяха изфабрикувани и публикувани "документи". Активна роля изигра и американската журналистка Клеър Сърлинг, която със селективен подбор на факти измисли "българската следа" в атентата срещу папата поляк. На 15 август 1982 г. тя публикува своето "журналистическо разследване" в сп. "Рийдърс дайджест" и така популяризира версията си в цял свят.

През май 1985 г. започна процесът срещу българите, обвинени в съучастие в атентата. Той завърши през март 1986 г. с присъда за Сергей Антонов "освобождаване поради недостиг на доказателства", която показва несъстоятелността на обвинението. Формулировката на оправдателната присъда обаче не сваля подозренията от България. Апелативният процес през 1987 г. по обжалването на присъдата от страна на българите също не очисти името на България.

Недоказаното тежко обвинение срещу България, че се занимава с тероризъм и незаконна дейност, се отрази зле върху цялостния облик на страната. Думите "България" и "българи" добиха негативно звучене. В резултат на целенасочената враждебна пропаганда, в голяма част от света за България се създаде представа като за послушно оръдие за провеждане на съветската политика.⁸ А вредата, нанесена от недоказаното обвинение срещу България, личи от думите на самия италиански външен министър Джулио Андреоти през 1988 г.: "Винаги съм имал подозрение, че "българската връзка" е изобретение на някого, който е искал да дестабилизира диалога и за тази цел не се е поколебал да изиграе една карта, която зловещо се подигра с италианското правосъдие".

В такава обстановка на затруднен диалог на България с останалия свят, до голяма степен и заради имиджа на най-верен съветски сателит, България на Тодор Живков се опита отново да изиграе съветската карта. На 24 октомври 1985 г. бе проведена поредната среща на най-високо равнище между български (Тодор Живков) и съветски лидер (Михаил Горбачов). Тя продължи една показателна традиция - първото задгранично пътуване на всеки нов съветски лидер е в България.⁹ Традиционно отново на преден план излезе въпросът за икономическата помощ, която СССР може да окаже на България. Нов елемент при обсъждането на икономическите проблеми бе кризисното състояние на съветската икономика. Затова Горбачов се оправда, че "за нас няма по-близка партия, няма по-близък народ", но българските искания няма да бъдат задоволени "не защото не желаем, а защото не можем".¹⁰ Единственото, което България получи тогава, бе отсрочката от 5 години за изплащането на 1 млрд. рубли български задължения.¹¹

Актуалният въпрос за 1985 г., по който Тодор Живков искаше намесата на Горбачов, бе Римският процес срещу Сергей Антонов. Живков настоя пред Горбачов: "Аз не виждам нищо друго, освен Вие да се намесите. Не в пропаганден аспект, а да

заявите на италианското правителство, че ако тази провокация продължава, това ще се отрази върху икономическите връзки... Светският съюз ще сведе до минимум своите икономически отношения с Италия.¹² Това пожелание свидетелства както за голямата зависимост на България от съветската външна политика, така и за прагматизма на Живков. Той не се колебае да иска от СССР, като "братска" страна, да използва влиянието си на суперсила за уреждане на българския външнополитически въпрос. Впрочем, това бе въпрос не само на България.

В обстановката на стеснени възможности за икономическа помощ от големия източен съюзник и на общо влошена международна среда, в средата на 80-те години България се опита да активизира външната си политика и по други географски направления. Една от целите бе да се тушира отрицателното въздействие на "турския проблем", да се очисти името на страната от обвиненията в международен тероризъм, участие в трафика на наркотици и в нелегална продажба на оръжие. Друга свързана с тези усилия важна международна цел бе да се осигури външно инвестиране за навлизащата във все по-дълбока криза икономика. Не на последно място бе и съображението външнополитически успехи да отвлекат вниманието на българските граждани от битовите затруднения. Средства за постигане на тези цели станаха традиционните контакти и преговори за двустранно и многостранно сътрудничество по важни за региона и света проблеми, както и търсенето на нови възможности за инвестиции, на по-модерни и ефективни форми за икономическо и технологично взаимодействие.

Традиционна е балканската ориентираност на външната политика на България. До средата на 80-те години България вече бе реален фактор за стабилност на Балканите. Въпреки спорните проблеми с повечето съседи, тя съумяваше да поддържа нормални и даже приятелски двустранни отношения с всички балкански страни. (не бива да забравяме средищното българско по-

ложение на полуострова), независимо от пьстротата на тяхната система на управление, блокава или необвързана ориентация.

Постиженията на общобалканското сътрудничество към края на 80-те години бяха плод и на българската външна политика. Трудно е на Балканите да се съберат на една маса представители на толкова разнообразни политически, етнически, религиозни и идеологически виждания. Точно това обаче стана на Атинската конференция на експерти от балканските страни през 1984 г., на Белградската среща на министрите на външните работи от балканските страни през февруари 1988 г., а през май 1989 г. в Букурещ се проведе и първата експертна среща по мерките за укрепване на доверието и сигурността на Балканите. Смисълът на тези срещи е немаловажен - държавите, разположени върху този европейски "барутен погреб" показаха обща воля да скъсат с призрака на вечния конфликт в района. Това се почувства в общата им позиция за многостранен мораториум за военните разходи, тяхното намаляване, прокарването на пряка телефонна връзка между държавните ръководители, министрите на отбраната и граничните войски, споразумение за неразполагане на войски и съоръжения от други райони на Европа, споразумения за взаимно ненападение. България бе активната страна - тя предприе едностранни стъпки за разоръжаване, като през 1989 г. съкрати своите въоръжени сили с 10 хил. войници, с 200 танка, с 200 артилерийски системи, с 20 самолета и с 5 военноморски единици, а военния си бюджет - с 12%.¹³

Другият път на реалистична балканска външна политика, избран от България, бе развитието на двустранното сътрудничество. Може би най-важното постижение от втората половина на 80-те години за българската външна политика бе Декларацията за приятелство, добросъседство и сътрудничество между НРБ и Република Гърция, подписана на 11 септември 1986 г. Тя се отрази и върху така важните икономически контакти. Българският износ за Гърция между 1987 и 1989 г. рязко нарастна (от 42 069 хил. на 68 564 хил. долара).¹⁴

През втората половина на 80-те години отношенията на България с единствената балканска страна, член на Варшавския договор - Румъния, навлязоха по-скоро във фазата на стагнация.¹⁵ Причините бяха много - дълбоката стопанска криза в Румъния, яростната съпротива на Чаушеску срещу започналите промени в Източна Европа, екологичният спор след 1986 г. по повод редовното обгазване на българския град Русе от Химическите заводи в Гюргево.

Отношенията с Турция, които до началото на 80-те години се развиваха общо взето благоприятно¹⁶, постепенно започнаха да стагнират паралелно с общото влошаване на международната обстановка. От средата на десетилетието се развихри старият спор във връзка с претенциите на Анкара за покровителство над мюсюлманите в България, и се възобнови стогодишният проблем по изселническия въпрос. Известен напредък бе постигнат със съгласието на Турция да отвори границите си през юни 1989 г. и да приеме желаещите да се изселят български граждани-мюсюлмани. Точно този акт бе използван, за да се продължи и се засили антибългарската кампания - този път с обвинението, че България гони българските турци. Не помогна българския призив за "добросъседски хуманни, цивилизовани отношения с Република Турция, с турския народ".¹⁷

Над българо-югославските отношения продължаваше да тегне неразрешимия в следвоенната конфигурация "македонски въпрос", без обаче това да води до резки флуктуации в двустранните отношения. Редовните срещи на П. Младенов със съюзните секретари по външните работи помагаша да се поддържа нормален съседски диалог. Започна нормализация на отношенията с Албания, но по нейна молба на този процес не се даде гласност, което бе нещо като правило при тази твърде особена европейска държава.¹⁸

По това време започна да се очертава приоритетната важност на европейското направление на българската външна политика. И традицията, и реалностите през 70-те и 80-те годи-

ни естествено насочиха вниманието на България към най-голямата и могъща икономически държава в центъра на Европа - Германия. Известна свобода на действие, резултат от новите виждания на Горбачов "новото мислене" и "общоевропейския дом", позволи на България да обърне поглед към тази особено важна за нея европейска държава.

Съживеният интерес на Тодор Живков към ФРГ бе навече икономически, но той имаше и по-общ политически подтекст - да се засили германския интерес към София като център на Балканите. По това време българският държавен глава направи опит да оглави сам българското преустройство, за да не го изместят други претенденти. Такива бяха личните му подбуди за т. нар. Юлска концепция от 1987 г., която е насочена към политическо и икономическо реформиране на българското общество, към засилени пазарни механизми и към отваряне за света при запазване на икономическата система на социализма. Този опит позволи да се създават смесени предприятия, както и да се привличат външни капиталовложения в изоставащата от световния научно-технически прогрес българска икономика. С такава мотивировка България се ориентира към интензификация на българо-германските отношения през втората половина на 80-те години.

Тодор Живков посети ФРГ от 2 до 5 юни на 1987 г., а германският президент Рихард фон Вайцекер гостува в България от 19 до 23 ноември 1988 г. По важното обаче бе, че в България пристигнаха федералните министри на транспорта, икономиката, строителството и селищното устройство, правосъдието, опазването на околната среда и сигурността на ядрената енергетика.¹⁹ Плод на тази активност бе излизането на ФРГ на първо място с 28% във външнотърговския обмен на България с развитите западни страни, а по отношение на обмена със страните от Европейската общност процентът достигна 45 (при 3% от общия български обмен). До 1989 г. във ФРГ бяха създадени 16 български или смесени компании за промишлено кооперира-

не. В България също бяха създадени подобни сдружения, развиващи главно търговска дейност. През 1988 г. страната бе посещена от рекорден брой западногермански туристи - 267 хил. души.²⁰

В годината на "големия прелом", 1989, българският външен министър Петър Младенов, на когото предстоеше да стане основното действащо лице при промените, направи официално посещение във Федерална република Германия (27-29 юни). Той бе в доста трудно положение, тъй като "турският проблем" в България бе придобил широка огласка. Десетки хиляди български турци се отправиха към границата, а българското стопанство се намираше на предела на възможностите си. В тази обстановка П. Младенов трябваше едновременно да защити българската гледна точка по болезнения балкански проблем, и да постигне нужните икономически резултати. До известна степен той съумя да го направи, подхождайки прагматично, без превзети идеологически формули. Без да одобряват българската политика по въпроса за имената, германските политици можеха да разберат българските трудности. По въпроса за европейската ориентация Петър Младенов се изрази пестеливо, но със съвсем ясна прогноза: "Стопанското и търговското сътрудничество, особено с ФРГ, заема важно място в двустранните отношения. Преустройството на нашата икономика създава благоприятни предпоставки за широкото и динамично разгръщане на сътрудничеството и с други страни от Европейската общност. Осъществени бяха вече два кръга преговори с цел да установим връзки с Общността. Надявам се, че тази цел ще бъде постигната".²¹

Другата посока, към която се обърна българската външна политика в периода на търсене на пътища за спасение от надвисналата икономическа и политическа криза, бе далекоизточната. Япония и преди всичко "японското икономическо чудо" привличаха вниманието на повечето източноевропейци, в частност на българските лидери, още от 70-те години. На свой ред японците също търсеха нови икономически партньори и най-

вече нови пазари за огромната си модерна продукция. С личното усилие на Тодор Живков Япония отпусна кредит на България за така необходимата ѝ модернизация и обновяване на основните производствени мощности, но българската непрецизност при усвояването и връщането му бе пречка за установяване на трайно и благоприятно за България икономическо сътрудничество.²²

В много по-различна посока се развива отношенията между България и другата световна суперсила - САЩ. Следвоенните връзки между двете страни бяха белязани по-скоро с остри противоречия, довели до скъсване на дипломатическите отношения в началото на 50-те години, което продължи почти до края на десетилетието. Следва дълъг период на незаинтересованост, най-картинно представена в една реплика на Хенри Кисинджър към Петър Младенов по време на Конференцията за сигурност и сътрудничество в Хелзинки през 1975 г.: "Ето представителя на една страна, с която нямаме никакви проблеми". А липсата на проблеми е другото наименование на липсата на отношения. През 80-те години продължи възимната подозрителност и негативната пропаганда. Разузнавателните служби на САЩ имат най-големи заслуги за формиране на негативния образ на България, като истинската причина за това трябва да се търси по-скоро в твърде близката обвързаност на България със Съветския съюз, отколкото в собствената тежест и значение на страната.

Истинският интерес на САЩ обаче пролича по време на срещата на българския външен министър Петър Младенов с американския държавен секретар Джеймс Бейкър, проведена през септември 1989 г. в Ню Йорк. Времето на срещата е значително - малко преди надигналата се вълна на обществено недоволство да помете един след друг източноевропейските режими. Още по-интересно е това, че Петър Младенов бе сред водещите фигури на антиживковската вътрешнопартийна опозиция, и в момента на разговора бе поставен пред сложния избор да защитава позициите на България или да критикува управле-

нието на Живков. Тогава Бейкър прояви загриженост единствено към съдбата на българските турци - характерна манифестация на дезинтересираност от проблемите на България като държава. Но този път отговорът на Петър Младенов се различаваше от думите му, казани само три месеца по-рано пред западногерманските журналисти. Сега той декларира, че "този въпрос в близко бъдеще ще намери задоволително решение".²³ Така България подаде сигнал за вписване в общия засилен интерес на САЩ към промените в източната половина на Европа.

Разпадането на колониалната система през 60-те години утвърди България като един от важните икономически и политически партньори на новосъздадените държави. Специално развитие получи връзките между България и арабския свят. България бе една от страните в Източния блок, активно ангажирани в близки отношения с развиващите се страни. Тази тенденция обаче не се оказа трайна. През втората половина на 80-те години в икономическите връзки на България с Третия свят се появиха негативни тенденции. Основна причина за това бе неприспособността на българската икономика към новите условия на международната търговия. Външноикономическите отношения на България се оказаха неоправдано концентрирани в държави като Либия и Ирак, докато бързо индустриализиращите се страни от Югоизточна Азия, останаха извън икономическото ползване на българите. В Латинска Америка препятстващите фактори са разстоянието, както и кризисното развитие на този континент като цяло.²⁴

През 80-те години няма континент без българско присъствие, но основен инструмент на българската външна политика сред младите държави продължава да бъде идеологията. Тя се изрази в тенденцията да се оказва политическа и икономическа подкрепа предимно за антиимпериалистически и антизападно настроени страни и движения.

Вниманието на световната общественост през втората половина на 80-те години бе концентрирано и върху един гло-

бален проблем, чието разрешаване тогава изглеждаше жизнено важно - предотвратяването на ядрена война, обуздаването на тузатихващата, ту изострящата се конфронтация на "студената война", ограничаването на военната надпревара. В продължение на повече от четири десетилетия основният принцип, върху който се градеше балансът на силите, а оттам и сигурността на европейския континент, бе блоковото противопоставяне на Североатлантическия пакт (НАТО) и на Организацията на Варшавския договор (ОВД). България бе част от това противопоставяне на страната на СССР и Варшавския договор. Историата на големите противопоставяния на "студената война" и на трудния и мъчителен период на "разведвяване", завършил успешно с утвърждаването на хелзинкския процес за сътрудничество в Европа, сякаш потвърди ефективността на блоковия модел, разполагаваща Европа. Макар че светските мирни програми приканваха към едновременно ликвидиране на двата блока, в реален план тяхното изчезване (или саморазпускане) по онова време се разглеждаше или като въпрос на далечното бъдеще или направо като утопия.

Промяната обаче настъпи бързо. Плод на общата промяна в съотношението на социално-икономическите фактори в блоковата борба, тя започна с бърза еволюция на цялостната концепция във Варшавския договор в годините на "перестройката" на М. Горбачов. В края на 1988 г. в ООН бе обявено едностранното съкращение на въоръжените сили на СССР до 1991 г. и намерението му да изтегли шест бронирани дивизии от източноевропейските страни, както и 10 хил. танка, 8.5 хил. артилерийски оръдия и 800 бойни самолета. Примерът на СССР бе последван от останалите източноевропейски страни (с изключение на Румъния), които обявиха съкращаване на военните бюджети и на армиите си. Все в същия порядък на военни промени, предшествващи политическите промени от есента на 1989 г. трябва да се постави и декларацията на съветския заместник-министър на външните работи Владимир Петровски от 15 януа-

ри 1989 г., в която е обявено намерението на СССР да изтегли всички разположени в чужбина войски в рамките на двустранни и многостранни преговори. Всички тези действия и намерения свидетелстват, че резкият обрат във военностратегическата ситуация на Изток в началото на 90-те години в Източна Европа не е чак толкова изненадващ, а е бил подготвен от по-бавните промени, започнати от перестроечното съветско ръководство през втората половина на 80-те години. Това е още един шрих към променящата се външна рамка, в която се развива политиката на България.

Оценката на българския принос в новите отношения между Изтока и Запада бе положителна. Председателят на Института за проучване на проблемите за сигурността между Изтока и Запада Джон Едуин Мроз на 22 октомври 1989 г. отбеляза официалното американско признание за борбата на България срещу трафика на наркотици, за усъвършенстването на граничния контрол и за предоставянето на информация на страните от Изтока и Запада. Нещо повече, на България бяха признати успехи в най-оспорваната област - правата на човека: "Неотдавнашните мерки, предприети от българското правителство за облекчаване на паспортния режим, са положителен пример. Повечето външни наблюдатели се надяват, че появилите се наскоро проблеми с мюсюлманското малцинство ще бъдат решени в кратки срокове и по мирен път. Насърчителна е поредицата от решения на Народното събрание, в които се признават религиозните права на малцинствата и правото на свободен избор на език в ежедневието общуване".²⁵

Започналите съществени промени в Съветския съюз създадоха съвършено нови политически условия за отношенията между Изтока и Запада и между социалистическите страни, независимо от съпротивата на почти всички намиращи се на власт партийни върхушки. Новият етап, в който навлезе светът и Западна Европа в своето развитие, се характеризира с внедряване на нови производствени технологии, с информационно-

комуникационен взрив, и същевременно с нововъзникнали глобални заплахи и формиране на общочовешки ценности, с дълбока промяна в социалните структури и броежние в различни човешки общности - етнически, конфесионални, расови и цивилизационни. Този етап, със своите многообразни предизвикателства и въздействия, предизвика в крайна сметка промените и на Изток.²⁶

В условията на променящ се неочаквано бързо вътрешно- и външнopolитически ландшафт на Източна Европа се осъществява голямата политическа промяна в България в началото на ноември 1989 г. За това принос имат и проблемите, породени за България в сферата на външната политика. За тогавашния български политически елит (принадлежащ към БКП поради характера на еднoпартийната политическа система) външната политика е важен барометър и стимул за ускоряване на необходимите коренни преобразования. Външен е и катализаторът на вътрешнополитическите промени, които макар и по-късно от централноевропейските социалистически държави, макар и с много по-малка социална подкрепа, все пак започват след 1987 г. Такъв основен катализатор станаха импулсите, получавани от традиционния център на Източния блок - Москва, само че този път те бяха не за запазване на статуквото, а за категорични промени в ясна посока - демокрация и пазарна икономика, но с неясни последици.

В заключителния преддесетоноемврийски етап стават две събития, свързани с външно въздействие и които правят промените неминуеми. Първото бе една сравнително безобидна международна проява със седалище София - Международната среща по опазване на околната среда в рамките на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа (добила гражданственост като Екологичен форум), която продължи от 16 октомври до 3 ноември 1989 г. За това кратко време зараждащата се българска некомунистическа опозиция съумя да се легитимира пред света с неофициалната пресконференция за чуждестранни журналисти и

със заснетата акция по разгонване от полицията на активисти на "Екогласност" в градинката пред ресторант "Кристал" в центъра на София. През последния ден на Екофорума опозицията организира и многолюдна протестна демонстрация срещу проекта "Места-Рила" пред Народното събрание и по такъв начин директно потърси подкрепата на българското общество.

Второто събитие е във върховете на властта. Става дума за протестното писмо-оставка на българския министър на външните работи и член на Политбюро на ЦК на БКП Петър Младенов от 24 октомври 1989 г.²⁷, последвано от неговото посещение в Китай от 5 до 7 ноември 1989 г. По-късно медиите тиражираха съобщение за "каиане в Москва и тайни разговори с Горбачов", където уж е било уговорена смяната на властта в България. Истината е друга - лично писмо на Младенов до съветското ръководство замина за Москва по Андрей Луканов, а китайската визита на външния министър имаше по-скоро отвличащ характер. Впрочем, между Младенов и китайските му домакини почти в прав текст се заговори за бъдещите промени в България. На въпрос на китайския му колега, кой е "българският Кренц" (Егон Кренц, сменил Ерих Хонекер в началото на източногерманските вълнения) Младенов отговори: "всичко с времето си".

Фактът, че времето е настъпило, бе потвърден с решението на водещите партийни органи на БКП на 9 и 10 ноември 1989 г. Така се постави началото на голямата промяна, започнала просто със смяна на караула в ръководството - Петър Младенов, висш партийен функционер, с помощта на създадената вътрешнопартийна опозиция сваля най-дълго управлявалия източноевропейски държавен лидер Тодор Живков. Последниците от тази промяна обаче бяха много дълбоки и засегнаха всички сфери на българския национален живот.

Общата оценка за българската външна политика през втората половина на 80-те години е, че тя продължава да следва генералната линия на източния блок, търсейки външна опора

преди всичко в лицето на Съветския съюз. Трудностите, възникнали в резултат на подновената конфронтация Изток-Запад и най-вече икономическите императиви обаче заставиха българското правителство през втората половина на 80-те години да потърси нови подходи и нови външни връзки. Немалка роля изиграха и някои нови идейни и научни оценки за растящите глобални взаимозависимости и общочовешките интереси. София започна бавно и дискретно, но все по-осезаемо да преразглежда отношенията си с по-близки и по-далечни партньори, да се стреми към институционализация на контактите с Европейската общност, към размиряване със САЩ. Поуката от това наследство би трябвало да послужи като урок на настоящите и бъдещите създатели на националните политически концепции за мястото и ролята на България на Балканите, в Европа и в света.

1. Louis J. Halle. The Cold War as History. Harper Perennial. 1991; John Lewis Gaddis. The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War. Oxford University Press, 1987; Seweryn Bialer and Michael Mandelbaum. Global Rivals. New York, 1988.

2. Петър Младенов. Животът. Плюсове и минуси. С., 1992, 34.

3. Вж. Баева, Искра. "Сближението" между България и СССР (1963 - 1973 г.), *Ново време*, кн. 1, 1993, 89-106.

4. По-подробно за това решение в светлината на новата документация вж.: Баева, Искра. България и "Правката пролет" 1968 г. - *Политически изследвания*, кн. 1, 1993.

5. John. P. Lampe. The Bulgarian Economy in the Twentieth Century. London, 1986; J. F. Brown. Eastern Europe and Communist Rule. Durham and London, 1988, p. 316-335.

6. Йордан Баев, Николай Котев. Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. - *Международни отношения*, кн. 2, 1994, 50-61.

7. Стефана Билдирева. Актът 15 години по-късно. С., 1996.

8. Петър Младенов. Цит. съч., 79-80.

9. Стенографски запис от срещата на Политбюро на ЦК на БКП с Михаил Сергеевич Горбачов - генерален секретар на ЦК на КПСС, 24 октомври 1985 г., 3.

10. Пак там, 4.

11. Пак там, 9.

12. Пак там, 49.

13. Радослав Деянов. Укрепване на доверието и сигурността на Балканите в края на 80-те години. *Международни отношения*, кн. 10, 1989, 21-28.

14. Апостолос Христакудис. Гръцко-българските отношения: състояние и перспективи. *Международни отношения*, кн. 2-3, 1993, 77.

15. Георги Панайотов. Българо-румънските отношения в контекста на прехода към демокрация. *Международни отношения*, кн. 2-3, 1993, 71.

16. Вж. напр. Райко Николов. Дипломация на четири очи. С., 1995, 300-312.

17. Георги Атанасов. Никой не принуждава български граждани да напускат своята родина. *Международни отношения*, кн. 6, 1989, 7.

18. Райко Николов. Цит. съч. 324-326.

19. Иван Тодоров. Състояние и развитие на отношенията между НР България и ФР Германия. *Международни отношения*, кн. 7, 1989, 27.

20. Пак там, 28-29.

21. Изявление на Петър Младенов пред германски журналисти от в. *Генерал айнцайгер*, 1-2 юли 1989 г. *Международни отношения*, кн. 6, 1989, 11-13.

22. Петър Младенов. Цит. съч., 302-316.

23. Пак там, 22-23.

24. Людмила Дудова, Свобода Тошева. Сътрудничество с развиващите се страни. *Международни отношения*, кн. 4, 1990, 81-83.

25. Джон Едуин Мроз. Ролята на България в подобряването на отношенията Изток-Запад. *Международни отношения*, кн. 9, 1989, 32-33.

26. Чавдар Палавеев. Падането на Стената и раждането на нова Европа. *Международни отношения*, кн. 10, 1989, 15.

27. Петър Младенов. В името на България. Писмо на П. Младенов. 24 октомври 1989 г. *Международни отношения*, кн. 1, 1990, 5-7.

2. ГЛАВНИ ВЪТРЕШНИ И МЕЖДУНАРОДНИ ФАКТОРИ В НАЧАЛОТО НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

Нищо в началото на започналите като реформена акция промени в България не предвещавахе, че те ще тръгнат в толкова радикална посока, че за по-малко от година ще променят изцяло основата, върху която с десетилетия е граден българският политически живот, и че ще се стигне до кардинално преобръщане на външнополитическата ориентация на България. Истинският потенциал на извършените в първите месеци и години след 10 ноември 1989 г. преобразования тласка развитието с такова ускорение, че то бързо излиза извън рамките на остроумното за есента на 1989 г. определение на Тимоти Гардън Аш - "революция" (определение, получено от съчетаването на реформите отгоре с революционността на улицата).¹ С право няколко месеца по-късно се налага новото определение на събитията като източноевропейска революция не защото властта е свалена със сила или е употребено насилие (като изключим "телевизионните" румънски декемврийски сражения), а защото по своята същност преобразованията доведоха до почти пълното отричане на общественията система, съществувала дотогава.

Въпреки първоначалния стремеж към умереност и постепенност българските преобразования бързо се вляха в рамките на общото за Източна Европа явление - преход от монистичен социализъм към пазарна икономика и политически плурализъм. Българската трансформация започна почти едновременно с тази в другите източноевропейски страни (изключение правят само

Полша и Унгария, където промените започнаха по-рано), тя се разви в същата посока и с подобни темпове, затова едва ли можем да си обясним нейните механизми във и независимо от общия процес. Но българският преход има и специфични характеристики, обусловени от особените ни балкански, православни, а и патриархални традиции и нагласи.

Една от общите за всички източноевропейски тенденции е вътрешното колебание (макар и прикривано с патетична риторика) в европейската принадлежност на региона.² В България, както и навсякъде в него, спонтанно се роди общия призив да се намери "Път към Европа". Той показва, че източноевропейците са склонни да се самоопределят като външни за Европа, като в същото време болезнено възприемат определенията, които им дават другите: граница на западната цивилизация, Ориент, славянски Изток. За да преодолеят вътрешния конфликт, те с охота обвиняват руското господство, което ги откъснало от лоното на Европа. Така или иначе, характерният за източноевропейските общества и особено за новите политически елити стремеж към постоянно съизмерване с Европа като доказателство за принадлежност към нея, лесно води до безкритично следване на външни модели, несъобразени с местните дадености и традиции.

Цивилизационният европейски избор на България е напразен още през IX век с приемането на християнството. Няколко пъти след това обаче историческите обстоятелства - петвековното небитие в рамките на неевропейската Османска империя или 45-годишното пребиваване в състава на съветския блок, принуждават България да препотвърждава европейския си избор. Истинският проблем се ражда, когато съмнението в европейската принадлежност се изразява не само отвън, а намира подкрепа и вътре в страната. Вътрешнополитическото колебание дали България по право е европейска държава се превръща в една от големите вътрешни слабости на новата българска външна политика.

Българският преход започва в изцяло променена геополитическа ситуация на Източна Европа. Повратният момент е

свързан с отказа на Съветския съюз да контролира външнополитическите действия и вътрешнополитическото развитие на тези страни, които след Втората световна война попадат в неговата сфера на влияние със съгласието и одобрението на Великобритания и САЩ. Решителен за тази промяна момент бе срещата между президентите Михаил Горбачов и Джордж Буш, проведена в началото на декември 1989 г. на борда на кораба "Максим Горки" в Малта. Без да се превръща формално в нова Ялта, Малта даде зелена улица за реформиране на Източна Европа. Тя даде увереност първо на САЩ, после на останалия свят, че няма да има връщане назад.³

Първият материален резултат от анулирането на доктрината Брежнев (за ограничения суверенитет на държавите от Източния блок) намери израз в решението на развитите капиталистически държави да отпуснат значителна финансова помощ за реформаторите от Източна Европа, включително и за България. За Запада новото положение бе шанс за повече бизнес и сигурност, а за Изтока - за излизане от кризата, за интеграция в световната икономика и за приобщаване към световните постижения и жизнен стандарт.

В този нов контекст първостепенна задача за българския преход след 1989 г. стана утвърждаването на нови плуралистични и механизми за формиране на вътрешна и външна политика. Такова бе съдържанието на първия етап на промените, разположен във времето до първите свободни и демократични избори от 10-17 юни 1990 г. В неговите рамки се извърши съгласувана между политическите сили ("Кръглата маса") трансформация на еднопартийната политическа система в плуралистична, преустрои се държавните институции, осигурени бяха в законово отношение гражданските права и свободи.

Политическите дейци, сложили началото на прехода в България - Петър Младенов, Андрей Луканов, Добри Джуров, Георги Атанасов, бяха членове на висшето партийно и държавно ръководство. Това създаде благоприятна възможност за съществуване и утвърждаване на първоначалната промяна, но в

същото време предвещавахе сблъскване между подходите на генерациите. Както със своите възгледи, така и със социалната си и нравствена ориентация бъдещите политици и лидери неминуемо щяха да се ръководят от други ценности, отколкото техните предшественици, стартирали промените. Защото в позициите на тези български дейци неизбежно се чувстваше нагласата за запазване и усъвършенстване на досегашната социалистическа система, чрез либерализация на политическия режим, реабилитация на репресираните, въвеждане на ефективни форми на собственост, в това число приватизация на елементи от икономиката. Но глобалната, пък и вътрешната обстановка, налагаше вече други измерения и критерии.

Реформаторски бе погледът на десетоноемврийските лидери към външната политика на България. На 22 ноември 1989 г. на среща в Министерството на външните работи Петър Младенов очерта контурите ѝ: посветена на мира, на развитието на дружбата и сътрудничеството с приятелските социалистически страни, на сътрудничество с всички балкански страни и народи, на разбирателство, основано на взаимната изгода, като политика на отваряне на България към света, към отношения на приятелство и сътрудничество с всички страни и народи. Промяната е в обещанието за отваряне на България. Това, което не е казано, но се подразбира, е деидеологизирането на външната политика. Под това понятие се разбира нуждата междудържавните отношения да се освободят от идеологическия товар, който ги обременява и пречи на връзките между държавите да се развиват равноправно, без стремеж със средствата на пропагандата и агитацията да се подкопава или изменя съществуващият държавен строй.⁴

Съществуваха и безспорни допирни точки във външнополитическите виждания на старите и новите политически сили. Касае се за увереността, че България трябва да се интегрира в Европа. За това по един и същи начин говореха и новият председател на Държавния съвет Петър Младенов, и ръководителите на бързо оформящите се опозиционни групи. Разбира се, същес-

твуваха и сериозни различия в представата за конкретните пътища към Европа - с кого в Европа и как трябва да се осъществява сближаването.

Първият месец след 10 ноември бе решителен за посоката на преобразованията. Тогава се оформиха двете основни тенденции за следващите години. Едната, господстваща поради монополното си положение в държавната, в политическата и в икономическата власт, може да се нарече перестроечна (за умерени еволюционни промени). Новото държавно ръководство бе убедено в необходимостта от реформи на съществуващата система на реален социализъм във всичките му аспекти, но целта бе тази система да бъде подобрена, а не да се замени с друга.

Втората тенденция бе за бързи и коренни промени, отхвърлящи съществуващата система. Тя може да се определи като революционно-опозиционна. Между двете съществуваше политически, организационен, идеен контраст. Втората тенденция бе родена едва две-три години преди 10 ноември 1989 г.⁵ Тя обхващаше слаби и малобройни като членски състав, но със значителна популярност дисидентски групи. Те не бяха еднотипни, и се разделиха на две основни крила: некомунистически (антикомунистически) и комунисти-реформатори (антиживковисти). Сред първите бяха Независимият профсъюз "Подкрепа" (създаден в началото на 1989 г.), Независимото дружество за защита правата на човека в България (началото на 1988 г.), Комитета за защита на религиозните права, свободата на съвестта и религиозните ценности (края на 1988 г.).⁶ Най-значителен сред вторите бе Клубът в подкрепа на гласността и преустройството, създаден на 3 ноември 1988 г.⁷ Встрани от това деление бе гражданското екологично движение - Общественият комитет за екологична защита на Русе, възникнал на 8 март 1988 г., и неговото продължение - Независимото сдружение "Екогласност". Еколозите си поставяха неополитически цели и затова в редиците им безконфликтно членуваха партии и безпартийни, привърженици на социализма и негови противници.⁸

Водеща не като сила и влияние, а като тенденция още от първите дни след 10 ноември стана втората - оппозиционно-революционна тенденция. Нейните искания, формулирани по време на масовите улични протести - митинги и др., се тиражираха от средствата за масова информация и на първо място от телевизията. Масмедията, този особено важен фактор за формиране на общественото мнение, бързо се преориентираха към тенденцията за бързи и радикални промени.

На 7 декември 1989 г., по-малко от месец след признаването на политическия плурализъм, бе създаден и Съюзът на демократичните сили като обединение на всички съществуващи в момента и формиращи се оппозиционни организации. От момента на създаването си СДС се ориентира към западните държави. В основата на тази ориентация са идейни причини - отхвърляне на тоталитаризма и възприемане западните принципи на пазарна икономика, конкуренция, представителна демокрация. Освен че привлече в редовете си болшинството пострадали от комунистическото управление (хора от бившите имотни класи, царски офицери и чиновници, бивши легионери и жандармеристи, опозиционери от 40-те години) и техните потомци, в него влязоха и голям брой млади хора, стремящи се към развитие на страната по западен образец. С демонстративната си прозападна ориентация новата бързо укрепваща политическа сила поиска допълнително да подчертае различието си от произточната (просъветска) управляваща БКП. Това бе естествена последица от обстоятелството, че в краткотрайното си преддесетоноемврийско съществуване българското дисидентско движение е разчитало изцяло на духовната и материалната подкрепа на Запада. Декларираната привързаност към Запада и неговите либерални ценности съжителстваше с антикомунистическа непримиримост и тенденции към мът в средите на новите политически сили, със стремеж към монополизация на демократичния процес и силово подавяне на противниците, особено отляво. Всичко това може също да се разбере.

За обновената като ръководство БКП времето до края на 1989 г. бе изпълнено с партийни пленуми. Това е също средство за утвърждаване на демократичните начала в обществения живот. Но партийните решения в повечето случаи са за коригиране на минали грехове и наказване на лица, нарушили законите на страната и партийните устави, за реабилитиране на невинно пострадали хора, за промяна в държавните и партийни структури в духа на демокрацията. Между по-важните решения на първо време особено значение имат коригирането на конституцията (премахването на члена за "ръководната роля на БКП"), промяната в партийния курс по националния въпрос. С решението на ЦК на БКП и на МС от 29 декември 1989 г. за възстановяване на турските имена, националните отношения в България са поставени по нов начин, бе отворен пътят за участие на етнически елемент в политиката и бе направен решителен опит за очистване имиджа на България сред западното обществено мнение. До колко и дали това щеше да спомогне за решаване на сложните, с вековна давност вътрешнобългарски проблеми на религиозно-народностна основа, възпросът остана открит.

Решението от 29 декември 1989 г. предизвика положителната реакция на САЩ и европейските страни. Но веднага се почувства и друга реакция - тази на българите от районите със смесено население. Тя се изрази в масови протестни акции по места и в София срещу начина, по който е взето решението - без да се потърси мнението на българите от тези райони и без да се спазва законната процедура. В медиите и политическите среди бе дадено елементарно обяснение на протеста на българите, и то в сферата на политическото противоборство. Според тогавашната интерпретация, тези акции на българите от районите със смесено население в началото на 1990 г. са плод на интригите на местната номенклатура, изплашена от грозящото я възмездие за въз-родителния процес. За да предпази себе си тя е събудила дремещия у българина национализъм (шовинизъм). Това обяснение бе донякъде заимствано от сентенцията на видния американски теоретик Збигнев Бжежински за национализма като пос-

ледно убежище на комунизма⁹, но бе далеч от обяснение на конкретната българска действителност.

Разминаването между вижданията на Запада, споделяни от стария и новия политически елит в България, и чувствата на значителна част от българите по националния въпрос показва още в началото на промените недостатъчната адекватност на международните критерии за етнически отношения към балканските реалности. В последвалите години тази неадекватност е болезнено доказана в други, съседни балкански държави. За България конфликтът се изчерпи само с мирни акции и демонстрации, и със създаването на две организации - българския Общонароден комитет за защита на националните интереси (ОКЗНИ), който в хода на реформите постепенно изгуби значение, и турското Движение за права и свободи (ДПС), което се превърна в траен фактор във вътрешнополитическия живот и външнополитическите отношения.

Първата половина на 1990 г. бе изпълнена с политически събития, показващи че стремежът да се извършат преобразованията само с помощта на реформи отгоре е нереален. Дългогодишното наложено на обществото млчание логично водеше до отрицание на системата, веднага след падането на забраните върху свободната волеизява на гражданите. Антикомунизмът разширяваше социалната си опора, паралелно на намаляването на страха от наказание за неразрешени доскоро думи и действия. Първоначалното одобрение за БКП заради извършената от нея промяна на 10 ноември 1989 г. бързо започна да се топи, особено в големите градове, и затова реформаторските инициативи на властта - най-вече в обществената сфера - срещаша все по-силна обструкция.

Извънредният конгрес на БКП (XIV по ред), продължил от 30 януари до 2 февруари 1990 г., извърши значителни политически промени. Приет бе нов програмен документ - Манифест на демократичния социализъм, който обозначи отказа от дотогавашната система, както и новата външнополитическа ориентация на БКП - от съветски социализъм към европейски социал-

демократизъм.¹⁰ Документът предвиждаше преименуване на партията от комунистическа в социалистическа, осъществено с общопартиен референдум през март-април 1990 г. Утвърдена бе политическата линия на плурализъм и за провеждане на демократични парламентарни избори. Новите документи на все още управляващата партия имаха определено значение и за промяна в акцентите на българската външна политика.

Плод на заимстван външен модел (полски) бе механизмът, по който бяха договорени основните параметри на политическата реформа. Създадена бе "кръгла маса" (заседавала от януари до март 1990 г.), която изпълни функциите на паралелен парламент. Политическите решения, взети на "кръглата маса", бяха облечени в законова форма от действащото дономемврийско Народно събрание.¹¹ Въпреки че "кръглата маса" не бе стриктно конституционен механизъм, политическото споразумение, постигнато с нейна помощ, осигури плавния преход от еднопартийност към политически плурализъм, от безразделна власт и отговорност на сравнително затворени групи към откритост във вътрешната и външната политика. От една страна, на първо време бяха оставени непроменени външнополитическите връзки, принадлежността към международните организации, центрирани около Съветския съюз (ОВД и СИВ), но от друга страна, във външнополитическия процес бяха въвлечени нови обществени кръгове, които тепърва щяха да се запознават с перспективите и възможностите за извоюване на ново място в света.

Споразумението с опозицията бе и едно от предварителните условия, които Западът постави, за да окаже политическа и икономическа помощ. Това личеше особено ясно в позицията на Съединените щати. Още на 10-11 февруари 1990 г. в България пристигна държавният секретар Джеймс Бейкър. Дотогава България не бе удостоявана с посещение на американец с толкова висок ранг. Още на 10 февруари Бейкър разговаря с държавния глава Петър Младенов и външния министър Бойко Димитров. Според последния разговорите са засягали проблема за стъпките, които България трябва да предприеме, за да получи членство

в МВФ и Световната банка, за позицията на САЩ по отношение на членството на България в ГАТТ. Но от отчета на Бейкър за посещението в България, направен пред Сенатската комисия на 18 април с. г., стана ясно, че той е поставил пред българското правителство (към което той и американската администрация имат резерви) условието да бъдат проведени "честни и свободни избори". Отбелязани са дадените от българското правителство гаранции за свободна емиграция, със забележката, че това не е достатъчно за членство в МВФ, и че са необходими още подобрения на човешките права. На него принадлежи декларацията: "Ние няма да правим нищо повече от даване на хуманитарна помощ за България и Румъния, докато те не изпълнят обещанията си да проведат свободни и честни избори".¹²

Линията на САЩ да влияят с дипломатически средства върху хода на преобразованията в България продължи и по време на посещението на помощник-държавния секретар Ричард Шифтър в София през април 1990 г.¹³ Американската подкрепа за опозицията в България бе изразена и по време на посещението на делегацията на СДС, водена от Желю Желев, в САЩ през май 1990 г. (месец преди изборите).¹⁴ По такъв начин САЩ се превърнаха в активен фактор за политическия процес в България, съдействайки за ускорение на преобразованията. Главно средство на тяхното въздействие бе обвързването на обещанията за различна помощ с развитието на България в "демократична посока", залагайки най-вече на създадените след началото на промените нови политически сили.

Прави впечатление, че в началото на преходния период позицията на Запада, изразена от европейски политики, изглежда малко по-различно. На 19 октомври 1989 г. по време на сесия на Института за проучвания на въпросите на сигурността между Изтока и Запада във Франкфурт Ханс-Дитрих Геншер заяви: "Дискусията дали подкрепата на реформите в Централна Източна Европа е в интерес на Запада, е приключена... Днес вече въпросът е само "как". Държавите, провеждащи реформи трябва да си поемат финансово дъх, за да могат въобще да задвижат осъ-

шествяването на концепциите си за реформи. Парижкят клуб на държавите-кредиторки трябва да държи сметка за това развитие. Тежестите на миналото не бива да спъват това развитие... Необходимо е също така последователно да се разширяват облекченията в търговията".¹⁵

Думите на Геншер предшестват само с месец "източноевропейската революция", но няколко месеца по-късно вече имат друг смисъл - Западът започва да поставя политически условия за оказването на икономическа помощ. Прави впечатление и още един незначителен на пръв поглед факт. Почти веднага след 10 ноември 1989 г. Кралство Норвегия и Република Австрия частично прекратиха действието на спогодбата за безвизов режим. Кралство Швеция денонсира едностранно, а Кралство Дания прекратява за неопределен срок действието на сключените между него и правителството на България спогодби за премахване на визовия режим (13 ноември 1989 г.). На 30 ноември 1989 г. и Република Финландия едностранно прекрати безвизовия режим. Очевидни са опасенията на малките и богати държави от емиграционен поток след падането на граничните барieri. Но не може да се избегне противоречието - тоталитарна България се ползваше с определени предимства от страна на своите западни партньори, демократична България изведнаж ги загуби. Отговор на тази "загадка" Източна Европа получи още веднъж с новите шенгенски ограничения.

Външният стимул за демократизация караше младата българска опозиция да търси пътища за ускоряване на реформите. Така се стигна до решението на "кръглата маса" по желание на СДС първите свободни избори да бъдат не за обикновено, а за Велико народно събрание, което да изработи нова конституция.¹⁶ На тази база се градяха надежди, че България може да навакса изоставането си от Полша, Чехословакия и Унгария. Искането за нова конституция бе обосновано не толкова със социалистическия характер на старата (останалите източноевропейски страни по това време се задоволяваха с отделни корекции в своите социалистически конституции, които продължават да

действат и до ден днешен), колкото с очакванията, че така България може да заеме водещо място в постсоциалистическа Източна Европа. Към тези мотиви се добави и убедеността в съкрушителната изборна победа на СДС, каквато постигна полската "Солидарност".¹⁷

В кампанията си за изборите през юни 1990 г. СДС разчиташе твърде много на външната помощ, което бе естествено при неизградените собствени структури и стриктното следване на чуждия опит още от "кръглата маса". В крайна сметка, чуждите модели за масово въздействие и акцентите върху "ужасите от миналото" се оказаха неприемливи за много българи и предопределиха неочаквано слабия резултат на СДС.¹⁸ Той бе неочакван преди всичко за самия съюз и за чуждите му съветници, защото социологическите проучвания правилно предвидиха получените резултати - победа за БСП. Благодарение на смесената мажоритарно-пропорционална система БСП получи абсолютно мнозинство - 52,75% от мандатите (211 депутати), СДС - 36% (144 депутати), Движението за права и свободи, - 5,7% (23 депутати) и БЗНС - 4% (16 депутати).¹⁹ За първи път в постсоциалистическа Източна Европа изборите не бяха спечелени от опозицията, а от управлявалата до момента партия.²⁰ Изборните резултати бяха потвърдени и от западните наблюдатели, макар и с известни бележки и съмнения по спазването на процедурата.

От гледна точка на чуждестранните очаквания най-интересен бе резултатът на ДПС. За ДПС бяха подадени гласове по етнически и религиозен, а не по политически принцип. Но тези гласове категорично обориха легендата, години наред поддържана от Турция, а и от Съединените щати (разбира се и от някои нови български политици) за 1,5 - 2 млн. "турско население" в България. Оказа се, че броят на българските турци не надвишава 850 хил. души, каквито са и официалните резултати от по-ранните преброявания на населението.

Изборите породиха спор заради реакцията на СДС - веднага след първия тур лидерът на Съюза Желю Желев обяви изборите за "нечестни". Тази оценка не бе потвърдена от чуждест-

ранните наблюдатели, видели дребни нарушения, но не и фалшификации.²¹ Но позицията на СДС даде основание на говорителката на Държавния департамент г-жа Маргарет Татуайлър да изрази съмнение в усилията на правителството да осигури честни избори.²² Външният фактор в лицето на САЩ без колебание зае определена страна в политическата борба в България в полза на една от двете основни сили. Това даде допълнителен стимул на опозицията да оспорва изборните резултати и изобщо всяко нежелано от нея развитие чрез натиск от улицата.

Териториалната карта на резултатите показва една трайна особеност на прехода - СДС спечели изборите в големите градове, а БСП - в малките градчета и в селата. Лидерът на СДС Желю Желев обяви, че селяните и по-неуките българи са предопределили изборния резултат. Последица от тази прибръзана и емоционална оценка за изборите бе и гражданското неподчинение. Кампанията, ръководена от опозиционните сили, започна веднага след изборите. Исканията на недоволните бяха чисто политически: оставка на президента Петър Младенов (поводът бе подправен телевизионен запис), оставка на директора на телевизията, наказание за виновните във възродителния процес, за убийството на българския писател Георги Марков в Лондон, за "българските атентатори" срещу папата. Характерът на всички тези претенции показва освен градус на политическите страсти едно ново идеологизиране на противоречията вътре в страната. Лозунги на недоволните тълпи станаха откровените провокации на чуждестранната антибългарска пропаганда. Убеждението на редовите привърженици на СДС в международните прегрешения на бившите и сегашни управници бе плод и на конфронтационната предизборна агитация, която се опитва да представи целия следвоенен период от българската история като низ от престъпления.²³

През лятото на 1990 г. в обстановка на гражданско неподчинение започна работа и новият български парламент, в който за пръв път след повече от 40 години имаше парламентарна опозиция. Неуспехът на СДС да получи парламентарно

мнозинство погребва надеждите за "изпреварване" на другите източноевропейски страни в демократичния процес. Той на свой род породи нежелание да се приеме нова демократична конституция, изработена с мнозинството на бившите комунисти. Студентското и интелигентското недоволство, възбудено през лятото на 1990 г. може да се разглежда и като опит, макар и с покъсна дата, да се осъществи "нежна революция" и да се отнеме окончателно легитимността на комунистите-реформатори.

В началото на 1990 г. цялата изпълнителна власт в България бе в ръцете на реформаторите, извършили промяната на 10 ноември - Петър Младенов стана държавен глава на 3 април 1990 г., а на 8 февруари НС избра за министър-председател Андрей Луканов. Той бе принуден да оглави първото еднопартийно правителство на БСП в историята на България, след като желанието му за широка правителствена коалиция с участие на СДС не се реализира. Дори и сателитният БЗНС отказа своята подкрепа. В тази обстановка външнополитическата линия на България на практика се определяше еднопартийно, но с видим стремеж да се ангажират и вижданията на опозицията. Тя се реализира и при постоянно променяща се картина на източноевропейските отношения.

Не мина много време от началото на промените и стана ясно, че Варшавският договор като източноевропейски военнополитически съюз, предназначен за балансира присъствието на НАТО в Западна Европа, е окончателно обречен. В началото се заговори за трансформацията му от военно-политически само в политически съюз, но и тази идея се оказа с кратък живот. Политическият смисъл на промените, подкрепяни и насърчавани от Запада, бе да се сложи край на "студената война" чрез пълна и безусловна капитулация на съветския блок. Отмирането на Варшавския договор бе разглеждано и като епохална военностратегическа победа на Запада, и като еманципиране на Източна Европа от съветския диктат. Решение за напускане на Варшавския договор прие пръв унгарският парламент на 26 юни 1990 г. Започна разпадането на източния алианс, което бе възприето от

някои негови участници с облекчение и задоволство, а от други - с опасение за националната сигурност. България бе от втората категория, тъй като за Балканите краят на "студената война" означаваше само едно - възраждане на традиционните рискове и конфликти, досега възпирани от ядрения и междублоков паритет.

До 1989 г. границите на следвоенна Европа, определени в Ялта през 1945 г., потвърдени и гарантирани в Хелзинки през 1975 г., изглеждаха трайни и непроменими. Едновременно с разпадането на т. нар. социалистическа система, обаче, се възродиха заглушаваните преди това етнически противоречия и сблъсъци. Подклаждани от различни вътрешни и външни интереси, както и от суенето на Запада пред лавинообразно нарастващите искания за етническо и национално обособяване в нови самостоятелни държави, те доведоха до пълзящ процес на разпадане на съществували с десетилетия и столетия държавни структури.

С възродените опасения за сигурността на България в разпадащата се система на колективна сигурност, както и на инерцията на десетилетни най-тесни отношения с източната свръхсила се дължаха и многобройните контакти на управляващите със Съветския съюз през първите месеци на промените. Б. Димитров и П. Младенов редовно участваха в срещите на представителите на страните от Варшавския договор (на 4 декември 1989 г. в Москва, на 17 март 1990 г. в Прага). На 5 декември 1989 г. Бойко Димитров се среща със съветския външен министър Е. Шеварднадзе, като двамата потвърдиха общият подход по основните въпроси на международната политика. На 4 май 1990 г. вече като президент П. Младенов разговаря по телефона и с М. Горбачов.

Но наред с това бяха предприети и редица действия, демонстриращи нови интереси и в областта на външната политика. На 27 март 1990 г. парламентарната комисия по външна политика препоръча възстановяването на дипломатическите отношения с Израел. На 7-9 май 1990 г. на церемония в Брюксел

бе подписано отдавна чаканото споразумение за търговия и икономическо сътрудничество между Европейската общност и България от Андрей Луканов като български премиер и от председателя на Съвета на Европейската общност Дж. Колинс и заместник-председателя на Комисията на Общността Ф. Андрийсен. На 25 май 1990 г. П. Младенов изпрати покана до папа Йоан Павел II да посети България. С други думи, и в областта на външната политика България се опита да търси нов баланс между традиционния си съюзник СССР и увеличаващ се брой партньори в западния спектър.

Бързо изменящата се политическа картина в България обаче изобилстваше с неочаквани поврати със сериозни последици. Най-напред, на 6 юли 1990 г. президентът Петър Младенов подаде оставка заради прословутата "танкова реплика". Следващото събитие бе избирането на нов президент: след много преговори, колебания и пазарлъци на 1 август 1990 г. за президент на България с гласовете на опозицията и на социалистите Великото народно събрание избра лидера на СДС Желю Желев.²⁴ Този избор промени не само съотношението между БСП и СДС във властовите структури. Той доведе и до разместване в подредбата на външнополитическите приоритети, и до нови нюанси в отношението на главните външни партньори на България. Външната политика на страната направи решителен завой в западна посока.

В края на 1990 г. се стигна и до поредната стъпка в оттеглянето на БСП от властта - тя бе принудена да се откаже и от министър-председателския пост. На 29 ноември второто правителство на Луканов подаде оставка под натиска на улицата и на стачната вълна.²⁵ Следващото правителство на Димитър Попов бе плод на компромис между основните политически сили и стана първото коалиционно правителство на прехода. С неговото формиране разпределението на трите ключови поста доби следния вид: СДС (президент) - безпартиен (премиер) - БСП (председател на НС). Българската социалистическа партия, която в началото владееше и трите поста, остана само с един и то

най-формалния. Постепенното оттегляне на БСП от властта бе израз на нейния комплекс за нелегитимност, страх от истинска държавническа отговорност, и неспособност да дефинира солидна външна и вътрешнополитическа стратегия. В същото време самоцелният спор за властта, прищипорван от лични амбиции и реваншистки чувства, лека-полека деформираше истинския демократичен процес.

Вече стана дума, че още по време на началния етап от прехода към демокрация България започна своето пренасочване от Съветския съюз към Европа и САЩ. Тази промяна ставаше постепенно и в унисон с постъпателното изместване на БСП от СДС във властовите структури. За нашата страна обаче тази пренастройка бе особено болезнена. Една от причините за това бе прекъсването на твърде значителните икономически връзки с Изтока, без Запада да е установил трайни компенсиращи отношения със София. Пренастройването бе особено болезнено, защото икономическата и политическата обвързаност с Изтока бе особено силна. За западните наблюдатели също не бе тайна, че близо 60% от външнотърговския оборот на България се осъществяваше със Съветския съюз.²⁶ От една страна, България изгуби най-важната си икономическа опора в лицето на Съвета за икономическа взаимопомощ; той не можа да се съхрани въпреки някои палиативни опити за преустройството му.²⁷ От друга страна, възможностите да получи помощ от развитите западни държави бяха обвързани със съответни условия. В Декларацията на Групата на 24-те членки на ОИСР от 13 декември 1989 г. изрично бе посочена "готовността на министрите да откликнат положително и спрямо други страни от Централна и Източна Европа (освен Полша и Унгария) и особено към ГДР, Чехословакия, България и Югославия по времето, когато те въведат в действие необходимите политически и икономически реформи".²⁸ Въпреки високата икономическа цена, която бе принудена да заплати за рязката си външнополитическа преориентация (загуба на източните пазари, които включват и арабските), България още от началото на преобразованията бе последователна в

стремежа си към сближаване с европейските структури и пълноценно възстановяване на всички "пропуснати" досега връзки със западноевропейските държави.

И за България, като част от Източна Европа, се отнася предупреждението, изречено от полския философ Лешек Колаковски: "Дотогава, докато източно- и средноевропейските народи имат основание да чувстват, че са изтръгнати със сила от историческия им континуитет, дотогава цяла Европа ще боледува".

1. Timothy Garton Ash. The Magic Lantern. Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague. New York, 1993, p. 14.
2. За особеностите на региона, определени от историческото му развитие вж.: Ivan T. Berend. The Historical evolution of Eastern Europe as a region. - International Organization 40, 2, Spring 1986.
3. Чавдар Палавеев. Падането на Стената и раждането на нова Европа. *Международни отношения*, кн. 10, 1989, 17.
4. Георги Ст. Георгиев. Същност и характерни черти на деидеологизацията на международните отношения. *Международни отношения*, кн. 10, 1989, 37.
5. Първите опозиционни политически организации в България се появяват едва след началото на съветската перестройка. Димитър Иванов. Противопоставянето 1956-1989, С., 1994, 116-149. Единствената по-ранна организация е т.нар. Турско националноосвободително движение в България (1985 г.), чиято цел е по-скоро национална, а не политическа. Пак там, 96-103.

6. Уставът на Комитета за защита на религиозните права, свободата на съвестта и духовните ценности е публикуван у Димитър Иванов. Цит. съч., 276-279.

7. Различни списъци на създателите на Клуба са публикувани по различно време и в различни издания. Димитър Иванов. Цит. съч., 280-292; Списък на учредителите на Клуба в подкрепа на гласността и преустройството. - *Всяка неделя*, бр. 1, 9 ноември 1990.

8. Известната фраза на Бжежински е всъщност парафраза от думите на живелия през 18 век Самюъл Джонсън: "Патриотизмът е последно убежище на всички негодници."

9. Документите на конгреса са публикувани в органа на БКП в *Работническо дело*, 31 януари, 5, 6, 12 февруари и като брошура.

10. Станко Тодоров, тогава председател на НС, представя необикновената парламентарна активност като заслуга на реформаторските сили и въобще не споменава за предхождащите решения на "кръглата маса", но това не променя извода. Станко Тодоров. До върховете на властта. С., 1995, 252-257.

11. Oscar W. Clyatt, Jr. Bulgaria's Quest For Secirity After Cold War. Washington, 1993, p. 37-38.

12. Пак там. с. 38.

13. Пак там, с. 33.

14. Ханс Дитрих Геншер. Съвместна отговорност пред бъдещето. *Международни отношения*, кн. 10, 1989, 3-13.

15. Споразумение по политическата система и национално споразумение за гарантиране на мирното развитие на прехода към демократична политическа система, 13 март 1990 г.

16. В първите полусвободни избори, проведени в Полша още през юни 1989 г. Солидарност печели абсолютно всички депутатски места, оставени за свободен избор, което й дава основание още в началото на юли с. г. да настоява за свой министър-председател на основата на формулата на Адам Михник "Президентът ваш, премиерът наш". Тя е издигната в статия в

списваната от него *"Газета виборча"* на 3 юли 1989 г. Адам Михник. Коленичи се само пред Бога. С., 1993, 192-194.

17. Такава е оценката за кампанията на СДС и на Миша Глени (Misha Glenny), който отделя място на България в книгата си. *The Rebirth of History. Eastern Europe in Age of Democracy*. Penguin Books, 1993, p. 164-182.

18. Избори 1990 г. - Национален център за изучаване на общественото мнение. С., 1991.

19. Сравнението между преходите в Централна Европа и на Балканите вж.: Искра Баева. Източна Европа - алтернативите на прехода. *Ново време*, кн. 3, 1993, 14-22.

20. J. F. Brown. Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe. Duke University Press, p. 197.

21. Radio Free Europe - Report on Eastern Europe, Vol. 1, No. 25, June 22, 1990, p. 39.

22. John D. Bell. "Post-Communist" Bulgaria. *Eastern Europe. Transformation and Revolution, 1945-1991*. Toronto, 1992, p. 494.

23. Николай Тодоров. VII Велико народно събрание зад кадър. С., 1993, 73-79.

24. Андрей Луканов. За кризата. С., 1992, 98-104.

25. J. F. Brown. Цит. съч, с. 186.

26. Жак Аройо. СИВ: варианти на преустройство. *Международни отношения*, кн. 6, 1990, 36-47.

27. Иван Белчев. България-ЕИО. *Международни отношения*, кн. 4, 1990. 61.

3. ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА БЪЛГАРСКИТЕ ПРАВИТЕЛСТВА ПРЕЗ 90-ТЕ ГОДИНИ

*Външната политика на правителствата на Андрей Луканов
(февруари 1990-август 1990 и септември 1990-януари 1991 г.)*

През първите години след десетоноемврийските събития Андрей Луканов бе един от основните участници на българската политическа сцена и архитект на по-важните промени в обществено-политическия живот. Той бе сред дейците, осъществили свалянето на Тодор Живков от партийните и държавни постове. Луканов бе сред най-популярните личности в общественото съзнание по това време - заедно с Петър Младенов. В същото време той бе типичен представител на партийния елит, притежаващ богат опит в апаратните игри и административното управление. Всичко това, както и отличното познаване на външноикономическите проблеми му позволяваше да води успешна политическа борба както със своите съмишленици, така и с опозицията. При цялата сложност на процесите, той успя да предприеме редица изпреварващи ходове, тъй като разбираше същността на външните послания към България, съумяваше да неутрализира екстремистите и участва в "раждането" на опозицията.

Луканов бе един от организаторите на "Кръглата маса", която легитимира новия политически елит на България и конс-

титуйра двуполусния модел. България взе курс към избори, след което се засили външният натиск от различни посоки. В страната зачестиха посещения на западни бизнесмени, шефове на агенции, международни институции, изследователски и лобистки формации (Съветът за външни отношения на САЩ, бордът на сп. "Тайм", Институтът за изследване на сигурността Изток-Запад в Ню Йорк, шефът на "Ридърс Дайджест", милиардерът Максвел и др.), имащи отношение към Източна Европа. България явно бе под лупата на влиятелни европейски и световни сили, стремящи се да предугадят нейната предстояща ориентация, и доколкото е възможно, да повлияят върху нея. Всичко това не попречи на Луканов да обяви през март 1990 г. мораториум върху външния дълг. Това решение имаше негативни последици върху външните отношения на страната: блокирани бяха външни кредитни линии, заstopориха се преговорите върху механизмите за решаване на външните задължения и др.

Подобно решително действие показва, че Луканов е чужд на сантименти, в това число и в сферата на идеологията. Той не защити от атаките президента Младенов (което не направи впрочем и ръководството на БСП), въпреки че по това време партията владееше всички властови ресурси. Като своя задача както на вътрешния, така и на външния фронт той считаше въвличането на опозицията в коалиционна политика. Така се стигна до изборът на Желю Желев за президент на страната: пет години по-късно Желев ще признае: "избирането ми за президент във ВНС бе сделка между БСП и СДС".¹ Последва оставката на "последното социалистическо правителство" (според опозицията), съставянето на второ правителство на Луканов, което не стартира икономическата реформа, защото отлично знаеше нейната цена, и новата оставка, под натиска на стачни и студентски

действия на 29 ноември 1990 г. Както той сам отбелязваше по-късно, не толкова самата реформа, колкото реструктурирането на политическото пространство бе главната му вътрешна задача.

Във външнополитически план, Андрей Луканов бе всепризнат авторитет по българо-съветските отношения. Нещо повече, макар и негласно, той смяташе отношенията с Русия за свой личен периметър. Москва означаваше газ, петрол, суровини, пазари - жизненоважни фактори за българската икономика. Премиерът посети три пъти Москва - две делови посещения през март и септември 1990 г. и едно през юни за заседанието на ПКС на ОВД. По това време, Съветският съюз вече не оказваше на България нужната подкрепа. Днес, седем години по-късно, това охлаждане се превърна в един от кардиналните проблеми на българската икономика и политика.

В никакъв случай не би могло да се каже, че русофилът Луканов бе сред политиките, отхвърлящи "западните домогвания". Напротив, той по-добре от много други дейци отляво и отлясно отчиташе необходимостта от евроинтеграцията и пресмислянето на някои външнополитически приоритети на България. Той бе реалист по отношение на кончината на социалистическата общност, и правителството действаше, съобразявайки се с тази неумолима тенденция. Развивайки западната линия в своята външна политика, министър-председателят направи три делови посещения в Париж; твърди се, че той е търсил там кредити за изплащане на външния дълг. Несъмнено е, обаче, неговото намерение да потърси общ език със заемащата особено положение в европейските и евроатлантически структури Франция в интерес на по-ефективното българско приобщаване.

Луканов посети два пъти Брюксел за преговори с Европейската общност. През май 1990 г. той подписа Споразумение

за търговия и икономическо сътрудничество между България и ЕО, което бе една от най-важните първи стъпки в развитието на тези отношения. Като модерно мислещ социалист, Луканов съзнаваше необходимостта от утвърждаването на европейската идентичност на България. Тази генерална цел, заедно с прагматичните задачи от търговско и икономическо естество, преследваха и двете му визити в Австрия и ФРГ.

Нов полъх в отношенията между България и досегашните противници от НАТО бе отговорът на българското правителство на Лондонската декларация на страните от НАТО от 6 юли 1990 г. По този повод в декларация на Министерство на външните работи от 19 юли 1990 г. кабинетът изрази готовност за диалог, и конструктивен принос в развитието на общоевропейския процес. Характерно за стила на външната политика особено на първото правителство на Луканов бе използването на фразеология от речника на Варшавския договор. Още повече, по това време Горбачов и Шеварднадзе, които вече бяха наясно за бъдещето на "лагера" и сами допринесоха немалко за края му, все още се опитваха да упражняват някакъв контрол. В писмото на Шеварднадзе до министъра на външните работи на България Лондонската декларация на НАТО е квалифицирана (вярно, между впрочем) като документ, който не трябва да се обвързва с романтични илюзии. Все пак българското правителство прояви известна самостоятелност, като упълномощи посланика си в Брюксел да поддържа редовни дипломатически отношения със Северноатлантическия съюз, за което бе уведомен генералният секретар на пакта Манфред Вьорнер.

Може да се каже, че балканската политика на кабинета на Луканов бе ориентирана към една миролюбива, конструктивна политика в региона. Министър-председателят посети всички

балкански държави, без Албания. През май 1990 г. той бе на работно посещение в Гърция и в СФРЮ. В региона правителството следваше установилия се модел на по-топли "стратегически" отношения с Гърция. Оста Атина-София, изградена по времето на Живков и Папандреу, позволяваше на България години наред да не се чувства изолирана на Балканите, най-вече в резултат на турските нападки и югославската студенина по националния въпрос. По време на съвещанието на ПРООН в Анталия (Турция) през септември 1990 г. премиерът се среща с президента Йозал, с когото бяха разгледани актуални въпроси на двустранните отношения.

Министър-председателят посети Румъния през юли, като разговорите бяха посветени предимно на екологичния въпрос. В резултат на тях бе подписан Протокол за екологична защита на град Русе.

Отношенията със САЩ в периода на двете правителства се развиваха главно в сферата на добрите пожелания и намерения. Главното внимание на посланик Полански през първата половина на 1990 г. бе насочено към взаимодействие с младите опозиционни структури. След избора на президента Желев, следващият американски посланик г-н Хил установи веднага тесни контакти с него. Посланик Хил отбеляза, че "активизирането на българо-американските отношения може да бъде стабилизиращ фактор на Балканите, но без това да променя геополитическата карта на района. Турция си остава съюзник на САЩ, но България не трябва да се опасява, че може да стане заложник на отношенията САЩ - Турция. Те бяха изградени, когато съществуваше опасност за сигурността на Турция..."² По такъв начин, на новите български управници бе казано съвсем

ясно, през каква призма Съединените щати ще разглеждат своите отношения с демократична България.

Външният министър в първото правителство на А.Луканов Бойко Димитров попълни празнината в балканската политика по отношение на Албания. Той посети страната през май 1990 г. и подписа Спогодба за сътрудничество в областта на морското право и Спогодба между националните осведомителни агенции БТА и АТА. Той бе на делово посещение в Гърция и Кипър през януари с.г. Освен тези две визити, министър Димитров бе на работно посещение в Италия, където бе подписан Договор за правна помощ между Италия и България. В началото на годината с посредничеството на кувейтския външен министър бе уредено негово посещение в Кувейт, където по това време се провеждаше сесия на ОИК, за среща с турския външен министър Месут Йълмаз, на която бе поставено началото на диалога между София и Анкара в новите условия.

Плодотворно бе участието на първия дипломат в конференцията "Открито небе", проведена в Отава през февруари 1990 г., на която присъстваха 23 външни министри от НАТО и Варшавския договор. Там той се среща и води разговори със своите колеги от Испания, Великобритания, Чехословакия, Турция, Гърция, Португалия и Холандия. Б. Димитров посети и първата по рода си среща на министерско равнище на 7 източноевропейски страни и 7 латиноамерикански страни от т.нар "Група Рио", проведена през април 1990 г. в Будапеща. На нея бяха установени по-тесни контакти между държавите от двата региона и участниците обсъдиха възможностите за сътрудничество между тях. С интерес бе посрещнато изказването на министъра на външните работи на пленарното заседание на Виенските преговори на 23 държави по обикновените въоръжени сили в Европа. Той

подчерта, че "България приветства и участва в изграждането на нова всеобхватна система за сигурност и настоява тавани за въоръжените сили да се определят не само за Централна Европа, но и за южния фланг".³ По време на конференцията на Г-24 българският министър се среща с държавния секретар на САЩ Джеймс Бейкър, с испанския външен министър Фр. Ордонес и с министъра на външните работи на Италия Джани де Микелес.

За около тримесечното си пребиваване на поста външен министър на второто правителство на Луканов, Любен Гоцев осъществи делово посещение във Великобритания и в Италия, където взе участие в юбилейното тържество на Съвета на Европа и бе приет от папа Йоан-Павел Втори. Успех на балканската политика на страната бе участието на министър Гоцев на срещата на министрите на външните работи на балканските страни в Тирана. Там той разговаря с турския външен министър Алптемочин, с югославския му колега Лончар и с министъра на външните работи на Албания Малиле. В съвместното комюнике от срещата на българския и албански министри бе отбелязано: "Балканското сътрудничество е съставна част от положителните общоевропейски процеси. Едни стабилни Балкани, които се придвижват напред в крак с настоящите събития, са фактор на мира и стабилността в цялото Средиземноморие и Европа."⁴

Любен Гоцев, дипломат от кариерата и дългогодишен началник на западноевропейското направление в МВнР, бе и първият български политик, посетил официално главната квартира на НАТО в Брюксел на 15 ноември 1990 г. Той информира своите домакини за промените на възгледите в България във връзка с гаранциите за националната сигурност на страната. Първият дипломат наблегна на опората в собствените сили в съчетание с изграждането на общоевропейски структури за сигур-

ност. Той призова НАТО да обърне внимание на България при евентуално усложняване на балканската обстановка.⁵ В разговорите бе изразена българската тревога от дисбаланса във въоръженията на полуострова след подписването на ДОВСЕ. Генералният секретар на НАТО посочи в отговор, че изходът за България е в подобряването на отношенията с Турция на базата на правата на човека. Министър Гоцев също така представи България на форуми, където тема бе сигурността и сътрудничеството - Специалната комисия по разоръжаването на ОВД, срещата на високо равнище на страните-участнички в СССЕ в Париж през ноември 1990 г.

Външнополитическата дейност на двамата президенти - Петър Младенов (подад оставка на 6 юли) и Желю Желев, избран от ВНС за президент скоро след това, по понятни причини не бе твърде интензивна, но се отличаваше с високо политически заряд. Петър Младенов активно участва в изработването на външната политика на кабинета Луканов, със своя авторитет и контакти подкрепи основните му външнополитически акции. Основното внимание на Младенов бе съсредоточено върху създаването на положителна психологическа и политическа атмосфера в страната. Две крупни мероприятия, замислени от него - диалог с опозицията за национално помирение и разговор с българската общественост по националния въпрос, изиграха известна роля за уталожване на страстите през пролетта на 1990 г. - докато предизборната борба не взриви отново обстановката. Може да се каже, че още тогава бе пропуснат сериозен шанс за постигане на национален консенсус по основните въпроси на вътрешната и външната политика.⁶ Битката за власт между "старите" и "новите" едва започваше.

Новоизбраният президент Желю Желев положи усилия още в първите месеци на мандата си да излезе на международната сцена като главен изразител на стремежите на демократична България. Той бе на делово посещение във Франция, и на път за Токио, във връзка с церемонията по коронясването на император Акихито, направи кратък престой в Москва. Но първото истинско "шоу" на президента като политик бе 45-та сесия на ООН в Ню Йорк. От трибуната на световната организация той обяви, че България не е вече комунистическа държава, че тя отхвърля досегашните съюзнически ангажименти и разчита на своята сигурност на "планетарни гаранции". Тези негови програмни постановки отговаряха на световните и обществени настроения, на тенденциите на европейската сцена. Затова Желев бе аплодиран, и проведе успешни срещи с редица държавници и политици: генералния секретар на ООН Перес де Куеляр, президента на Турция Йозал, на Румъния Илиеску, на Югославия Йович, на Чехословакия Хавел, премиера на Швеция Карлсон, министъра на външните работи на СССР Шеварднадзе, министрите на външните работи на Гърция Самарас и на Австрия Мок. В САЩ бе подписан и един по-специален документ - Споразумение за сътрудничество между Американския корпус на мира и Република България.

Поредица от срещи на най-високо равнище (Горбачов, Тачър, Кол, генералният секретар на ЮНЕСКО) Желев осъществи на срещата на СССЕ в Париж, където бе придружен от премиера Луканов и от външния министър Гоцев. Там бяха подписани важни документи, като Харта за нова Европа, Договор за съкращаване на обикновените въоръжени сили в Европа и Договор за ненападение между държавите от НАТО и Варшавския

договор. Интересът на европейските лидери към новия български държавен глава бе разбираем и оправдан.

Краткият анализ на външнополитическата дейност на България по време на кабинетите на А. Луканов свидетелства, че тя бе достатъчно активна, макар и без ясно определени акценти. Това бе закономерно: политическите сили тепърва излизаша на външната сцена, страната все още се ориентираше в прехода към демокрация. Новата външнополитическа концепция на България предстоеше да се изгражда, въпреки че основните ѝ насоки започваха да се очертават.

1. *Сп. Сеща*, No 39, 3-9 окт. 1996.

2. *Сп. Международни отношения*, кн. 5, 1990.

3. Пак там.

4. *Сп. Международни отношения*, кн. 1, 1991.

5. Европейските структури за сигурност и мирът на Балканите, Национален институт за международни изследвания, С., 1996, 157.

6. Провалът на споразумението за национално помирение от СДС е описан безпристрастно от участника в събитието П. Симеонов в "Голямата промяна 10.XI.1989 - 10.VI.1990, Опит за документ", С., 1996, 548-550.

Само година след като Тодор Живков бе свален от власт и бе положено началото на началото на прехода към демокрация, реформаторите един по един се оказаха във властта. Отново, както и след оставката на президента П. Младенов през юли, започнаха усилен преговори за съставяне на ново правителство. И едва тогава последователната теза на БСП, че за излизане от дълбоката криза е нужна широка коалиция с участието на всички основни политически сили на основата на компромис, най-после успя да се наложи. Именно под формата на коалиционно правителство бе съставен първият следвоенен български кабинет с участие на антикомунистически сили - правителството на безпартийния юрист, секретар на Централната изборителна комисия за първите демократични избори, Димитър Попов. Това правителство, в което участваха като заместник министър-председатели социалистът Александър Томов и членът на СДС Димитър Луджев, управляваше страната от края на 1990 г. до следващите избори, проведени на 13 октомври 1991 г.

Правителството на Димитър Попов действаше на международната арена по-малко от година. В него министър на външните работи бе председателят на започналия своето обновление БЗНС Виктор Вълков (един от кандидатите за президент на България, на когото не достигнаха само три гласа да бъде избран през юли 1990 г.). Краткото време обаче се оказа наситено с остри политически събития вътре в България и с големи външни сътресения във нея.

Лично за премьера Димитър Попов външната политика бе донякъде периферна. Една от причините бе, че той запретна

ръкави да оправя икономиката и структурната реформа. Правителството започна новата година с много важни решения - бе сменено ръководството на БНЕ, сключени бяха две твърде сериозни споразумения - за запазване на социалния мир и за либерализиране на цените. За кабинета Попов Ф. Димитров дава по-късно следната оценка: "Първите стъпки в икономическата реформа, в интерес на истината, бяха направени от правителството на Димитър Попов".¹

Управлението на кабинета стартира с един външнополитически подарък, какъвто бе даденият от правителството на САЩ статут на най-облагодетелствана нация на България от 29 януари 1991 г.. Наред със статута, отвъд океана дадоха обещания да изпратят специалисти по организиране на частно селско стопанство и да отпуснат 5 млн. долара в подкрепа на частния бизнес в България (и двата ангажмента бяха плод на усилията на министри от кабинета на Д. Попов - на аграрния Б. Спиров и на заместник министър-председателя Д. Луджев). Американската благосклонност породила в обществеността очаквания за по-сериозна подкрепа.

Един смущаващ проблем, който коалиционният кабинет трябваше да реши по някакъв начин, бе по-нататъшната съдба на Българо-съветския договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ. Той бе подписан през 1948 г., подновен бе през 1967 г. и според член 10 може да бъде автоматично продължен с още 5 години, ако една година преди изтичането на предходния срок (4 август 1992 г.) едната от страните не го денонсира. Именно този срок изтичаше на 4 август 1991 г. и това постави на дневен ред новото отношение на България към Съветския съюз. Въпросът за съдбата на договора съвпадна с изострящото се политическо напрежение между СДС и БСП, свързано с изра-

ботването на новата българска конституция и с нежеланието на опозиционния СДС да позволи това да бъде направено от бившите комунисти.

Проблемът "за" и "против" продължаването на стария договор или за подписване на нов договор със СССР се усложни от бързото и до голяма степен неочаквано за българските политики разрушаване на международните структури на социалистическия блок, към които принадлежеше България през последните десетилетия - Съветът за икономическа взаимопомощ и Организацията на Варшавския договор. Тяхното изчезване породи не само вакуум в икономическите връзки, но и в сигурността на България. Над България продължи от една страна да тегне потенциалната опасност от Турция, подгръвяна от споровете за българските турци, както и около непрекъснатото нарушаване на българските морски граници от турски кораби и лодки. От друга страна, останала без защитния чадър на Варшавския договор, България трябваше да мисли за нова система за защита на националната си сигурност.

Мнението на тогавашното външнополитическо ръководство по повод разпускането на Варшавския договор бе показателно за дилемите, пред които бе изправена българската външна политика по това време. Пред вестник "Отечествен фронт" министърът на външните работи очерта двата пътя, по които може да върви България. Единият е да се интегрира в европейските структури колкото се може по-скоро, а другият - да създаде нова система за своята сигурност на основата на двустранни договори, като запази старите и сключи нови, на първо място със своите съседи.²

В разрешаването на спора около българо-съветския договор участваха много действащи лица. От едната страна бяха

противниците на договора от СДС, от другата - привържениците му от БСП. Външните фактори бяха представени от съветските официални представители, и от отговорни представители на САЩ и НАТО, посетили България през този период. Важна самостоятелна роля изигра и президентът Ж. Желев, който се изказа против предложението на социалистите за подписване на нов договор със СССР, в който да фигурират и клаузи за военно сътрудничество. Говорителят на Желев Ивайло Трифонов заяви, че във външната си политика България ще следва примера на централноевропейските държави Полша, Унгария и Чехословакия.

Стремежът да се следва безкритично външнополитическия модел на държави, които се намират в различна от българската геополитическа ситуация (която е кръстопът между сложни и многопосочни материкови влияния), потвърди началната тенденция в антикомунистическата опозиция да наложи предварително определен външнополитически избор.

Двете посещения на вице-президента Д. Куйл и на генералния секретар на НАТО М. Вьорнер през лятото на 1991 г. бяха тясно свързани със съдбата на българо-съветския договор. Тяхната основна цел бе да демонстрират, че България не е забравена и че тя може да разчита на помощта на Запада и в икономическо отношение, и в защитата на националната си сигурност. Материалният аргумент не бе убедителен - обещание за американска помощ от 200 хил. тона царевица и за инвестиции в неопределено бъдеще. Но политическата и моралната подкрепа за СДС и за противниците на близкото сътрудничество със СССР бе значителна. С нея се обяснява и изразената от тогавашния външен министър позиция против продължаването на договора, както и против незабавното подписване на нов.³

Резултат от обществената дискусия и от засилената активност на западните фактори бе гласуването във ВНС по съдбата на договора със СССР. На 1 август 1991 г. със 160 срещу 90 гласа бе прието предложението да не се подновява този договор. Така България стана първата източноевропейска страна, която денонсира договора си със СССР. От друга страна бурните събития в Москва, които започнаха с опита за преврат още през същия месец (19-21 август) и завършиха със саморазпускането на СССР, до голяма степен обезсмислиха разногласията по този въпрос.

Промененият баланс на силите в Източна Европа доведе до видимо засилена роля на САЩ в този европейски регион. Позицията на коалиционното правителство съдържаше по-явна симпатия към Вашингтон, отколкото тази на социалистическия кабинет на Луканов. Външният министър Вълков директно заяви: "Важната роля на Съединените щати като световен политически и икономически фактор е добре известна. За съжаление в резултат от идеологически наслоения нашите отношения със Съединените щати бяха изключително ограничени през последните години. Благодарение на взаимните усилия българо-американските отношения бяха не само спасени от безпътищата на тоталитарния режим, но дори ускорени и развити по-нататък".⁴ Президентът Желев отчете като най-голям успех за българската външна политика прогресът, осъществен в отношенията със САЩ.

Американската оценка за този поврат в българската външна политика бе по-малко възторжена. Ето как звучи мнението на един дипломат, работил в България: "Никоя (от страните от Източна Европа) не уважаваше Съединените щати по-прилежно от България, която изостри собственото си положение на неси-

гурност чрез отказ да поднови пакта за сигурност със Съветския съюз точно преди Московския пуч".⁵ Според него, че най-голямото постижение на присъствието на САЩ в България е откриването на 29 септември 1991 г. на Американския университет в Благоевград, столица на българската "Пирииска Македония".⁶

Въпреки че бе определена като приоритетна и стратегическа, европейската ориентация на България по време на управлението на правителството на Д. Попов попадна в сянката на отношенията със супердържавите СССР и САЩ. Дебатите по нея започнаха през март 1991 г., когато Комисията по национална сигурност на ВНС прие инициативата на депутати от различни парламентарни сили за диалог между България и НАТО. Следващата стъпка бе появата на външния министър Вълков на срещата на НАТО в Прага, както и посещението на министър-председателя Д. Попов в генералната квартира на Атлантическия съюз в Брюксел в края на април 1991 г.

Задача да оживи връзките с Европа имаше най-вече дипломатическата обиколка на българския президент в редица европейски страни. През юни 1991 г. бе очаквана и първата вноска от 150 млн. долара от стабилизационния заем от Групата на 24-те. Очевидно е, че икономическата помощ бе първото и най-непосредствено съображение на българските контакти със Запада, което бе продиктувано от упадък на българската икономика. Най-големият успех в европейската политика на правителството на Попов бе сключеният в края на мандата му "Договор между Република България и Федерална република Германия за приятелско сътрудничество и партньорство в Европа"⁷, подписан на 9 октомври 1991 г., чиято подготовка започна доста по-рано.

Договорът обхваща всички сфери на междудържавните отношения, но най-важната му част е възможността на обединена Германия да оказва стопанска помощ. За подхода на двете страни към тези отношения най-красноречиво говори текстът от ал. 2 на чл. 11 "ФРГ оценява усилията на Република България за стабилизиране на икономиката, за изграждане на система за осигуряване на експортни кредити и за решаване на проблема с външния дълг. Договарящите се страни са единодушни, че започналият в Република България процес на икономическо преустройство трябва да бъде поощряван чрез международно сътрудничество. ФРГ е готова както на двустранна, така и на многостранна основа да съдейства за оказване на подкрепа на икономическото развитие на Република България по посока на напълно развита социална пазарна икономика. ФРГ е готова според възможностите си да дава консултации на РБ при приватизацията на икономиката".⁸ Стремехът на България бе да получи колкото се може по-бързо икономическа помощ на нова институционална основа. Не би било пресилено да се каже, че този стремеж характеризира цялата европейска политика на България през 1991 г. С този документ "германската тенденция" в българската външна политика получи солидна стартова позиция.

Съвсем нови проблеми пред Европа, Балканите и света постави избухналият в Югославия военен конфликт, започнал през юни 1991 г. в Словения, и обхванал по-късно и други югославски републики. Българската позиция на ненамеса, заявена от правителството по този повод, остана постоянна и през следващите години. Това позволи на България да стабилизира донякъде географския център на региона, за което получи признание от всички по-големи държави. Икономическите проблеми и загуби, които започна да търпи България заради прекъснатите

си от войната транспортни и други връзки, влошиха и без това тежкото състояние на икономиката. Към тази обща оценка за традиционната балканска политика и на това правителство трябва да се добавят и събудените от геополитическите промени претенции на съседните на България страни към различни български територии. Пример за такава политика станаха неочаквано шумните румънски претенции към Южна Добруджа, изразени в реч на румънския външен министър Настасе на 24 юни 1991 г.

Като обща оценка на правителството на Димитър Попов може да се каже, че тя се развиваше в рамките на българския преход - за постепенна смяна на приоритетите, съчетана с опит да се запазят традиционните сфери на интереси и да се открият нови.

Тази оценка намери потвърждение в множеството международни прояви на българските държавни дейци за времетраенето на кабинета. В същото време, те показват и някои нюанси както в личните им външнополитически разбирания, така и на отношението към тях на чуждите държави - партньори на България.

Премиерът Попов имаше ограничени външнополитически прояви, тъй като усилията му бяха насочени предимно вътре в страната. Той се опита да използва доскорошните добри отношения с Русия за икономическите нужди на България. Още с встъпването си в длъжност, в началото на януари 1991 г. той изпрати послание до министър-председателя на СССР Н. Рижков във връзка със съветските петролни доставки. В края на месеца той изпрати писмо до канцлера на Федерална Република Германия Хелмут Кол с предложения за сътрудничество в областта

всички области на общественно-политическия и културен живот. Писмото замина за Бон по посланика Карл Валтер Левалтер.

Димитър Попов поощри контактите с НАТО и посети Главната квартира на Северноатлантическия пакт в Брюксел, където проведе разговори с генералния секретар Манфред Вьорнер и премиера на Белгия Мартенс. По време на визитата му бяха подписани спогодби за взаимна защита на инвестициите и избягване на двойно данъчно облагане с Белгия.

От балканските държави премиерът прояви специфичен интерес към Гърция, където направи две официални посещения - през февруари и през октомври. По време на първото посещение бе подписана Спогодба за избягване на двойно данъчно облагане и Споразумение за оперативно уведомяване при ядрена авария и обмен на информация за ядрени съоръжения между България и Гърция. През ноември 1991 г. по време на ответната визита на гръцкия премиер Мицотакис бе подписан Договор за приятелство, сътрудничество и сигурност между Република България и Република Гърция. Този документ консолидира и в новите условия тенденцията за трайно сътрудничество - без да отива по-далеч - между двете съседни страни.

Министърът-председателят разви активна дейност за спасяването и реставрирането на Зографския манастир като ценно достояние на българската история и култура. По негова инициатива Великото народно събрание прие специално обръщение. За съжаление, начинанието на Д. Попов угасна във водовъртежа на партизанските страсти, при които той самият стана обект на нападки (във връзка с финансови неуредици на ефорията "Зограф").

Трябва да се подчертае, че тежестта на външнополитическата дейност на "кабинета Попов" бе в значителна степен по-

ета от министъра на външните работи Виктор Вълков. Политик с немалък международен опит, Вълков бе приемлив за Вашингтон, където по това време разчитаха на нов подем на Земеделския съюз. През 1991 г. той бе избран за член на Борда на директорите на известния нюйоркски Международен институт по въпросите на сигурността Изток-Запад, който през 80-те години разви голяма дейност в Източна Европа.

Със значително подобрени позиции в сравнение с предшествениците си, българският външен министър присъства на редица крупни международни форуми (заседанието на Съвета на Европа в Мадрид, конференцията "Бъдещето на европейската сигурност" в Прага, срещата на СССЕ, 46-та редовна сесия на ОС на ООН, конференцията по човешкото измерение в Москва, XXVI сесия на Генералната конференция на ЮНЕСКО). По-голямо практическо значение имаха посещенията в редица важни за България държави. Между тях заслужава да се споменат Австрия, Германия, Гърция, Турция (двукратно) Румъния, Израел, Иран и Корея. При неговото първо официално посещение в Анкара в българската делегация участваха още вицепремиерът Д. Луджев и министърът на индустрията, търговията и услугите Иван Пушкарров. В турската столица, Вълков предаде писмено послание от президента Желев до турския държавен глава Тургут Йозал. Редица наблюдатели смятат, че тази визита изигра ролята на пробив в българо-турските отношения, след продължителната студенина и започналото бавно "размразяване".

Балканската политика на кабинета бе активизирана и конкретизирана на срещата на висши представители на министерствата на външните работи от балканските страни, проведена през юни в Анкара. Там българската делегация внесе проект за постоянен секретариат за балканско сътрудничество. Тя пред-

лож и среща на министрите на отбраната на балканските страни.

Силен финал на кратката, но наситена външнополитическа кариера на министър Вълков бе подписването на договора между Федерална република Германия и Република България.

Действията на българския дипломатически ресор показваха добър синхрон с приоритетите на президента Желев. Той подкрепи сондажите с НАТО, прояви личен интерес към развитието на българо-германските отношения. През март 1991 г. той направи ответна визита във ФРГ по покана на федералния президент Рихард фон Вайцекер. Президентът гостува и на друга голяма европейска страна - Великобритания, където подписа Спогодба за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата и Спогодба за откриване на културни центрове в София и Лондон. Той посети и САЩ, където бе поканен от губернатора на щата Охайо и сдружението на американските бизнесмени "Сити Клъб". По волята на обстоятелствата, обаче, президентът пожъна през този период най-големи успехи с Русия.

Желю Желев кореспондираше с Михаил Горбачов, който се отнасяше с уважение към него. По време на путча на 21 август 1991 г. в Москва Желев прояви бърза реакция и изрази по телефона подкрепа на президента на Руската федерация Елцин. Тази акция, несъмнено посъветвана отън, му донесе немалки активи. Освен благодарност лично от Елцин, той получи и послание от английския премиер Джон Мейджър с похвала по същия повод. Закономерен успех бе работното посещение на Желев в Москва през октомври, където той бе придружен от заместник министър-председателя Луджев. Тогава бяха подписани важни документи - съвместна политическа декларация на двама-

та президенти, протокол за установяване на дипломатически отношения между Русия и България на равнище посолства, споразумение за търговско и научно-техническо сътрудничество, междуправителствено споразумение за плащанията между България и Русия до края на 1991 г. Демонстративната поддръжка на Желев към руското ръководство, на фона на категоричната му опозиция срещу досегашния българо-съветски съюзен договор, беше малък, но видим принос в по-големите усилия за разхлабване на съветската империя.

Президентът показва и подчертан интерес към централно-европейските и източноевропейските държави. С това той искаше да подчертае общността на българските интереси със страни от Вишеградската група, към които Западът показваше по-голямо внимание. Той бе на официално посещение в Унгария, където беше подписана декларация за отношенията между България и Унгария, спогодба за продължаване на безвизовия режим, спогодба за търговия и плащания и протокол за уреждане на взаимните вземания и задължения. В Чехословакия бе съгласувана съвместна декларация. На 1 юли 1991 г. в Прага българският държавен глава сложи подпис под Протокола за прекратяване на действието на Варшавския договор. Като оценява много високо този исторически акт, президентът с по-късна дата бе принуден да признае, че "нежните революции от 1989 г. не просто сложиха край на един тоталитарен режим, но и породиха една нова несигурност".¹⁰ Желев получи медал за заслуги и медал на Съвета на Европа на 42-та редовна сесия на Парламентарната асамблея на СЕ в Страсбург, където връчи ратификационни документи за присъединяването на България към конвенциите на Европа.

Докато президентът Желев провъзгласяваше новата външнополитическа ориентация на България, неговият фаворит Д. Луджев, на когото той вешаеше бляскаво политическо бъдеще, "прочистваше" системата за външни отношения и национална сигурност. На базата на постановление No 51 от 1 април 1991 г. за основните функции на МВнР започнаха уволненията във външното ведомство, продължени по-късно от Ст. Ганев. През 1991 г. в страната нямаше място за две външни политики. Президентът Желев, макар и без необходимите конституционни правомощия, провеждаше своята политика с помощта на Димитър Луджев, като на министъра Вълков бе до голяма степен отредена ролята на квалифициран изпълнител.

1. сп. *Съг*, No 39, 8-9 октомври 1996.
2. *Отечествен фронт*, 26 февруари 1991.
3. *Отечествен фронт*, 31 юли 1991.
4. *Антени*, 26 юли 1991.
5. Oskar Clyatt Jr., *Bulgaria's Quest for Security after the Cold War*, Washington 1993, p. 29.
6. Op. cit., p. 43-44.
7. сп. *Международни отношения*, кн. 2, 1992, 52-60.
8. Пак там, 56.
9. *Държавен вестник*, бр.91, 1993 г., 2-5.
10. Лекция на президента на Република България пред Атлантическия клуб, произнесена на 17 април 1995 г., *Литературен форум*, 2 май 1995.

Външната политика на България при правителството на Ф. Димитров (ноември 1991-декември 1992 г.)

Правителството на Съюза на демократичните сили дойде на власт след една "гореща политическа есен" на 1991 г. Тогава в центъра на политическия живот бе гладната стачка на 39-те сини депутати. Този акт, целящ да осуети приемането на конституцията, поляризира обществото, и създаде лек електорален превес в полза на СДС. На изборите през октомври 1991 г. Съюзът пое към властта с лозунга на своя водач Ф. Димитров "СДС е обречен да победи", и след като я получи, само с 1.5% предимство, лансира друг лозунг-оправдание: "С малко, но завинаги".

СДС състави самостоятелно правителство с подкрепата на ДПС. Това правителство всъщност се крепеше на пачи крак. Силата му се криеше във временната парализа, обхващала опонента. Движението за права и свободи гордо демонстрираше, че може да води независима политика и от него зависи парламентарния баланс. Днес, пет години по-късно, някои политолози задават въпроса доколко Филип Димитров е бил подходящата личност за поста министър-председател на България. Твърди се, отляво и отдясно, че сам по себе си той е една от най-почтените личности в СДС. В едно интервю Георги Марков¹ разказва как Филип Димитров става шеф на СДС. В условията на буквალна психоза, създадена от слухове за досиета и компромати², президентът получава от уплашените си съпартийци списък на 20 души, потенциални кандидати за шеф на СДС. Държавният глава подчертава имената на Ал. Йорданов и на Ф. Димитров, за които лично проверил, но не открил компрометиращи данни.

Така или иначе, Ф. Димитров стана премиер и има малшанса да управлява не съвсем приет от своите и напълно неразбран от другите. Белег на характера му (както и на други последвали го премиери) бе аристократичното самочувствие, пречещо му да общува със събеседниците си от различни социални среди. "ФД" имаше вид на човек, обзет от натрапчива идея, което му пречеше да реагира прагматично на динамичноменящата

се обстановка. Както пише Михаил Неделчев, "рицарската натура" на Филип Димитров го накара да поеме върху себе си гаfoвете на своите явни и тайни съветници.³ Още тогава се оформляше мнение, че за разлика от 39-те стачкуващи депутати начело с бъдещия външен министър Ганев, повечето от които бяха привърженици на една проевропейска политика на СДС, Филип Димитров бе проводник на една доста неясна, повече емоционална проамериканска линия, откъдето започнаха и вътрешните търкания в правителството му.

Нещата се усложниха и от кадровата политика на младия премиер, лидер на най-мощната антикомунистическа българска формация. Подобно на цар Фердинанд преди сто години, той си назначи за съветници чужди поданици. Известно е, че почти никога те не успяват да проникнат в проблемите на страната, където са повикани.⁴ Някои от тях, като К. Мишев, оказваха върху политическата атмосфера забележимо и негативно влияние. Така или иначе, повечето социолози, изследващи периода на прехода са единодушни, че Филип Димитров (както в определена степен и Жан Виденов две-три години по-късно) бе некорумпиран политик и гражданин, но не можа да се справи с твърде сложните проблеми на управлението.

Засега все още никой не е анализирал в подробности причините за падането на СДС от власт след около година управление. Причините са комплексни, но могат да се посочат някои по-открояващи се: СДС затъна във вътрешни спорове и започна да се "болшевизира". То влезе в конфликт с излъчения и подкрепен от него президент, смятан и за негов създател. Кулминационна точка на конфронтацията между държавен глава и кабинет бе прословутата пресконференция на Желев през лятото на 1992 г., т.нар. "Боянски ливади". Започнаха боричкания за власт между заслужилите дисидентски дейатели и кадрите от "третата вълна". Между синдикатите и правителството също назря конфликт, не толкова във връзка с политиката му, колкото с пренебрежението му към тях. Четири години по-късно Желев ще отбележи многозначително: "Никой не си е поставял за цел

да слага край на управлението на СДС, или по-конкретно - да сваля от власт правителството на Филип Димитров... За станалото всеки от нас има своите истини".⁵ Показателни за ситуацията, в която се оказа кабинета в края на 1992 г. са думите на проф. Св. Ставрев, деец от КНСБ: СДС показва, че не може да управлява сам, не желае да управлява в коалиция, и нито може, нито иска да бъде в опозиция, в резултат на което изпадна в делириум".⁶

Въпреки декларираните плурализъм и толерантност, СДС не успя да консолидира нацията. Той не се опита да използва научният ѝ потенциал, а напротив, извърши част от интелегенцията на улицата. Изготвени бяха списъци на неблагонадеждни, някои от които тиражирани от медиите. По този начин СДС остана без "мозъчен тръст", което доведе до редица нелепи решения в областта на икономиката (най-вече селското стопанство), вътрешната и външната политика. На ключови постове бяха назначени професионално неподготвени хора. Този процес обхващана висшите държавни органи, научните учреждения, системата на външните отношения. В своите мемоари депутатът Велко Вълканов отбелязва: "И трите Народни събрания след 10 ноември взеха най-активно участие в разпродажбата на България. Тъмни афери се разиграха около разпадането на службите за сигурност, тъй като без тяхното функциониране стана възможно извършването на редица тъмни сделки с чуждестранни фирми със съдружието на действащи депутати".⁷

На фона на започналия вече разпад на държавни структури и репресии (в по-голямата си част необосновани) срещу подготвени специалисти и дипломатически кадри, премиерът Филип Димитров формулира външнополитическите приоритети на правителството:

- Сближаване и установяване на приятелски отношения с натовските съседи при толерантно отношение и зачитане на суверенитета на всички балкански държави, както и на правото на самоопределение на народите:

- Търсене на международни гаранции за стабилността на границите и участие в международните институции при разрешаването на конфликти;

- Активност за ускорена европейска и атлантическа интеграция без всякакви възпиращи условия и увъртания;

- Самостоятелност при вземане на решения и недопускане ничий имперски интереси да диктуват позициите на България;

- Основно значение за осъществяване на тези външнополитически цели има характерът на политиката, която се води вътре в страната.⁸

Принципът за тясната връзка между вътрешната и външната политика в правителствената програма бе правилно формулиран. Но от него не следваше обнадеждаща прогноза за външната политика на режима. Вътрешното положение на страната, състоянието на нейните институции, и изобщо на държавността не можеше да се отрази благоприятно на международната дейност на България.

Правителството на СДС започна една много активна, дори устремна външна политика. Депутатите от парламентарната група на мнозинството масово потеглиха за чужбина. От първите дни на кабинета започнаха срещи с представителите на големите западни държави. Този мощен прилив на българска дипломатическа дейност бе поощрен от Запада, който широко отвори вратите на най-различни свои институции за представителите на управляващия СДС. Още в самото начало обаче пролича недобрият синхрон между премиер, външен министър и президент.

Трайният конфликт между Ф. Димитров и първия дипломат на страната блесна с пълна сила още в момента, когато, подкрепен от Йордан Василев, Филип Димитров настоя да поеме и поста външен министър. Тогава той не скри личното си раздразнение от възторжената подкрепа, оказана от редица депутати на младия юрист, преподавател в школата на МВР в Сибиново. Борбата за власт съсипа Министерство на външните

работи - институцията, която би трябвало да е генератор на идеи и стратегии за външната политика на страната. Би могло да се твърди, че Ст. Ганев в определена степен провеждаше курса на президента Желев (чийто интерес към външната политика бе голям, а конституционните прерогативи в тази област - ограничени).

Признаването на Македония от България, несъгласувано с външния министър Стоян Ганев (тогава извън страната), стана първата причина за сериозни търкания между институциите. Ганев обвини правителството, че по този начин е дезавуирало неговите ангажменти, поети пред ЕС, ФРГ и Гърция. Филип Димитров характеризира поведението на Стоян Ганев като накръняване на българската позиция.⁹ Изкупителна жертва на този конфликт стана "президентският човек", заместник-министърът Стефан Тафров, който бе изпратен посланик в Рим, а след приключване на мандата му - в Лондон.

Ето какво разказва за този паметен ден тогавашният председател на Комисията по национална сигурност Николай Слатински от Съюза на демократичните сили:

"Часове наред...обсъждахме признаването на Македония, разбира се, заедно - тактически, с хитрост на Хърватско и Словения, макар че двете ни бяха последна грижа (повечето колеги не знаеха даже столиците им). Очаквахме Стоян Ганев с последни новини от Западна Европа. Изведнъж малко след 19.30 ч. в кулоарите връхлетяха няколко министри начело с Филип Димитров. Очите им блестяха като пред ново Априлско въстание. Възникна суматоха. Решението, което те взеха, бе взето без Стоян Ганев, без Стефан Савов (също в чужбина). Стефан Тафров, довереното лице на Желев, убеждаваше разпалено, че до един час, според получени сведения, Турция ще признае Македония и ние рискуваме да се опозорим, ако сторим това след нея. И Филип Димитров пое към микрофоните с походка, с която ей така, пред очите ни, влиза в историята. Докато освирквахме депутати от БСП, останали в глупаво мъчание по местата си, никой не

обърна внимание, и досега незнайно как, в решението бе попаднала и Босна и Херцеговина".¹⁰

Впоследствие от различни среди по адрес на правителството бяха отправени сурови критики. Изказано бе мнение, че с признаването на Македония София е недооценила редица неблагоприятни за нея моменти: в македонската конституция има текстове, некоректни към българската държава, езиковият спор продължава да трови отношенията между двете съседни страни. Изказани бяха становища, че България би могла да преговаря по всички тези въпроси преди акта на признаването. Проправителствената преса и говорителите на кабинета и президентството оспориха тези обвинения, твърдейки, че бързата реакция на София гарантирала по-нататъшното българо-македонско приятелство и сближение. Фактите показваха, че подобна оценка е най-малкото неточна. Заради езиковия спор около 14 българо-македонски спогодби стоят неподписани и не се знае дали изобщо някога ще влязат в сила.

От този случай обществеността остана с впечатление, че българските държавни дейци са незапознати с азбуката на дипломатическото поведение. Създаде се впечатление, че президент, премиер и външен министър са повече заинтересовани от натрупване на "персонални" точки, отколкото от изграждане на национална позиция. Вземането на съдбоносни решения в последната секунда, както и преди, можеше да се обясни с и намеса на чужда държава, и създаде впечатление за непредсказуемост и импровизация на българската външна политика. В декларация на партията "Воля за България" и предизборния шаб на академик Бл. Сендов от 16 януари 1992 г. изрично бе подчертано:

"Ние сме дълбоко разтревожени от прибрзаните и некординирани действия на българското правителство, което първо в света призна Македония. Това е решение, което буди много чувства във всеки от нас и има дълга история. То трябваше обаче да бъде резултат на широки консултации с парламентарната опозиция и извънпарламентарните сили. Това е обичайната процедура във всички демократични страни".

Напълно естествено бе правителството на СДС да насочи вниманието си към ЕС и НАТО. В това отношение то срещна отзивчивост и разбиране от западните партньори. До голяма степен благодарение на енергичните му усилия, България бе приета в Съвета на Европа. През декември 1992 г. бе парафирано Споразумението за асоциирането на България към Европейската общност. Започна да се формира нова договорно-правна база за политическо и икономическо сътрудничество с Франция, Германия, Русия и други европейски държави, а така също с някои бивши републики на Съветския съюз. Според една статистика от онзи период ¹¹ премиерът Филип Димитров е бил най-желаният български гост на Запад. За 13 месеца управление на своя кабинет той бе поканен официално в САЩ, Италия, Израел, Турция, Гърция, Холандия, Испания и посети Германия във връзка с погребението на Вили Брандт. Но приоритетно място в българската външна политика получиша българо-американските отношения.

Резервираната позиция на Вашингтон към социалистическия кабинет на Луканов и донякъде към коалиционното правителство на Попов забележимо се промени след идването на СДС на власт. Посещението през юни 1991 г. на вицепрезидента Дан Куейл, бе популистки жест в подкрепа на десницата, във връзка с парламентарния бойкот на 39-те. Но деловата визита на първия заместник-държавен секретар Игълбъргър (май 1992 г.), работното посещение на Ф. Димитров във Вашингтон през март същата година, и протоколната среща на президента Желев с Джордж Буш по време на форума "Хелзинки-2" бяха вече индикатор за по-голямо внимание от страна на американската администрация.

Обесията на СДС със САЩ, подобно на други прецеденти от българското минало, излезе от мярката и накърни отношенията с редица традиционни български партньори. На първо място това бяха някои близкосточни държави, а също в определена степен Русия, откъдето България получаваше жизненоважни енергоносители и имаше значителни вземания. Очаква-

нията бяха, че от САЩ ще дойде мощна финансова подкрепа за България. В това отношение самите американци внушаваха немалки надежди. На форума "Бъдещето на демокрацията и икономическия преход в България", организиран от Търговската камара на САЩ, лично Лорънс Игълбъргър направи сензационно изявление, че "Америка застава зад България, както не е заставала зад никоя централноевропейска или източноевропейска страна".¹² Дж. Къркпатрик заяви, че България е модел за бърз мирен преход към демокрация.¹³ Филип Димитров бе обявен за първия почетен член на Американско-българското дружество за приятелство, с което трябваше да се сложи началото на българското лоби във Вашингтон.¹⁴ По време на срещата си с президента Буш на 3 март 1992 г., министър-председателят Ф. Димитров пое задължение България да бъде фактор на сигурността на Балканите в тясно взаимодействие със страните-американски съюзници и членки на НАТО.¹⁵

Илюзията, че великата сила ще прояви някакво специално отношение към България, и ще помогне за разрешаването на икономическите ѝ проблеми, постепенно се разсеява. Първоначалните анонси още от времето на кабинета на Димитър Попов, не получиха продължение. САЩ се задоволиха със сричането на социализма. Те продължиха да съдействат за укрепването на СДС, най-вече чрез консултации и финансиране на предизборните кампании. Реалната помощ се изчерпи с изпращането на 100,000 тона некачествена царевича, употребявана материална част от военните складове в Германия, малки еднократни помощи предимно от хуманитарен характер, и други от този род. В политиката към България позицията на САЩ бе в унисон с политиката им по отношение на новите балкански демокрации: въздържане от ясни политически позиции и почти пълна икономическа абстиненция.¹⁶

В съответствие с обявените външнополитически приоритети, правителството на Филип Димитров разви интензивна балканска политика. Тя отбеляза редица безспорни постижения. Към края на 1992 г. бе вече създадена мрежа от двустранни спо-

разумения между България и други балкански държави, в центъра на които бяха междудържавните договори с трите най-големи страни - Гърция, Турция и Румъния (последният скрепен с подписа на президентите), а също договори за укрепване на доверието във военната област с двете южни съседки.¹⁷ След първоначалното люшкане, по отношение на югославската криза бе проявен уравновесен подход: потвърдена бе позицията за ненамеса с войски и оръжия. Тази позиция контрастираше с някои изявления на президента Желев за въздушен коридор през България за преминаване на войски на НАТО.¹⁸

Разминаване в балканската политика на премиера и президента съществуваше и в друго отношение. Филип Димитров бе възприел до голяма степен един принцип на уравниловка в отношенията към балканските страни (еквидистанция, или равнопоставеност). Тази линия в определена степен обезличаваше и обричаше на застой отношенията с някои балкански страни. На този фон Желю Желев активно пледираше, и чрез подшефното му военно министерство наблюдаваше на сътрудничеството най-вече с Турция. На един етап той започна да лансира идеята, че е напълно възможно да се създаде един "триъгълник на стабилността" на Балканите между България, Турция и Гърция.¹⁹ Като цяло, кабинетът избягваше подобни индивидуални ангажменти, наблягайки на своите витиевато формулирани програмни цели. България трябва да се открие като остров на разума и стабилността на Балканите, и "Правителството ще работи за повторната европеизация на страната и към европеизацията на Балканите".²⁰ По понятни причини, от балканските усилия на премиера отпадна единствено СР Югославия, чийто министър-председател Милан Панич посети неофициално София за един ден (2 август 1992 г.), без никакъв особен резултат.

Своеобразна "трета линия", освен президентската (разбира се, само като тактика) следваше министърът на външните работи Стоян Ганев. Той разгърна една твърде динамична и доста самостоятелна външнополитическа дейност. От назначаването си на 8 ноември 1991 г. до края на годината (близо 40

дни) той посети 7 държави, между които Унгария, Турция, Гърция (ноември) и Египет (декември). Подписан бе протокол за сътрудничество между българското външно министерство и министерствата на външните работни на Австрия (ноември) и Йордания (декември). По време на срещата на министрите на външните работи на Г-24 в Брюксел г-н Ганев се среща със своите колеги от Белгия, Гърция и Турция. На 11 ноември 1991 г. той подписа в Женева споразумение за сътрудничество с ЕАСТ. Плодотворно бе участието му в Брюксел в първото заседание на Северноатлантическия съвет за сътрудничество (САСС) на 19-20 декември, където бе подписана Декларация за сътрудничество в неразпространението на ядрените оръжия и технологиите за тяхното производство. Даже по време на новогодишните празници министър Ганев не си позволи отпих - осъществи официално посещение в Ирак, имащ значителна търговска задължителност към България.

През новата 1992 г. министър Ганев продължи външнополитическия си маратон. Той направи още няколко официални посещения през януари - Сирия, Италия, Германия, Люксембург. С Италия бе подписан Договор за сътрудничество²¹, с Люксембург - спогодба за избягване на двойното данъчно облагане. Както повечето български лидери, посещаващи Рим, той бе на частна аудиенция при папа Йоан-Павел Втори във Ватикана (10 януари). В края на януари 1992 г. министърът на външните работи участва в заседанието на Съвета на министрите на външните работи от страните членки на СССЕ (днес ОССЕ). През февруари той участва в ключовата визита на президента Желев във Франция, в която външният министър изигра немалка роля, завършила с подписване на междудържавен документ. Париж се нагърби да подпомогне развитието на отношенията между България и Европейската общност. Ст. Ганев се среща с видния френски океанограф Жак -Ив Кусто, който сподели мисли за решаване на енергийния проблем на България.

Вниманието на министър Ганев в съответствие с обявените приоритети на кабинета бе съсредоточено до голяма сте-

пен на Балканите. Неговите различия с другите български ръководители бяха главно по въпроса за Македония, но те се отразяваха и на други, свързани с него аспекти на българската политика. Нейното признаване (без знанието и съгласието на Ганев), бе явно дезавуиране на външния министър пред чужденците; Атина нервно окачестви българския акт като прибръзана и погрешна стъпка, която поставя под заплаха стабилността и сигурността на Балканите. Получи се странна ситуация: за да се застрахова българският кабинет побърза да заяви, че признаването на Македония не означава признаването на македонската нация. Това силно раздразни Скопие. В крайна сметка София се оказа в конфузно положение и пред двете съседни столици. Три години по-късно Ст. Ганев отбеляза, че прибръзаното признаване на Македония било резултат не толкова от принципи външнополитически различия, колкото от "наши племенно-партийни сражения".²²

Важна част от зимната активност на министър Ганев бе февруарският тур от неговата "балканска совадка" - визитите му в Румъния, СР Югославия и Македония. По време на посещенията си в Белград, той даде гаранции на Сърбия за отказ от териториални претенции. "Ние ясно заявихме, че искаме да провеждаме политика, освободена от балканизма, от балканския менталитет на историцизъм - заяви българският министър пред вестник "Демокрация" - Ние нямаме териториални претенции към Сърбия, но настояваме за същото и от страна на Сърбия... Република Сърбия трябва също да заяви и даде гаранции на България, че няма никакви териториални претенции".²³

Именно в Сърбия Стоян Ганев оповести своята идея за "Балкански Хелзинки".²⁴ Тази идея - за разлика от някои други, лансирани от tandem Ганев-Желев (посредничество за разрешаване на арабско-израелския спор, както и за уреждане на турско-гръцките противоречия)²⁵ бе достатъчно реалистична. Тя отговаря на актуална необходимост, има конкретни теми за разрешаване и при подходяща постановка би била подкрепена от ве-

ликите държави. През 1996 г. към нея се върна, впрочем, при една от визитите си в България депутатът от Бундестага, председател на Българо-германското парламентарно дружество Гернот Ерлер.

В Белград министър Ганев подчерта, че на Балканите възникват нови реалности, и след мирното разрешаване на югославската криза би било целесъобразно да се свика конференция с участието на всички балкански държави. Тя би могла да приеме общобалканска харта, потвърждаваща съществуващите граници и отказ от каквито и да било териториални претенции. Той отбеляза, че "адаптирането на хелзинския процес към балканските реалности само ще ускори пътя на нашите народи към Европа".²⁶ В този иначе разумен апел българският министър недооцени две неща - че именно Белград бе инициатор на подобен диалог през 1987-88 г., и че на България не подходжа да бъде ментор на Балканите по пътя им към Европа. Макар и посрещнат с почести след югославската си визита, идеята на Ганев не получи развитие, и по-нататък срещаше неодобрителен отзвук както в българската, така и в гръцката и друга балканска преса.

През пролетта външният министър присъства на два важни международни форума и посети редица страни. На извънредната сесия на САСС в Брюксел бяха подписани Споразумение за учредяване на привилегиите и имунитетите на делегацията на Комисията на ЕО в България и Декларация и работен план за развитие на диалога, партньорството и сътрудничеството. Друг крупен форум бе извънредната сесия на страните от СССЕ в Хелзинки, където бе подписан договор за установяване на режим "Открито небе". Последваха априлските визити на българския министър в Унгария, на конференцията на "Ротари"-клубовете, за "Европейската кръгла маса" на десноцентристките партии във Виена, а също посещения в Португалия, Испания и Австрия през април.

Стоян Ганев подписа Протокола за присъединяването на България към Съвета за Европа (май), участва в третата среща

на САСС в Осло (юни), където бе подписан заключителният документ към Договора за обикновените въоръжени сили в Европа и в срещата на ЗЕС с представители на ЦИЕ в Берлин (18-21 юни). На 24-25 юни бе проведен Черноморският икономически форум в Истанбул, където България с още 5 черноморски и 5 нечерноморски държави подписа т.нар. Босфорска декларация за регионално икономическо сътрудничество.²⁷ От 30 юни до 2 юли министър Ганев бе на делово посещение в Москва и подписа Протокол за консултации между министерствата на външните работи на България и Русия. Месец и половина по-късно между София и Москва бе сключено рутинно военно споразумение за сътрудничество за срок от 10 години.

Министър Ст. Ганев почти не се връщаше в България. В навечерието на 47 сесия на Общото събрание на ООН той успя да направи официално посещение в Албания, да разговаря с представители на ЕВБР в Лондон и да участва в специалното заседание на Комитета на министрите на външните работи на Съвета за Европа.

На редовната годишна сесия на ООН през 1992 г. българският външен министър бе избран за председател на сесията, когато дойде редът на България от групата на източноевропейските държави. Този до голяма степен рутинен избор бе повод на СДС да окачестви в суперлативи външната политика на кабинета. Но тогава вече над него се свиваха облаците на кризата. Макар че от Ню Йорк постоянно пристигаха релации за успешни прояви на Стоян Ганев (в това число за посещенията му в Стокхолм и Женева по линия на СССЕ и по въпросите на Югославия през декември) позицията на СДС спрямо министъра и неговия патрон президента Желев забележимо се втвърди. Събитията следваха своя логичен ход. Въпреки блестящия фойерверк на младия и амбициозен български външен министър неговият имидж постепенно помрачня. След приключването на мисията си в Ню Йорк, обещаващият млад политик се оказа в центъра на различни партийни интриги, в това число във връзка с огласените списъци на български дипломати-разузнавачи. Той бързо

се дезинтересира от българските работи и, почти без да се връща в България, реши да остане в САЩ като шеф на фирма за търговия с битови стоки. Някои прецениха това му поведение като допълнителен гвоздей в ковчеза на рухналия СДС, и политическо самоубийство на самия Ганев.

Като цяло позитивен момент - въпреки тактическите разногласия, които играеха ролята на лъжицата катран в бъчвата с меда - бе съпадението на основните външнополитически цели на президент и правителство. Като цяло, българската политика бе насочена към спечелване на симпатиите на Западна Европа и САЩ, към балканска активност, която да засили интереса на големите към България. В това отношение президентът Желев се опитваше да държи инициативата. Самият той се изживяваше като "строител на нов образ на България". Всички разбираха, че оказваните му почести са по-скоро израз на добри намерения спрямо първия демократично избран президент на България, а не оценка на някакви изключителни лични качества. Факт е, че той получи доста похвали от световни политици, сред които се откроява тази на покойния генерален секретар на НАТО Манфред Вьорнер. Говорейки за Желев, Вьорнер подчерта: "Той е играел и все още играе много важна роля в ръководството на вашата страна, поела пътя на демократичните реформи. Той се радва на високо уважение сред политиките от страните, членки на Европейската икономическа общност... За нас, г-н Желев е символ на европейското сътрудничество".²⁸

Впрочем, подобно великодушие бе характерно за отношението на Запада към първите стъпки на българската демокрация - някъде докъм средата на 90-те години.

Важно е да се спомене, че към 1992 г., когато бе избран за президент с общо гласуване, Ж. Желев вече бе натрупал значителен външнополитически опит и актив. През годината на управлението на СДС той предприе няколко престижни външнополитически акции. Централно значение имаша широко рекламираното официално посещение във Франция през февруари 1992 г. завършило с подписване на междудържавен договор за

разбирателство, приятелство и сътрудничество²⁹, и визитата на президента Елцин през август 1992 г., когато също така бе сключен Договор за приятелски отношения и сътрудничество с Руската федерация.³⁰ Той е близък по структура и съдържание с аналогични договори, сключени с другите източноевропейските държави. Но в контекста на българо-руските отношения някои клаузи придобиват по-специфично звучене.* Други два държавни договора от такъв характер бяха сключени по време на гостуванията на румънския президент Илиеску в София през януари³¹ и на президента на Чешката и Словашка федеративна република Вацлав Хавел, през април същата година.³² Фактът, че толкова много основополагащи споразумения бяха постигнати на най-високо равнище, говори за общия стремеж да бъдат поставени отношенията в Европа, и по-специално в източната и част, на нова политическа и икономическа база. Активът в това отношение на управляващия СДС, на кабинета, и лично на президента Желев, са безспорни.

Президентът Желев извърши обиколка в редица испаноезични държави - Испания, Венецуела, Уругвай, Аржентина, и Бразилия. Той участва и в срещите в Давос, Истанбул, Хелзинки-2. През тази година България установи дипломатически отношения с общо 13 държави - ЮАР, Парагвай, получилите наскоро суверенитет бивши съветски и югославски републики. Цялата тази активност на този етап бе в унисон с потребността на страната да излезе от изолацията, в която тя изпадна на рубежа на двете десетилетия.

Когато през втората половина на 1992 г. отношенията между Ж. Желев и правителството на Филип Димитров се влошиха, пасивите пред света бяха за сметка на кабинета, а не на президента. Международната преса почти единодушно упрекна премиера в неумела вътрешна политика. Това в значителна степен анулира ефекта от повечето, иначе успешни, правителствени мероприятия във външната сфера. При следващото правителство, отново - и вече напълно закономерно - възникна въпросът

докъде се простира консенсусът на българската политическа класа по въпросите на външната политика на страната.

1. Георги Марков, Кой кой е, Съвременни български политики, С., 1993, 63-64.
2. сп. *Сега*, No 29, 25-31 юли 1996.
3. Михаил Неделчев, Участие във властта, С., 1993, 9.
4. Владимир Топенчаров, Изход, С., 1995, 148-149.
5. сп. *Сега*, No 6, 15-21 февруари 1996.
6. Що е дясно и има ли то почва у нас, С., 1994.
7. Велко Вълканов, "На колене пред истината", С., 1996, 263.
8. сп. *Международни отношения*, кн. 5-6, 1995.
9. сп. *Международни отношения*, кн. 1, 1993.
10. сп. *Международни отношения*, кн. 5-6, 1995.
11. *Труд*, 26 октомври 1996.
12. *Демокрация*, 4 март 1992.
13. Пак там.
14. *Демокрация*, 5 март 1992.
15. *Демокрация*, 3 март 1992.
16. М. Чавдарова, Република Македония - външнополитическа ориентация, сп. *Международни отношения*, кн. 2, 1996.
- Според П. Караиванова (*Международни отношения*, кн. 2/3, 1993) от различни американски правителствени и неправителствени източници през 1991 - 1993 г. са постъпили около 200 млн. долара помощи, включващи споменатата царица и материална част.
17. сп. *Международни отношения*, кн. 1, 1992.
18. сп. *Международни отношения*, кн. 2/3, 1993.
19. Пак там.
20. *Демокрация*, 7 януари 1992.
21. вж. "Държавен вестник", бр. 30, 1993, 2.
22. *Труд*, 15 януари 1997.
23. *Демокрация*, 29 февруари 1992.

24. *Демокрация*, 1 март 1992.

25. сп. *Международни отношения*, кн. 2/3, 1993.

26. *Демокрация*, 1 март 1992.

27. сп. *Международни отношения*, кн. 7, 1992.

28. Желю Желев, Биографични бележки, Централен избирателен клуб, С., 1991, 46.

29. *Държавен вестник*, бр. 94, 1993, 2-5.

30. *Държавен вестник*, бр. 42, 1993, 12-15.

* Вж. анализа на руско-българските отношения в Глава 5 - "България в политиката на големите държави".

31. *Държавен вестник*, бр. 37, 1993, 14-17.

32. *Държавен вестник*, бр. 91, 1993, 10-12.

Правителството на професор Любен Беров, дошло на власт с мандата на ДПС, бе гласувано от Народното събрание на 30 декември 1992 г. До м. юни 1993 г. министърт-председателят изпълняваше функциите и на министър на външните работи.

Новият кабинет, включващ експерти-технократи, някои от които безпартийни, другите членове на АСП и ДПС, в началото заяви тържествено (с изявление на министър-председателя) че ще следва пунктуално програмата на Съюза на демократичните сили във всички области. Всъщност, то не можеше да не се съобразява с недоволството на широката общественост от действията на СДС за разделяне на обществото, категорично осъдени и от президента на страната на известната му пресконференция в резиденция "Бояна" през август 1992 г. Използвайки формулите и терминологията на бившия кабинет, непартийното правителство на професор Беров се опитваше да внесе неконфронтационен дух, търсейки подкрепа от всички парламентарни сили и интелигенцията. Това трудно му се удаваше, особено след като СДС започна решителна война с него и президентът демонстративно оттегли подкрепата от бившия си съветник през 1994 г. Главната причина за това бе тенденцията проф. Беров да търси сътрудничеството на БСП за различни по-важни решения, а Българската социалистическа партия да гласува доверие на кабинета в зачестилите парламентарни конфликти. В същото време тя не се ангажира с поддръжка на мероприятията му. Това колебливо положение, продължило повече от година, отслаби позициите на Беровото правителство и по-специално авторитетът му в чужбина.

На първо време и темпът, и насоките на външнополитическите действия на кабинета продължаваха започнатото от СДС. Постепенно той започна да налага свой стил на дейност, разграничавайки се от характерните, идеологически мотивирани

акции на Съюза на демократичните сили. По време на правителството на професор Беров бяха прекратени политическите уволнения от системата на външните работи. Изготвени бяха редица предложения и проектозаконови, които да регламентират дипломатическата служба по професионален начин. Бе извършена значителна дейност за стабилизиране на външнополитическия механизъм, разработени бяха приоритетни въпроси и проблеми. Но негативните последствия от разстройването на кадровата система трудно можеха да се преодолеят.

Външнополитическите намерения на кабинета бяха прозаични, делови. Неговата програмна декларация, раздадена на 28 декември 1992 г. на парламентарните групи, поставяше ударение върху социално-икономическите проблеми. Подчертаваше се, че то "ще се ръководи от идеята за приемственост в управлението". Основните насоки на външнополитическа дейност бяха формулирани пестеливо, в тясна зависимост от задачите на вътрешното развитие. По-специално, вижданията на кабинета се заключаваха в следното:

- Умерена протекционистка политика без това да влиза в противоречие с асоциирането ни към Европейската общност;
- Запазване на традиционните български пазари;
- Политиката на сътрудничество с всички демократични страни и международни организации при безусловно изпълнение на поетите от всички предишни правителства договорености;
- Вътрешната стабилност и успешното развитие на формата са условие България да не бъде въвлечена в потенциален конфликт.¹

Външнополитическият дебют на професор Любен Беров бе до-голяма степен репрезентативен. През януари 1993 г. той оглави българска делегация в Париж за подписване на Конвенцията за забрана на производството, складирането и употребата на химически оръжия. Събитието бе използвано за срещи с министрите на външните работи на три балкански държави - съседи на България: Турция, Румъния и Гърция. Скоро обаче той се

ангажира и в по-предметна дейност - приоритетното за всички досегашни правителства евроинтеграционно направление. По време на посещението на премиера в Брюксел през март 1993 г. бяха подписани важни документи: Споразумение за асоцииране на България към Европейската общност и временно споразумение по търговията и свързаните с нея въпроси между България и ЕО. Проф. Л. Беров се среща и разговаря по проблемите на сътрудничеството на България с европейските и евроатлантическите организации с най-отговорни техни представители: председателя на Комисията на Европейската общност Жак Делор, генералния секретар на НАТО Манфред Вьорнер и генералния секретар на ЗЕС Вилем ван Екелен. Друго събитие с практическа насоченост в този дух бе участието на министър-председателя и министъра на външните работи на България в конференцията по въпросите за икономическото развитие на страните от Централна и Източна Европа през април същата година. Там той подписа декларация за значението на либерализирането на търговията за прехода на Източна и Централна Европа към пазарната икономика.

На укрепването на връзките между страните от ЦИЕ и Западноевропейския съюз (ЗЕС) бе посветен консултативният форум на правителствено равнище в Рим през май 1993 г. На него бе обсъдено взаимодействието между европейските държави в мироопазващите и контролни операции във връзка с югокризата. Участниците, сред които бе и българският министър-председател, подписаха меморандум за изпълнение на резолюция 820 на Съвета за сигурност на ООН за ембаргото срещу Сърбия и Черна гора, по-специално за корабоплаването по река Дунав. В началото на октомври 1993 г. правителственият ръководител посети Страсбург за участие в сесията на ПАСЕ, където разговаря с нейния председател и приятел на България Мигел Мартинес и с генералния секретар на Съвета на Европа г-жа Лалуиер. Той подписа и редица документи на асамблеята във връзка с човешките права - за предотвратяване на изтезания, прехвърляне на затворници с чуждо гражданство в родните им

страни, за екстрадиране на заподозрени престъпници и взаимно подпомагане между страните при криминални престъпления.

Може би най-важното събитие през първата година на правителството на Беров бе неговото официално посещение в Русия през април 1993 г. По време на проведените разговори бяха разменени ратификационни грамоти за влизане в сила на Договора за приятелски отношения и сътрудничество между двете страни, а също така спогодби за сътрудничество в областта на културата, образованието и науката, за борба срещу организираната престъпност, и протокол за сътрудничество в усвояване на газовото находище Ямбург и газопровода Ямбург - Западна граница. Това сътрудничество се оказа от жизнено значение за функционирането на българската икономика и снабдяването на България с природен газ.

Добре бе посрещнато и официалното посещение на премиера в Македония, завършило със спогодба за търговско-икономически обмен в крайграничните райони, впоследствие използван като инструмент за натиск в двустранните отношения (проблема за "куфарната търговия през 1996 г."). Това посещение неминуемо постави на дневен ред и "замразените", но нерешени спорни въпроси, вече 40 години разделящи София и Скопие: въпросът за македонската нация, за "македонската" принадлежност на български национални територии, за македонския език. Именно тези въпроси бяха повдигнати по-късно при визитите на министър Марко Тодоров и на президента Глигоров в София, и "оцветиха" техния неуспех.

В течение на годината българският премиер прие няколко свои колеги - министър-председателя на Казахстан Терещенко (февруари), министър-председателя на Гърция К. Мицотакис (март), федералният канцлер на Германия Хелмут Кол (юни), премиерите на Албания Мекси (ноември) и на СР Югославия Радое Котич (декември). Безспорно в центъра на вниманието бяха визитите на правителствените ръководители на ФРГ, Гърция и Югославия. По време на посещението на Кол бе подписано споразумение за сътрудничество в областта на околната среда

и въздухоплаването и междуправителствен протокол за сътрудничество в обучението на български специалисти и ръководни кадри. Визитата на Кол бе леко помрачена от нападки на десно-екстремистка тълпа при влизането му в сградата на президентството.² С гръцката страна бе съгласувана спогодба за взаимна защита на инвестициите. Официалното работно посещение на югославския правителствен лидер постави началото на дълъг и труден процес на възстановяване на българо-югославските отношения, силно травмирани от югокризата и националистическите страсти в двете страни. Положително значение имаха изявленията на българския премиер, че България възприема Югославия като приятелска страна, че няма намерение да се намесва във вътрешните работи на бившите югорепублики и да участва с оръжие и въоръжени сили в конфликти на тяхна територия. Той изрази надежда че след снемането на международните санкции ще настъпи възход в българо-югославските отношения.³

Втората половина на управлението на кабинета Беров отвори нова страница в летописа на българската дипломация от най-ново време. Във фокуса на събитията безспорно бе американската инициатива "Партньорство за мир", приета на Брюкселската сесия на НАТО на 10-11 януари 1994 г. Лично президентът Желев подписа споразумение за присъединяване към Програмата "Партньорство за мир" на 14 февруари същата година. Този акт, представляващ първата конкретна крачка на обявяване на България с външни военнополитически структури и институции след 10 ноември, постави и началото на открито раздвоение в българската политика през последните няколко години.

Факт е, че както самата инициатива, така и бързото включване в нея, без сериозен обществен дебат, завариха неподготвен както политически елит, така и обществеността като цяло. Показателна е реакцията на първия заместник-министър на външните работи В. Гацински. На въпрос, как се вписва тази крачка в концепцията за външна политика на България, той дава интересен отговор, който сполучливо илюстрира неизвестностите на периода:

"България, това е обективно, е принудена да се ръководи от прагматичните изисквания на момента, стараяйки се според мен към две неща - намиране на най-подходяща формула на външнополитическо поведение в сегашната обстановка у нас и около нас, укрепване на един едновременно и демократичен, и добре действащ ефикасен механизъм на вземане на външнополитически решения. Както периодът, в който се намираме, така и зависещите от нас дадености на външнополитическото обкръжение ни налагат избор на външнополитическо поведение, отговарящо на една от трите формули - съдържаност за сигурност, активност за сигурност, третата е участие за сигурност. Активността за сигурност има редица импликации, които в сегашното състояние на България и региона са по-скоро непредсказуеми и опасни. А участието за сигурност, както показва нашият опит, или път за присъединяване към европейските и евроатлантическите структури, в т.ч. ЗЕС и НАТО, е позитивната, конструктивната страна, която ние искаме да използваме, плюс ясното осъзнаване и търсене на допирни точки с интересите на чуждите държави е онази рамка, в която се оформя, изгражда, създава, вписва, одобрява новата външнополитическа концепция на България".⁴

Тези сложни завой на мисълта и изказа, типични за дипломат от класическата епоха, свидетелстват едновременно за напрегнатост и неяснота относно това, което предстои.

Присъединяването на България към ПЗМ разкри редица нови области на военно-политическо и военно-икономическо сътрудничество между България и западните държави. През юли 1994 г. американският държавен секретар по отбраната Пери посети за един ден София и подписа документ за многостранно взаимодействие във военната област - Меморандум за сътрудничество в сферата на отбраната, във военното законодателство, обучението, комуникациите и защитата на околната среда. По същото време обаче в София започнаха да се чуват гласове, изразяващи неудовлетворение от натовското решение. Част от обществеността смяташе, че то е слаб заместител на едно пъл-

ноценно членство на страната в НАТО, и дори предлог за забавяне на такова членство. Друга част бе на мнение, че то поставя началото на блоково обвързване на страната и лишаването и от независимост.

Министър-председателят Любен Беров, комуто медицински обстоятелства наложиха продължително неучастие в политическия живот, посети някои международни конференции (Давос), а също реализира официално посещение в Словакия през юли 1994 г. По време на тази визита бяха сключени междуправителствена спогодба за взаимна защита на инвестициите и спогодба за сътрудничество в културата, науката и образованието. През април с.г. той прие холандския си колега Р. Люберс, с когото подписаха съвместна политическа декларация за двустранно сътрудничество и участие в европейските институции. Международната му дейност бе до голяма степен скована както от все още невъзстановеното му здраве, така и от постоянните обструкции на опозицията.

Назначеният през юни 1993 г. за министър на външните работи Станислав Даскалов - дотогава неизвестен специалист от системата на външната търговия - активно се включи в дипломатическите совадки на президента, а също така сам посети редица международни форуми. Твърде интензивната работна програма на международните структури създаваше добри възможности на българското външнорепубликанско ръководство за контакти, но и пренапрягаше усилията му. Ст. Даскалов взе участие в семинар по въпросите на сигурността в ЦЕИ през септември 1993 г., в консултации в Брюксел на ниво министри на външните работи, организирани от председателството на ЕО през ноември същата година, в 93-то заседание на Комитета на министрите на Съвета на Европа в Страсбург, в срещата на министрите на външните работи на СССЕ в Рим през ноември-декември същата година, а също така в заседанието на Северноатлантическия съвет за сътрудничество (САСС) през месец декември в Брюксел. Министър Даскалов осъществи едно самостоятелно посещение в Португалия. Дейността на Ст. Даскалов,

по-скромна както по размах, така и по темперамент от тази на експанзивния политик Стоян Ганев, внесе експертен дух в обсъждането на българските проблеми, което допринесе за тяхното по-добро изясняване на западните партньори.

Макар и да не лансира впечатляващи инициативи като своя предшественик, министърът на външните работи Ст. Даскалов се прояви като неуморен и твърде работоспособен труженник на външнорепубликанския фронт. Голям дял от работата му през втората година на непартийния кабинет отново се падна на многостранната дипломатия. По-важни официални визити бяха осъществени в Словения (март), Албания (март), Полша (април), Чехия (април), Турция (май), посещение в Лондон (работно, май), Дания (работно, май), Гърция (май), Швейцария (юни), Китай (юли), Южна Корея (юли). По време на посещенията бяха подготвени визитите на президентите на някои от тези страни в България и постигнати редица междуправителствени споразумения.

Така например, в Словения бе подписан документ за сътрудничество в образованието, науката и културата, в Полша - консулска конвенция за взаимна защита и насърчаване на инвестициите и спогодба за избягване на двойното данъчно облагане. С Чехия бе постигнато съгласие за безвизов режим, подписан бе протокол за сътрудничество между МВнР и Чехия, а също така бяха предадени документи от българските архиви за събитията в Чехословакия през 1968 г. В Турция министрите на външните работи оформиха протокол за разширяване на сътрудничеството между двете страни, в Дания - споразумение за промишлено и научно сътрудничество. Със Сеул бе подписана важна търговска спогодба и спогодба за безвизов режим.

Между форумите, посетени от шефа на българската дипломатия през този период, заслужава да се споменат срещата в Женева на съседните на бивша Югославия страни през февруари 1994 г., консултациите в Брюксел на министрите на външните работи на държавите от ЕС и на асоциираните държави от Централна и Източна Европа през март същата година, на Съвета на

министрите на ЗЕС в Люксембург през май, когато България получи статут на "асоцииран член", на Съвета на Европа в Брюксел през май, където България пое председателството на Комитета на министрите. Ст. Даскалов участва също така в учредителната конференция за Пакт за стабилност в Европа ("План Баладюр") в Париж през май 1994 г., в сесията на САСС в Истанбул през юни, в срещата на президентите на САЩ Клинтън с министрите на външните работи на 9 източноевропейски страни във Варшава (юли 1994 г.) Твърде интензивна бе международната дейност на българския външен министър и като председател на Комитета на министрите на ПАСЕ: в това си качество той посети Албания, Русия, Молдова, Беларус и Украйна, а също така взе участие в сесията на Съвета на Европа в Страсбург. Последната международна акция на външния министър бе участието му в 49-та сесия на ОС на ООН.

Българските министри на външните работи - най-напред заемаша този пост премиер Любен Беров, след това Станислав Даскалов, имаха доста оживен календар и като домакини. През 1993 г. се състояха посещения на министрите на външните работи на Гърция Папаконстантиноу (февруари), на Великобритания Хърд (юни), на СР Югославия Йованович (август), на Швейцария Коти (октомври), на Гърция Папуляс (ноември и декември), на Македония Цървенковски (ноември), на Турция Четин, на Естония Велписте и на Хърватска Мате Гранич (декември). Повечето от тези визити имаха опознавателен характер, други бяха свързани с форуми (Черноморското икономическо сътрудничество през декември 1993 г.).

Доста динамичен бе и софийският график на Ст. Даскалов в София през втората година от кабинета. От януари до октомври, в интервалите между многобройните си пътувания, той прие в София министрите на външните работи на Иран Али Акбар Велаяти, на Люксембург Жак Поос, на Белгия Вили Клаас, на Германия Клаус Кинкел, на Швеция Маргарета аф Утлас, на Словакия Кукал, на Армения Папазян, на Индонезия Али Аталас, на Румъния Теодор Мелешкану, на Камбоджа Норodom Си-
96

ривуд, а също така колеги, придружавали държавните глави и премиери. Всяка от тези многобройни визити бе подчинена на конкретни задачи на двустранните отношения, като главно внимание се отдаваше на ускоряването на българското членство в европейските структури. Прави впечатление, в същото време, че значителна част от близо 30-те официални и работни срещи на българския външен министър през 1994 г. бяха с представители на държави от Азия и Средния Изток, което бе знак за по-сериозно внимание към този традиционно важен за нашата страна географски сектор, източник на суровини, нови технологии и - съвсем не на последно място - на подкрепа за българската кауза в международните организации.

В своята съвкупност контактите на шефа на българската дипломация през този период подсилиха впечатлението за основния дух на българската външна политика - главно внимание към Западна Европа и в същото време стремеж към балансирана балкански отношения и възстановяване на занемарените източни връзки и пазари.

В обстановката на засилени политически атаки срещу правителството на Беров и влошено здраве на 75-годишния премиер, министър Даскалов се опита да обоснове философията на външната политика, в която той играеше вече водеща роля. В интервю за пресата той заяви: "След настъпилото редефиниране на националните интереси и трезв анализ на своя потенциал и ресурси, България се включи активно в процесите, протичащи на континента, като търси външните рамки на своята сигурност по всички аспекти, във всички аспекти на своята многообразно понятие... Спазването на разумен и прагматичен баланс в отношенията на България с основните международни сили е принцип и предпоставка за новото динамично равновесие, което българската дипломация се стреми да създаде за България в международните отношения".⁵ Но именно в този момент стана по-ясно от всякога досега, че на България и липсват редица предпоставки за успешна политика в този дух. На първо място това бе разгарящата се вътрешнополитическа конфронтация в

страната, на второ - липсата на силен съюзник за нейната морално-политическа кауза на Балканите, в Европа и света.

След оставката на кабинета и насрочването на избори, енергична външнополитическа дейност разви и служебното правителство на Ренета Инджова. То имаше пълната подкрепа и насърчение на президента Желев. За краткото си пребиваване на власт то активно се включи в редица международни срещи, състояли се повечето през ноември 1994 г.: Люксембург, среща на министрите на външните работи на ЕС; заседание на Комитета на министрите на Съвета на Европа в Страсбург; среща на Съвета на министрите на страните от ЗЕС в Нордвейк, Холандия; Брюксел, среща на външните министри на държавите от САСС, както и в държавните делегации, водени от президента Желев до края на годината.

През 1993 - 1994 г. българските кабинети, въпреки натиска от различни среди, продължиха да се придържат към своята принципна политика в полза на спиране на огъня в Босненския конфликт, прекратяване на етническото прочистване, отказ от насилствено прекрояване на границите, за мирно и консенсусно разрешаване на проблемите, неучастие във въоръжени операции на териториите на бивша Югославия, което безспорно допринесе в някаква степен за локализирането на конфликта и неразпространението му на изток и юг.

През периода на кабинета Беров, президентът Желев се опита да запази водачеството във външнополитическата сфера, разклатено донякъде от острия конфликт със СДС. Още през януари 1993 г. той замина за Давос, Швейцария, където взе участие в Световния икономически форум. Освен че запозна участниците с положението и нуждите на България, той осъществи срещи с държавни глави, министри и ръководители на международни икономически структури. Между тях заслужава да се отбележат членът на Комисията на Европейските общности Ханс Ван ден Брук, генералният секретар на НАТО Манфред Вьорнер, президентът на Европейската банка за възстановяване и развитие Жак Атали, министърът на външните работи на Ве-

ликобритания Дъглас Хърд, президентите на Украйна Кравчук и на Беларус Шушкевич. Скоро след завръщането си в София, Ж. Желев осъществи блиц-посещение в Македония и тридневна визита в Албания, където подписа с президента Сали Бериша Договор за приятелство и сътрудничество между Албания и България.⁶

Резултатни откъм договорености бяха визитите на Ж. Желев в Полша (февруари 1993 г.) и Казахстан (юли 1993 г.). Във Варшава той се радваше на гостоприемството и разбирателството на своя съмишленик, бившия дисидент от европейска величина Лех Валенса. С Полша бе сключен Договор за приятелски отношения и сътрудничество⁷, подписани бяха спогодба за сътрудничество в областта на образованието и науката и споразумение за културно и научно сътрудничество. В Казахстан той отново намери отзивчиви партньори, стремящи се към самостоятелен излаз на източноевропейския пазар и активни външнополитически връзки. Подписани бяха Договор за приятелство и сътрудничество на България и Казахстан⁸ споразумение за търговско и икономическо сътрудничество, конвенции за ветеринарно дело и растителна защита, 3 отделни протокола между министерствата на външните работи, на икономиката и на селското стопанство. По-скромни бяха резултатите от посещенията на българския държавен глава в съседна Румъния (март 1993 г.) и Киргизистан (юли 1993 г.), където бяха подписани само протоколи за сътрудничество между министерствата на външните работи.

От външнополитическите акции през 1993 г. на президента Желев най-важна безспорно бе посещението на Ню Йорк и речта му пред 48-та сесия на Общото събрание на ООН през октомври 1993 г. Там той проведе разговори с генералния секретар на ООН Бутрос Гали и президента на Кипър Клиридис. Съкрагената му програма отчасти се дължеше на състоялата се по време на сесията среща на високо равнище на Съвета за Европа във Виена. На тази среща българският президент сподели отново наболялите проблеми на страната с генералния секретар на

Съвета на Европа г-жа Катрин Лалюмиер и с председателя на Комисията на ЕС Ханс ван ден Брук. Освен протоколните срещи с държавници на страната-домакин, Ж. Желев разговаря с министър-председателката на Турция Тансу Чилер.

Израз на стремежа на българския президент да задълбочава връзките с Франция, използвайки стар "дисидентски" интелектуален актив, бе участието му в петата среща на държавните и правителствени ръководители на франкофонските страни на о-в Мавриций в средата на октомври 1993 г. Там България бе приета за пълноправен член на франкофонската общност. На срещата Желев беседва с френския президент Митеран. Въпреки протоколния си характер, този разговор даде известен импулс на твърде ограниченото в момента френско-българско сътрудничество. В далечния Мавриций бяха осъществени контакти с министър-председателя на Люксембург Жак Сантер, с румънския президент Илиеску, с вицепрезидента на Виетнам и с премиера на Камбоджа. Дипломатическата година на българския държавен глава завърши с посещение в Израел. В обстановка, благоприятно повлияна от исторически спомен за спасяването на българските евреи, бяха подписани рутинни, но полезни споразумения: за взаимна защита и насърчаване на инвестициите, за облекчен визов режим и писмо за намерения в областта на селското стопанство и туризма.

През 1994 г. президентската външнополитическа програма бе по-малко наситена, защото вътрешни и лични проблеми затрудниха дейността както на държавния глава, така и на премиера в чужбина (охлаждане на взаимоотношенията помежду им, 3 вота на недоверие, здравословни причини и др.) Освен визитата си в Брюксел за подписването на "Партньорство за мир" през февруари 1994 г., Желев осъществи официално посещение в Турция начело на голяма държавна делегация. То се увенча с потвърждение на общите цели и интереси, както и с подписване на спогодба за насърчаване и взаимна защита на инвестициите, спогодба за икономическо и търговско сътрудничество, конвенция за ветеринарно дело и фитосанитарна спогодба. През про-

летта и лятото българският държавен глава направи някои посещения от личен характер (в САЩ по повод световното първенство по футбол през юли, в Словакия за тържествата по случай 50-тата годишнина от Словашкото въстание през август, и др.)

Белег за нарастващия интерес на европейските държави към България бяха редица президентски посещения в България. Страната бе посетена от четирима държавни глави - президента на Турция Тургут Йозал (февруари 1993 г.), краля на Испания Хуан Карлос (май 1993 г.), президента на Италия Луиджи Скалфaro (юли 1993 г.), президента на Беларус Станислав Шушкевич (октомври 1993 г.) Подчертан политически отзвук имаше отлаганото веднъж посещение на испанския крал, което оживи политическия живот у нас: отстраненият от власт СДС се опита чрез активизиране на промонархически емоции да навакса част от загубеното си влияние. По време на кралската визита премиерът Беров и испанският министър на промишлеността, търговията и туризма сключиха традиционния договор за приятелство и сътрудничество между Република България и Кралство Испания.⁹ Ж. Желев и държавният глава на Беларус подписа Договор за приятелство и сътрудничество между България и Беларус¹⁰, протокол за изменение и допълнение на спогодбата от 1991 г. за търговско-икономическо сътрудничество, спогодба за международен автомобилен транспорт, спогодба за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата.

Въпреки някои неблагоприятни политически и лични обстоятелства, през 1994 г., българският президент стана домакин на рекорден брой гости- държавни глави през целия следесетонемврийски период. През януари в България пристигна на официална визита Франсоа Митеран, през април - президентът на Македония Киро Глигоров и албанският му колега Сали Бериша, през май - президентът на Индия д-р Шанкар Шарма. До края на годината осъществиха посещения държавният глава на Чехия В. Хавел (юни, работно посещение), президентът на Полша Лех Валенса (юли), на Португалия М. Соареш

(септември), на Молдова М. Снегур (октомври, за участие в международната среща "Партньорство за мир", на Армения Тер-Петросян (на път за САЩ), на Румъния Йон Илиеску, на Киргизстан Аскар Акаев. Повечето от тези визити протекоха като лични разговори между държавните лидери. По данни на пресата, обсъждани са били различни двустранни и европейски инициативи, позицията на България към европейските и евроатлантическите структури, ситуацията в България и на Балканите.

Много от направените посещения, особено от колегите му бивши дисиденти бяха безспорно знак на лична солидарност и подкрепа. Някои от тези визити завършиха с подписани документи.

След като назначи служебното правителство на Ренета Инджова българския президент отново се активизира. През ноември 1994 г. той замина на официална визита във Франция. Ж. Желев бе придружен от външния министър на служебното правителство Ив. Станчов (до 10 ноември 1989 г. емигрант в Лондон), комуто се възлагаха големи надежди за сближаване на България с Англия и Франция. Действително, по време на визитата бяха подписани документи от съответните министри за сътрудничество и обмен в областта на младежите и спорта, за трудова заетост, за сътрудничество в областта на сухоземния, въздушния, железопътния транспорт и пътищата.

В края на годината президентът участва в престижната Будапещенска среща на високо равнище на ръководителите на държавите на държавите-участници в СССЕ през декември 1994, станала известна с приемането на пакет от целеполагащи документи и институционализирането на процеса в организация (ОССЕ). Веднага след Будапеща президентска делегация посети Украйна и Молдова, където подписа 17 междуправителствени и междуведомствени спогодби в сферата на търговията и икономиката, транспорта, и селското стопанство, както и рутинни протоколи за сътрудничество между министерства.

Международните акции на българския президент бяха плътно покривани от телевизията, която излъчваше и коментира

рите на негови говорители. Ето защо те се открояваха политически на фона на монотонните и често телеграфно формулирани съобщения за проявите на кабинета. По-важните правителствени мероприятия, като посрещането на канцлера Кол и присъединяването към ПЗМ, се осъществяваха директно под патронажа на президента Желев.

Така или иначе, дори и на един "междинен етап" от българския държавен живот след 10 ноември, страната реализира значителна външнополитическа дейност. Това бе едно доказателство, че умереният, делови тон на българската дипломация, се възприема положително от международната общност. Съществена предпоставка в това отношение бе липсата на открити спорове между държавните институции - на фона на нарастващите сблъсъци между политическите сили - относно външнополитическата концепция. Ръководителката на БЗНС г-жа Мозер тактично оцени провежданата външна политика като правилна и разумна, насочена към сътрудничество с демократичния свят.¹¹

Но това съвсем не означаваше, че такива разногласия няма. Още през януари 1993 г. проф. Беров и президентът Желев направиха противоречиви си изявления по югославския въпрос. Премият заяви, че външната интервенция в Босна би създавала нови проблеми¹², докато държавният глава изяви готовност България да използва въоръжена сила за налагане на санкции.¹³ В дисонанс с правителствената политика председателят на Народното събрание даде думата на албанския президент Бериша за антисръбски нападки пред българския парламент, и сам се присъедини към тях.

Така или иначе остана открит въпросът за практическите резултати на българската политика. Изтощителните усилия на външния фронт почти не допринесоха за успеха на вътрешните реформи, за подобряването на икономическото положение на страната, за гарантиране на нейната национална сигурност. През 1992-1993 г. приключи демонтажът на системата за колективна сигурност, оформила се в рамките на социалистическия блок през 40-70-те години. Вместо договорите за дружба и взаимна

помощ, обвързващи източноевропейските държави с конкретни ангажменти в сферата на сигурността, бяха сключени нови договори, представляващи по-скоро декларации за намерения и принципи на взаимоотношенията. От това вакуумът на сигурност не се стопи. Набелязаните приоритети не бяха сведени в конкретни и изпълними задачи, носещи незабавен ефект върху състоянието на държавата. А може би държавата и обществото не бяха в състояние да формулират и дадат подкрепа на подобни цели, с изключение на най-общите, станали просто лозунги на демократичния преход. Към 1995 г. постепенно се оформяше синдромът на "повтарящите се успехи", с които се хвалеха - аргументирано откъм факти - всички български демократични кабинети през 90-те години.

1. БТА, Прескуриер, бр. 255, 29 декември 1992.
2. Българо-германските отношения, Традиции, приоритети, перспективи, ИМИ, София, 1995, 123.
3. Ю. Радева, Българската външна политика към бившите югосепублики, сп. *Международни отношения*, кн. 5, 1994, 70.
4. Цит. по "Информационен бюлетин на МО", 2/94, 24-30.
5. Ст. Даскалов, България води добросъседска, балансирана и "прозрачна" външна политика, *Континент*, 16.IX.1994.
6. *Държавен вестник*, бр. 95, 1993, 2-4.
7. *Държавен вестник*, бр. 84, 1993, 6-8.
8. сп. *Международни отношения*, бр. 5, 1993, Документи и архив, 88-91.
9. *Държавен вестник*, бр. 97, 1995, стр. 5-8.
10. *Държавен вестник*, бр. 17, 1993, стр. 7-10.
11. А. Мозер, България трябва да се грижи сама за своята сигурност, сп. *Международни отношения*, бр. 3, 1994.
12. *24 часа*, 29 януари 1993.
13. *Демокрация*, 21 януари 1993.

Външната политика на правителството на Жан Виденов (януари 1995 - декември 1996 г.)

Пълната изолация на социалистическата партия продължи до есента на 1992 г. БСП "излезе на светло", когато нейните гласове се оказаха решаващи за избора на правителството на проф. Любен Беров през декември с.г. Но времето и не бе пропиляно. Докато бе в опозиция, тя успя да възстанови структурите си. Избраният на 40-ия конгрес за партийен лидер Жан Виденов изгради свой екип и постепенно отдалечи от управлението "последните от Политбюро - Лилев и Луканов".¹ Ръководена от Виденов, партията спечели изборите през декември 1994 г. защото обществото бе уморено от безплодни партизански комбинации и липсата на положителни социално-икономически промени. Към носталгията по небогатия, но осигурен живот в близкото минало се добави и благоприятното впечатление от подмладеното ръководство на БСП, демонстриращо решителност, добра организация и компетентност във всички области на живота.

След изборите висш дипломат попитал Андрей Луканов защо неопитен човек като Жан Виденов поема изпълнителната власт. Луканов отвърнал: "Защото той трябва да изконсумира победата си".² Един от неговите най-близки съратници, Кристиан Премиянов, по-късно изрази учудване от факта, че един 32-годишен младеж е поел юздите на цяла държава.

Две години по-късно се наложи Виденов да преглътне тежката си загуба, която за момент се изкуши да обърне в своя полза. Партията му се оказа неспособна да потърси отговорност и да реши въпроса с неуспялото ръководство. Трябваше пак той сам да реши и този въпрос, оставяйки на сцената като "датския принц, който държи в ръката си вместо череп собствената държава".³ Властта на Виденов, почти неограничена в БСП и голяма като премиер, се оказа самотна власт. Виденов се оказа сам срещу всички, дори по-самотен от Филип Димитров. През 1992

г. той също обяви война на пресата, но радиото, телевизията и вестник "Демокрация" му останаха верни.

Главните проблеми за режима на Виденов възникнаха именно там, където той се надяваше че превъзхожда другите - в областта на управленческата компетентност, и взаимоотношенията в собствената му партия. Самият Жан Виденов не принадлежеше към червената аристокрация - децата на бивши партийни вождове - и така и остана неприет в този социалистически елит. В замяна на това, той предпочете да се ослана на малък кръг от съветници, което се оказа клопка. Младият партийен и държавен лидер бе постоянно подведен от тях. Авторитетът му силно пострада от техните връзки с различни съмнителни бизнесгрупировки, най-вече "приятелския кръг Орион". Част от министрите на новото правителство също не се показаха в добра светлина (гафове на Начев, нелепите оптимизъм на Гечев, разприте на здравния министър Виткова с лекарското съсловие, провалът на земеделските министри). Другата основна грешка на Виденов бе, че той отрязва мостовите си за контакт с обществеността. Липсата на гъвкавост, сковаността на поведението, понякога създаваща впечатление за високомерие и незаинтересованост, бяха втората му фатална грешка. Имаше нещо сърдито, нещо инфантилно в отношението му към държавните институции - президент, съдебна власт, опозиция, медии. Тяхното поначало недоброжелателно отношение към социалистическото управление прерастна в лична враждебност към премиера.

Едно сравнение между изборните платформи на БСП и СДС през 1994 г. показва минимални разлики във външнополитическата област. БСП се стреми към "ускорено интегриране на България в европейските и евроатлантическите структури, към равноправни и по-активни отношения с Русия и САЩ и за възстановяване на българските позиции в държавите от ОНД, Близкия и Среден изток и Азия". СДС пледира за "задълбочаване на процесите на интегриране с ЕС и на приятелските отношения със съседните държави, активизиране на усилията за сближаване

с НАТО и отстояване на позицията за неделимост на европейските структури".⁴

Лидерът на БСП определи като най-желани партньори на България съседна Гърция на Балканите, Русия на Изток и Германия на Запад. В програмната декларация на бъдещето правителство на левицата се споменават изрично и САЩ: "Бихме искали да активизираме постоянния диалог и сътрудничество със САЩ в политическата, военната и особено в икономическата област".⁵

Но постиженията на социалистическия кабинет в това направление не бяха окуражаващи. Най-голямата му надежда - за оптимално развитие на отношенията с Русия, остана химера. Посещението на Виктор Черномирдин през май 1995 г., завършило с българо-руска декларация за развитието на икономическото сътрудничество и 15 споразумения в различни стопански и търговски сфери, не задейства мотора на истинско мащабно взаимодействие. Москва и Пекин бяха сред малкото официални посещения, осъществени от премиера по време на 22-месечното управление на кабинета на Демократичната левица (Румъния, Гърция, СР Югославия, Австрия, Китай, Русия и Виетнам). Ж. Виденов направи две визити в руската столица (през септември 1995 и март 1996 г.). Но проведените там срещи и разговори също не дадоха импулс за оживяване на традиционните руско-български връзки. По-скоро настъпи усложняване на ситуацията.

Какво всъщност стана в Москва? Медиите се надпреварваха да "отгатват" какви тайни пазарлъци са били водени, понякога приближавайки се, понякога отдалечавайки се от истината. Тя остана неизвестна за публиката, но крайните резултати се виждаха и с просто око. Не се получи нищо конструктивно, въпреки официозните положителни оценки. Руските събеседници предупредиха Виденов, че едно евентуално влизане на България в НАТО ще дестабилизира не само българо-руските отношения, но и мира на Балканите. Това малко или много обърка правителството на БСП. Без да изпитва топли чувства към НА-

ТО, то не желаше да се ангажира с категорична публична ясна позиция, опасявайки се от нежелателни реакции на Запад и вътре в страната. Българските управляващи така и не успяха да изработят адекватна стратегия за развитие на партийните и държавните отношения в Русия. Докато "големият брат" се променяше, българските политици оставаха в плен на "старите комсомолски канони".⁶

В хода на външнополитическите перипетии БСП все пак набелязва някаква актуализирана тактика спрямо Москва: широка политическа база на отношенията (добри контакти с всички руски формации), контакти между частните икономически групи-ровки, политическа оферта, която да разблокира отношенията ("така или иначе едва ли ще влезем в НАТО, поне да го изтъргуваме с Русия"), вкарване на приемливи за Москва лица в българо-руските отношения (безуспешен опит в това отношение направи кръгът на МГИМО). Но тази тактика закъсня, и вероятно не получи доверието на Москва. Не бе удачна и тактиката на правителството да постави на делова икономическа основа отношенията с Москва. След безплодните опити на българския премиер да разреже възела "Топенерджи" и не особено ползотворните срещи на Виденов с Черномирдин и Елцин през 1995 и 1996 г. двусмисленото положение стана очевидно. Загуби се както темп, така и ценно време за решаване на изключително важния за България въпрос - строителството на нефтената магистрала Новоросийск-Бургас-Александруполис.

Приоритетните отношения с Германия също не получиха възходящо развитие. Още с идването на власт на социалистическото правителство ФРГ изрази тактично някои резерви. Според германската посланичка Кристел Шефлер, програмната декларация на кабинета на БСП съдържа "за всекиго по нещо", което е неин основен дефект. Тя заяви, че Германия ще подкрепя един успешни действия на едно демократично правителство, при което германската страна е готова да окаже сериозно съдействие в областта на инфраструктурата.⁷ Макар че през двегодишното времетраене на кабинета Виденов бяха осъществени

важни контакти на правителствено равнище, бонските ръководители през 1996 г. вече не криеха разочарованието си. Председателката на Бундестага Рита Зюсмут заяви по време на учредяването на Германско-българския форум за сътрудничество в Бон през април 1996 г., че "европейската интеграция означава да се поемат в равна степен права и задължения. София не бива да поставя отношенията си нито с Брюксел, нито с Москва в зависимост от политическата конюнктура и нечии предизборни изхвърляния". Алюзията бе съвършено ясна - управляващата германска десница критикуваше социалистите за уклончивата им позиция във връзка с НАТО.

На същия форум високопоставен германски дипломат отбеляза, че външната позиция на България е една мътилка. Това било една от причините държавата да бъде постоянно класирана в групата на изоставащите по западните критерии. "Нито един от въпросите, отправени към външния министър Георги Пирински - упрекна той българската делегация - не получи конкретен отговор."⁸

Анализът на външнополитическите визити на премиера показва, че общо взето Западът, а също и ЦИЕ, не го желее като събеседник. Наистина, той беше домакин на своите колеги от Италия и Испания (за участие в ЕБВР), както и от Беларус, Молдова, Украйна и Словакия. По време на посещенията на Жан Виденов в чужбина и правителствените визити у нас, бяха сгласувани редица междуправителствени и междуведомствени споразумения (за екстрадиране, патентно сътрудничество и д.) Но макар всяко от тях да има своето нормално място във външните отношения, като цяло те нямаха осезаемо политическо и стопанско значение.

Премиерът положи усилия за контакти със Запада на различни международни форуми. Той участва в редовната парламентарна сесия на ПАСЕ в Страсбург, гостува в ръководните центри на НАТО, ЗЕС и ЕС в Брюксел, взе участие в срещата на високо равнище на страните от ЦЕФТА в Бърно. Жан Виденов представлява страната на юбилейната 50-та редовна сесия на

ООН в Ню Йорк, в световния икономически форум в Давос през 1996 г., на две срещи на страните от Централноевропейската инициатива в Грац и Братислава. Но нито бе логично да се очаква, нито пък практическата обстановка позволи, при някои от тези контакти да се получи външнополитически пробив.

Сравнително ограничената комуникация на Виденов с негови европейски колеги би могла да се дължи на много причини, сред които особености на характера, различни съвети, липса на достатъчно допирни точки с контрагентите му. Между вероятните причини, които едва ли някога би могъл да му вмисни във вина, бе недоверието на Запада към личностната му формация, към независимото му поведение в атмосферата на пълен прозападен конформизъм. Така или иначе, особено през последните месеци от дейността си, премиерът бе скован от външнополитическа парализа.

Когато Жан Виденов не без вътрешна борба повери външното министерство на Георги Пирински, някои политически наблюдатели обяха, че пловдивският младежки функционер по този начин успокоява амбициите на Луканов. Прогнозите бяха, че Пирински ще остане в сянката на Виденов, който подобно на предшественика си Беров би искал да работи с по-безличен външен министър. Какви са били личните отношения между двамата не е толкова важно, по-важно е, че и между тях, както при някои техни предшественици, се наблюдаваше определено разминаване. То се прояви дори в това, че двамата рядко се движеха в тандем, всеки си имаше нещо като очертан периметър. Професионалистът Пирински, достатъчно обигран в управлението, постепенно наложи свой външнополитически стил, демонстриращ деловитост, постоянство, ако и не винаги ясно формулирани позиции. Навярно не е само съвпадение, че по времето на специалиста по икономически отношения Пирински България стана член на Световната търговска организация и успя с огромни усилия да влезе в НЕОКОКОМ.

Обществеността оставаше с впечатление, че външният министър неведнъж изпълнява задълженията си в несъгласие

със собствените си възгледи. Това се долавяше и в дебатите около влизането на България в НАТО. С равен глас и общи постановки той неутрализираше директните въпроси около евентуално присъединяване на България към блока. "В момента не може да се даде еднозначен отговор; европейските структури еволюират, самите реалности наоколо еволюират. Търсим оптимума, който никога не е само едно решение".⁹ Наблюдателите отбелязват и някои противоречия в негови изказвания по въпроса.¹⁰ Любопитно е, че не външният министър, а военното ведомство публикува съдържанието на правителствен документ за засилен диалог с НАТО през март 1996 г., което по стар навик апаратът скри от публиката.

Безспорен актив на правителството и неговия външнополитически ресор бе последователната, и доколкото това бе възможно, балансирана балканска политика. Активизирането на отношенията с Гърция и Югославия бе една от главните задачи на кабинета, по която премиерът и първият дипломат работеха в синхрон. За жалост тази политика бе критикувана от опозицията като "осова", защото уж пренебрегвала предпочитаните от президента и САЩ Албания, Турция и Македония. Истината е там, че правителството, не изцяло по своя вина, не успя да развърже възела между София и Скопие в немалка степен заради старата болна тема "македонски език".

Трафикът на българския външен министър в балканския периметър бе постоянно интензивен. Той посети три пъти Гърция (юни, август 1995 г. и април 1996 г.), Румъния (април 1995 г.), Хърватска (юни 1995 г.), с която бяха подписани Спогодба за просветно, културно и научно сътрудничество между двете страни и бе парафиран текстът на Договор за приятелство и сътрудничество между България и Хърватска. Министърът бе гост в Белград през юни 1995 г. и Никозия през март 1996 г., където бе сключена Спогодба за търговско и икономическо сътрудничество. Пирински нееднократно прие своите балкански колеги в София, както във връзка с многостранни мероприятия ("Янина- 2" и Балканската среща през юли 1996 г.), така и за обсъждане на

междусъседски проблеми (спогодба за водите на р. Места и нови КПП с Гърция).

В продължение на своята линия от изминалите години, българската страна положи значителни усилия за трайното и справедливо разрешаване на конфликта с Югославия с политически средства. Министър Пирински взе участие в Международната конференция по осъществяване на мирните програми за Босна (декември 1995 г.). На нея бе внесено предложение на България, Румъния и Унгария за участие във възстановяването на следвоенна Босна. Той участва също така в Парижката мирна конференция за Босна през декември 1995 г., в Бонската конференция за укрепването на доверието и контрола над въоръжеността в бивша Югославия през същия месец, и други форуми, където бе разглеждан босненския въпрос. На тези форуми българската политика на ненамеса логично прерасна в курс на нарастващо включване на България в процесите, насочени към трайно консолидиране на района.

Оценката на повечето политолози е, че Георги Пирински успя да започне нов градеж на общобалканския диалог след войната в Босна. На 6-7 юли 1996 г. в София бе проведена среща на министрите на външните работи на страни от Югоизточна Европа за стабилност, сигурност и сътрудничество на Балканите. Това че присъстваха четири титуляри и трима заместници, не можа да омаловажи форума, на който се събраха и представители на ЦЕИ, ЧИС, ОССЕ, ООН, ИКЕ, ЕБВР, Световната банка, на водещи западни държави и Русия. В своето изказване на срещата министър Пирински отбеляза: "Перспективите на многостранно сътрудничество между страните от региона се определят от една обща цел - пълноценното интегриране в Европа, от която Балканите представляват неотделима част. Водена от европейските ориентири на тази политика, България предложи да се постави ново начало на всеобхватния процес на регионално сътрудничество, който да бъде открит за участие на всички".¹¹ Срещата прие важен документ - Софийска декларация за добросъседски отношения, стабилност, сигурност и сътрудни-

чество на Балканите. В ядрото и залегна философията на трансевропейските инфраструктурни проекти. Там, където на българската политика се удаде да намери съвпадение на регионални интереси и да предприеме реалистична инициатива, Западът, макар и с редица условности, даде своята благословия и подкрепа.

Правителството на Виденов изрази без колебание европейската си ориентация. То положи усилия да разработи съвременен вътрешен механизъм за присъединяване (accession) на България към Европейския съюз. МВНР подготви съответен модел, въведен с Постановление 66 на МС от март 1995 г. Създаден бе правителствен Комитет за европейска интеграция - стратегически и политически орган, управляващ българските дейности в сферата на интеграцията.

Като опитен политик, Пирински съсредоточи вниманието си към твърде важната и в същото време нерискова област - пълноправното членство в ЕС. В лекция, изнесена през април 1996 г. в Центъра за европейски изследвания външният министър изтъкна: "Европейските приоритети на българската политика не са нещо изолирано от нейните общи приоритети. Ние поддържаме връзки не само и не единствено със страните членки на Европейския съюз, като колективен партньор. Вие знаете позицията на правителството на България. Тя се обуславя от три момента. Първият е приемственост на външната политика. Вторият е по-доброто и балансиране, и третият - нейното сериозно активизиране".¹²

Действайки системно в това направление, Пирински бе в Брюксел за влизането в сила на Споразумението за асоцииране на България в ЕС през февруари 1995 г. В правителствена декларация по този повод бе посочено, че споразумението съответства на приоритетните интереси на България за интегриране в европейските структури. Министър Пирински участва в срещата на външните министри на страните членки на Европейския съюз в Люксембург през април 1995 г., в учредителната сесия на Съвета за асоцииране на България към ЕС през май същата година

в Мадрид. На срещата на високо равнище на 15-те от Европейския съюз в испанската столица през декември 1995 г. той връчи на испанския си колега в качеството му на председател на ЕС официалната молба на България за пълноправно членство в Съюза. През 1996 г. министър Пирински посети заседания и срещи на ЕС и асоциираните държави през февруари и юни респективно в Брюксел и Флоренция, както и Междуправителствената конференция на Европейския съюз в Торино през март същата година. Към 1996 г. търговията на България с ЕС достигна 4 млрд. долара, или общо 40% от търговския обмен (срещу 8% през 1988 г.).

В течение на 1995 и 1996 г. забележимо се разрасна сътрудничеството в рамките на общата политика за външни отношения и сигурност (ОПОВОС) на страните-участници в Европейския съюз. България се присъедини към 12 демарша и 55 съвместни политически декларации на ЕС. Интензивно бе взаимодействието в рамките на международни организации като ООН и ОССЕ. За две години външният министър посети основните им форуми - Международната среща в Париж за стабилност в Европа (във връзка с "Пакта Баладюр") през април, Постоянния съвет на ОССЕ във Виена (юли), 50-та юбилейна сесия на ООН в Ню Йорк, срещата на министрите на външните работи на страните от ОССЕ в Будапеща през декември 1995 г. Важно значение имаха преговорите в рамките на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа за по-широка регионална договореност по въпросите на контрола върху въоръженията в Югоизточна Европа. В края на 1995 г. България, Гърция и Румъния депозираха в ОССЕ съвместно заявление, че "ограниченията на военния потенциал на тези три държави, произтичащи от ДОВСЕ, не следва да бъдат предмет на тези преговори". В рамките на ОССЕ, България участва активно в обсъждането на руската инициатива "Модел за общоевропейска архитектура на сигурността през XXI век".

Бе активизирано съвместно с Министерство на отбраната и участието на България в инициативата "Партньорство за мир".

На 11 април 1996 г. влезе в действие актуализирана Индивидуална програма за партньорство между България и НАТО за периода 1996-1998 г. Тя съдържа около 400 мероприятия, които ще се осъществяват съвместно със Северноатлантическия съюз, с отделни страни-членки или страни партньори. Българският външен министър участва в срещите на САСС в Холандия (Нордвейк, май-юни 1995 г.), Брюксел и Берлин съответно през декември 1995 и юни 1996 година.

На 2 февруари 1996 г. по предложение на министерствата на външните работи и на отбраната правителството взе решение за засилен индивидуален диалог с НАТО. Министерският съвет одобри "Документ за обсъждане в рамките на засиления диалог с НАТО, въз основа на Проучването относно разширяването на Съюза". На 6 април 1996 г. Народното събрание ратифицира присъединяването на България към Споразумението за статута на въоръжените сили на страните-участници в ПЗМ. През май в страната гостува генералният секретар на Северноатлантическия съюз Хавиер Солана. Индивидуалните разговори между България и НАТО продължиха през юни и септември 1996 г..

Първият дипломат на България от социалистическото правителство хвърли много усилия, в съответствие с програмата на Кабинета, засили сътрудничеството на България със страните от Централна и Източна Европа. Той посети Краков за среща на външните министри на ЦЕИ (април 1995 г.), Варшава - за сесията на правителствено ниво на Съвета за асоцииране към ЦЕИ (октомври), Виена - за среща на министрите на външните работи на страните от Централноевропейската инициатива, на която България бе приета за пълноправен член на ЦЕИ (май-юни 1996 г.) Успешно приключиха преговорите за свободна търговия с Чехия и Словакия, с които бяха подписани двустранни споразумения. Министерство на външните работи проведе специални консултации с МВНР на Унгария и Румъния за съгласуване на общи позиции относно участие във възстановителните дейности в бивша Югославия.

България участва на ниво министър на външните работи на всички форуми на Черноморското икономическо сътрудничество (Атина, април 1995 г., Букурещ, на високо равнище, юни 1995 г., пак Букурещ, април 1996 г. и октомври същата година, когато бе приета Декларация на държавите-участници).

Българското правителство се опита да продължи активния двустранен диалог със страните от ЕС - Германия, Франция, Великобритания, Италия, Испания. "Германската връзка" бе поверена от премиера на министър Пирински. Но успех в това направление не бе постигнат. Германската страна запази въздържаността си и значителни резултати не бяха постигнати. Пирински участва в учредяването на Германско-българския форум в Бон през април 1996 г., направи работно посещение в Германия през април 1995 г. и посети международната конференция "Европа-Форум Берлин" (заедно с президента) през ноември 1995 и 1996 г.

Роденият в САЩ Георги Пирински, с когото бяха свързани немалки надежди за по-специално отношение на САЩ към България, посети Америка само два пъти - веднъж като член на делегацията, водена от президента Желев (февруари 1995 г.), и втория път като гост на Демократическата партия по случай номинирането на Б. Клинтън за втори президентски мандат. По време на тези две свои визити (ако не се смятат участията в международни форуми) българският външен министър проведе разговори с генералния секретар на ООН Бутрос Гали и с първия-заместник управител на МВФ Стенли Фишър. Като определен успех се таксува подписването от Б. Клинтън на закон за предоставяне на статут "най-облагодетелствана нация" на България на постоянна основа. По този повод, в интервю пред в. "Дума" американската посланичка в София г-жа Боулън побърза да разсее възможни илюзии: тя популярно обясни за българската публика, че не са касае за някакви привилегии.¹³

В актива на българската външна политика от този период бяха и посещенията на външния министър на Великобритания Хърд през декември 1995 г. и на военния министър Портило

през лятото на 1996 г. С министър Хърд бе подписана Спогодба за взаимна защита и насърчаване на инвестициите. Визита в България направи и френският министър на външните работи дьо Шарет през май 1996 г. Плод на тази визита бе спогодба за реадмисия. Г. Пирински осъществи официално посещение в ЮАР през юни 1995 г., където бяха съгласувани споразумение за разширяване на връзките в областта на изкуството, спорта и науката, спогодба за визов режим и бе открито българско посолство в Претория. През септември 1995 г. Пирински посети Словакия, където подписа спогодба за безвизови пътувания на граждани между двете страни и договор за приемане и предаване на граждани на собствените държави.

Всички тези иначе немалобройни контакти не донесоха значима промяна в климата на отношенията със Запада. Още през първата година на мандата на БСП, там вече бяха направили две констатации, неутешителни за кабинета. Той така и не получи свобода на действие вътре в страната, и продължи да държи на Русия, без да успее да се разбере с нея. Положението бе на няколко пъти оценявано от чужди дипломати като неудачен опит да се седи на два стола.

На камък удариха и надеждите, свързани с помощ от Китай и Далечния изток. След известна активизация на българо-китайските връзки (посещения на Ж. Виденов, Бл. Сендов и А. Лилов) Пекин поиска цена за своята подкрепа: България да не гласува резолюция в ООН, осъждаща Китай по въпроса за човешките права. Но в София очевидно решиха, че това би привлякло с нова сила гнева на Запада. Така или иначе, помощ от никъде не постъпи.

След идването на социалистите на власт, президентът Желев подхвана най-бурната външнополитическа кампания за целия си президентски мандат. Неговата активност може да се проследи най-вече в две направления - участие в международни юбилеи и форуми, в това число политико-академични, където той изрази някои свои теоретични схващания, и посещения на държави, чрез които да привлече симпатии на Запада към сво-

ята личност и специфична "президентска" линия. През 1995 г. президентът участва, наред с другото, в Световната среща за социално развитие под егидата на ООН в Копенхаген, посети Лондон, Париж и Москва за тържествата по случай 50-годишнината от Втората световна война. Той присъства на срещата в Кан на държавните глави на 15-те членки на ЕС и 11-те асоциирани страни, участва в Букурещката среща на ЧИС, в Берлинската конференция "Завръща ли се социализмът" и "Европа-Форум Берлин. По време на 50-та юбилейна сесия на ООН в Ню Йорк Ж. Желев без уточняване с кабинета подписа съвместна декларация между България, Албания и Македония за транспортен коридор "Изток-Запад". Президентът осъществи също така официални визити в Република Корея, където договори Годишна програма за сътрудничество в областта на културата, Монголия (подписан Договор за приятелски отношения и сътрудничество), а също Италия, Ватикана, Албания и Португалия.

През втората година на социалистическия кабинет президентът не намали оборотите на външнополитическата си активност. Той посети Франция (за погребението на президента Митеран), Хърватска (подписан Договор за приятелство и сътрудничество и споразумение между стопанските камари), Босна, Белгия и Холандия (участие в Конгреса на Либералния интернационал). През 1996 г. президентът участва в дните на НАТО във Варшава, в Световния икономически форум в Кранс Монтана, където му бе връчена наградата "Преход", в икономическия форум "Централна и Източна Европа в навечерието на новата ера", проведен в Залцбург, в срещата на ЧИС в Москва и четвъртата среща на държавните и правителствени ръководители на държавите-членки на ОССЕ в Лисабон.

Ако посещенията на един лидер са показателни за външнополитическите му интереси, то списъкът на гостите му свидетелства за международното отношение към него. През последните две години президентът Желев прие в София редица държавни глави. Негови гости през 1995 г. бяха президентът на

Грузия Шеварднадзе, на Армения Тер-Петросян, на Азърбайджан Гейдар Алиев, с които бяха подписани междудържавни договори за приятелство и сътрудничество и още 28 други спогодби.¹⁴ Други важни визити през този период бяха тези на турския президент Демирел, на гръцкия Стефанопулос и на унгарския Гьонц. През 1996 г. България бе посетена от държавните глави на Словакия (Кучан), на Полша (Квашиньевски) и на Германия (Херцог).

Това достатъчно оживено разписание свидетелства освен за външнополитическата амбиция на д-р Желев, така и за факта, че той все така бе възприеман като предтеча на българските демократични промени и се ползваше с определен авторитет в интелектуалните и политически среди на Европа и Америка.

Но медалът имаше и обратна страна. Противоречията във външната политика и двете линии, провеждани от президент и кабинет, не бяха тайна за външния свят, от което естествено страдаха национални интереси. Така например, на Световната конференция на ООН "Хабитат-2", проведена в Истанбул, премиерът в оставка М. Йълмаз похвали президента Желев за балканската му политика. По този начин Анкара демонстрира незачитане на управляващия кабинет и реверанс към държавния глава, имаш конституционно ограничени функции в международната сфера. Парадоксален факт бе едновременната критика на Анкара и на българския президент към хипотетичната "православна ориентация" на социалистическото правителство. ориентация към "православна ос". Редица наблюдатели обърнаха внимание, че самата Турция усърдно работи за формирането на алианси в Средна и Югозападна Азия върху културно-духовен признак, и едва ли би приела българска критика, че участва в "ислямска ос", или в международна формация като "Организация Ислямска конференция".

Характерен маниер на външнополитическата дейност на Желев по време на всички следдесетонемврийски кабинети, с които взаимодействаше като президент, бе да провъзгласява

принципи и да прави оценки на външната политика на държавата. След поемането на властта от социалистите, той без колебание стъпи на пътя на конфронтацията. Само година след успешните за социалистите избори през 1994 г., президентът вече бе готов с категорични и далеч отиващи присъди. В словото си на 31 януари 1996 г., той изрази тревога от "липсата на уравниловност в балканската политика на кабинета", от неговите симпатии към "православна ос", от "неприязнено му отношение" към транспортен коридор Изток-Запад.

Отхвърляйки тези нападки, в голяма статия министър Пирински показва откъде идат бедите за нерационалната българска външна политика: "...не такъв би трябвало да бъде диалогът между президента и правителството по въпросите на външната политика, какъвто произтича от президентските оценки, по една проста и неоспорима причина - че подобни грубо политизирани нападки пряко вредят на външнополитическите позиции и националните интереси на България"¹⁵. Със своята дейност, формално предназначена да разшири уважението и признанието за България, президентът допринесе всъщност за нейната изолация в края на 1996 г.

От това не можеше да направи капитал и самият Желев. Колапсът на правителството на Виденов, изоставено от Европа на старта на мъчителните реформи, не можеше да донесе слава на никого. След поражението на първичните президентски избори Желев се изолира, скаран и с двете основни политически сили. Той бе принуден да се откаже от богатата си международна програма. При краха на държавата, външната политика на лидери и дипломати, провеждана в течение на 7 години преход, със всичките и постижения, фанфари и обещания, увисна във въздуха.

1. *168 часа*, 24-30 декември 1994.

2. сп. *Съгга*, No 46, 21-27 ноември 1996.

3. сп. *Съгга*, No 2, 18-24 януари 1996.

4. *Репортер* 7, бр. 49, 9 декември 1994.

5. *Дума*, 26 януари 1996.

6. Л. Филева, "БСП загърбена от Кремъл", *Капитал*, 21-27 октомври 1996.

7. Българо-германските отношения - традиции, приоритети, перспективи, ИМИ, С., 1996.

8. *Стандарт*, 27 юни 1996.

9. Пак там.

11. сп. *Международни отношения*, кн. 4, 1996.

12. Георги Пирински, Европейските приоритети на България, *Международни отношения*, кн. 2, 1996.

13. *Дума*, 2 декември 1996.

14. По време на отпечатването на настоящата книга договорите още не бяха обнародвани в *Държавен вестник*.

15. *Дума*, 8 февруари 1996.

4. ВЪТРЕШНА БОРБА ПО ВЪПРОСИТЕ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ОРИЕНТАЦИЯ НА БЪЛГАРИЯ

Революционните промени, настъпили след 1989 г. в българското общество, коренно промениха вътрешната и външната среда на българската международна политика. Падна политическото табу от сфери като дипломатията и отбраната. Обществеността получи възможност да задава въпроси и да изисква отговори - чрез медиите, публичните форуми, партиите, парламентарния механизъм - по цялата гама от военни, политически, икономически и други аспекти на международните отношения на страната.

Обстановката, в която протича външполитическият процес през 1990-те години, не е стандартна. Върху нея оказва постоянно и противоречиво въздействие броженето в обществото. То е смутено от влошаването на жизнените условия, взривоопасната обстановка на Балканите, липсата на гаранции за националната сигурност в бурните времена на прехода, чийто край така и не се вижда. Ето защо въпросът "накъде ще тръгне България" в новите условия бързо завладя вниманието както на политическата класа, така и на цялото гражданско общество.

Това обстоятелство още в самото начало на демократичните преобразования придаде определена специфика на "българския случай". В повечето източноевропейски държави въпросът изглеждаше решен; колкото е възможно по-бързо на Запад, връщане към исконната европейска принадлежност, скъсване на всички връзки с "азиатския Изток". Но в Бълга-

рия, очевидно, нещата стояха малко по-иначе. Немалка част от населението, в това число значителни слоеве от интелигенцията и изобщо активното население, не бяха убедени, че внезапната и тотална преориентация от Русия към Америка отговаря на интересите на България и се налага от потребностите на демократичното развитие. Този феномен не е съвсем лесен за обясняване. Позоваването на нелеката историческа съдба на България, която Русия освободи от 500-годишно османско робство, славянската и православна същност на българския народ, неговият консерватизъм по отношение на промените - всичко това съдържа част от истината, но не е цялата истина. Просто българският народ е различен. При цялата общност на неговите демократични тежения с тези на другите страни и народи, той има собствена геополитическа перцепция и психологическа нагласа.

Подобна констатация съдържа и обяснението за сложната и изпълнена със завои, недомлъвки и страсти дискусия по външнopolитическия избор на страната, която се разгърна след 10 ноември 1989 г.

През първите години на прехода всички политически сили и обществени среди в България бяха обединени от идеята за "европейския избор", означаваща присъединяване към Европейската общност и поемане на всички произтичащи от това права и задължения. Блокното разделение, символизирано от Варшавския договор начело с тоталитарния Съветски съюз, се смяташе за исторически изживяно; освобождаването на България от блокова обвързаност се определяше като най-първа и неотложна задача. Това бе основното послание в речта на Желю Желев пред ООН през 1990 г.¹ Но само един месец по-късно, на 14 ноември 1990 г. група депутати от различни партии (Драгомир Драганов, Юнал Лютофи, Иван Костов, Соломон Паси и др.) внесеха във Великото народното събрание проекторешение, поставящо проблема за участие на страната в Североатлантическия съюз. Там се говори за усложняване на международната обстановка във връзка с разпадането на Варшавския договор и за необходимостта от надеждна система за колективна сигурност в

Европа, осигуряваща гаранции за суверенитета на европейските страни.

През 1991 г. български държавници и общественици (президентът Желев, премиерите Димитър Попов и Филип Димитров, министрите Вълков и Ганев и др.) се срещнаха с ръководни лица от НАТО, преди всичко с генералния секретар Манфред Вьорнер. Нови крупни събития на международната арена - разпадането на СССР, приемането на актуализирана стратегическа концепция на НАТО в Рим, както и директни внушения от някои западни столици, подтикнаха СДС към по-решителен про-натовски курс. Но присъединяването на България към блока бе обявено за конкретна задача на нейната външна политика едва когато във Вашингтон и Брюксел бе взето решение за разширяването на НАТО на Изток - през зимата на 1993-1994 г. На 21 декември 1993 г. Народното събрание прие с консенсус декларация, с която "потвърждава суверенната политика на Република България за приобщаване към европейските и евроатлантическите структури за сигурност".² "Евроатлантизмът" се оказа удобен евфемизъм за избягване на политически заредената четирисловна абривиатура. Но той се оказа и нещо като претънникамък в по-нататъшното изясняване на отношенията - за "евроатлантическа структура" може да се смята и миролюбивата ОС-СЕ, наследство от ерата на Хелзинки. Този момент бе усетен още тогава от Филип Димитров, който нарече декларацията "нищо повече от общи фрази".³

По тези, а и по други тактически причини, българските социалисти и националистически настроените политици приеха радушно тази формула. Изпреварвайки събитията, може да се отбележи, че тя бе единственото нормативно основание за официалната молба за приемане на България в НАТО, връчена в Брюксел от служебното правителство на Стефан Софиянски през февруари 1997 г.

Нещата се усложниха изведнъж през първата половина на 1994 г., когато някои събития от вътрешен и международен характер ожесточиха политическото противопоставяне в страната.

Включването на България през февруари 1994 г. в американската инициатива "Партньорство за мир" постави на практическа основа участието на България в западната военнотобранителна система. Това съвпадна с едно общо активизиране на руската дипломация след победата на комунистите на изборите за Дума през декември 1993 г. През същия период, в българската външна политика вече се оформи промяна в съотношението на силите; забележимо се увеличи подкрепата за БСП сред населението, авторитетът на СДС продължи да пада, президентът Желев се нагърби с мисията на най-авторитетен говорител на прозападната и про-натовска ориентация на страната. Той се погрижи да даде, в съответствие с популярното си амплуа на учен, дълбока философска обосновка на членството в НАТО като израз на "иманентната теология на Европа" (по Хусерл), в противовес на военно-картографската сигурност на руснака Громико.⁴ В същото време той лансира много по-практичната формула, че присъединяването към НАТО е условие за приемането на София в Европейския съюз - обща цел и надежда на цялото българско общество. На научни конференции, спонсорирани от президентството международни семинари и други обществени форуми си дадоха среща най-разнообразни виждания по този въпрос.

Окуражени от оформящата се негативна позиция на Москва по този проблем, значителни обществени среди се обявиха против влизане в блока. Поставени бяха следните въпроси: ще еволюира ли НАТО от военен блок в структура за обшоевропейска сигурност; какви специфични ангажменти може да поеме той към националната сигурност на България; възможно ли е на българска територия да се настанят натовски войски и евентуално ядрено оръжие (медиите напомниха, че за цялото времетраене на Варшавския договор от 1955 до 1991 г. на българска земя не е имало чуждестранно военно присъствие); каква би била цената на евентуално българско участие в НАТО от гледна точка на преоборудването на въоръжените сили и тяхната реорганизация. В. "Капитал" цитира обща "цена" на разширяването от порядъка на 60 милиарда долара за цяла Източна Европа, от което

България би следвало да поеме своята 1/7 или 1/10 част. Над всичко това обаче доминираше политическият въпрос: срещу какъв противник НАТО ще брани България? Докато траеше Босненският конфликт, президентският екип и СДС с половин уста отговаряха - срещу сръбска агресия. Но на хората бе ясно, че става дума за нещо съвсем друго.

На политическо равнище, като най-чест контрааргумент на незабавното влизане в НАТО бе изтъквано руското несъгласие. Действително, през 1995 и 1996 г. Москва повече или по-малко последователно критикуваше предстоящото разширение на блока, водещо към нова "студена война" и военно-поставяне на континента. Очевидният резон на руската опозиция не подлежи на съмнение: обединяването на цяла Европа в мощен военен блок, поставящ Русия в положение на фактическа изолация, не може да е дружелюбен акт. В същото време руската политика излъчваше и продължава да излъчва противоречиви знаци, които оставят в недоумение и приятели, и опоненти. Членът на ОСД Филип Боков (днес участник в Евroleвищата) основателно изтъкна на състоялата се през 1995 г. научно-практическа конференция "България и евроатлантическите структури за сигурност", че София, увлечена в спорове, може да се окаже пасивен наблюдател на едно споразумение между НАТО и Русия.⁵

Макар и водеща в спора за НАТО, "руската аргументация" не е единствена. На НАТО бе противопоставена принципна алтернатива за български неутралитет. Той получи различно тълкуване и акценти от специалисти и обществени формации. Авторитетна бе позицията на видния общественик, председател на ОСД в БСП проф. Чавдар Кюранов. Според него, очерталият се моноцентризъм след края на "студената война" не води към равновесие, а към нестабилност и господство. Алтернативата на тази тенденция не е връщане към биполярния модел, а създаване на нова структура на глобална сигурност. Етап по пътя към тази сигурност е създаването на ядро от неутрални държави.⁶

Също така детайлно разработена и обоснована е формулата на българския дипломат и деец на БББ Христо Тепавичаров. Според него, неутралитетът е най-стабилната фигура в политическата геометрия, тъй като предполага запазване на статуквото, съхраняването и развитието на традиционните за нашата страна ценности, свързани с преобладаващата религия, културно-нравствена система, запазването на традиционната ориентация - към славянството като дух и убежище, към Германия - като технологически и нравствен потенциал, и към Франция - като политически и културен ориентир.⁷

По-съдържана, но нелишена от интересни импликации е тезата на видния наш юрист-международник, чл. кор. Александър Янков. Без да влиза в правен разбор на съвременната концепция за неутралитета, той смята, че сърцевината на българската позиция трябва да бъде неучастие във въоръжени конфликти и спазване на неутралитет при конфликт между чужди държави.⁸

Като цяло, противниците на българското участие в НАТО излагат следните доводи:

- България може да се окаже автоматично въввлечена в конфликт по силата на съюзническите си задължения (casus foederis) заради кауза, непонятна на българския народ (криза в Кавказ, Прибалтика или някъде по океанските пътища);
- в тази връзка участието в НАТО може да превърне страната в обект на ядрено нападение, дори на наша територия да не е разположено ядрено оръжие;
- отношенията с Русия ще се окажат сериозно разстроени, което ще нанесе икономически ущърб на България, и при сериозен геополитически трясък ще я конфронтира с огромната славянска страна;
- в случай на етнически проблеми в България, ще й бъде наложено натовско решение, съобразено със западните стандарти и по-специално с американската позиция, фаворизираща Турция и признаваща

"македонска нация". Това би означавало край на суверенната и унитарна българска държава.

Не по-малко активен е отпорът на политически и професионални среди, пледиращи за членство на България в НАТО. Разгърнатата апология на участието на България в Североатлантическия блок се съдържа в платформата на Соломон Паси, председател на Атлантическия клуб и един от инициаторите на диалога между България и НАТО в началото на 90-те години. Според г-н Паси, политиката на неутралитет е овехтяла, докато НАТО е гръбнак на най-голямото в историята обединение на свободни народи. Разширението на НАТО ще бъде новият "План Маршал за Европа", който ще доведе до подем на техните икономики и повишаване на благосъстоянието на обществата им.⁹ Разбира се, главната плодотворна в защита на членството в НАТО се развива от водещите функционери на Съюза на демократичните сили, спечелил президентските избори през есента на 1996 г.: Иван Костов, Петър Стоянов, Надежда Михайлова, Васил Гоцев. Адвокати на натовската кауза са група държавни функционери от сферата на сигурността, като Научният център по националната сигурност към МО, а също така началникът на генералния щаб Цветан Тотомиров. Симпатизират на НАТО група елитни млади дейци на БСП, повечето заемали висши служби при тоталитарния режим - Ф. Боков, Н. Камов и др. Повечето от тях излязоха от Социалистическата партия през 1997 г. и образуваша т. нар. Евролевица.

Евролевицата възприе тезата, подкрепяна и от някои военни, че със своето историческо русофилство, като член на НАТО България ще бъде полезна и за блока, и за руските интереси.¹⁰

Привържениците на участие на България в НАТО изтъкват няколко предимства, които се очаква страната да получи, независимо от модалитета на присъединяването си.

Най-напред се подчертава значението на членството в НАТО за приемането на България в Европейския съюз. Изразя-

ва се убеждението, че то е политическия ключ към икономическата интеграция.

Привържениците на НАТО изразяват надежда, че България ефективно ще "изтъргува" балканското си разположение срещу финансови облаги от заинтересованите западни сили.

Изказват се различни съображения от военностратегическо естество. Според В. Рачев, експерт от научния център по национална сигурност, цялата територия на страната ще стане интегрална част от европейската зона под контрола на НАТО. България ще модернизира своите въоръжени сили и ще получи пълни гаранции срещу възможни посегателства от страни, потенциални противници на Североатлантическия съюз.

Почти всички адвокати на членството на България в НАТО твърдят, че участието на София в Североатлантическия пакт не е насочено против Русия. Но те не изтъкват никакви аргументи в полза на това твърдение: напротив, в различни доктринални разработки и анализи на десницата неизменно присъстват доводи и хипотези за "заплахи от антидемократични и терористични източници".

Въпреки победата си на изборите през декември 1994 г., социалистическото правителство не успя да заеме гъвкава и в същото време ефикасна позиция по проблема за евентуалното членство на България в Североатлантическия съюз. Освен че бързо се амортизира под натиска на икономическата криза и нарастването на социалното напрежение, то явно се огъваше под едновременния напор на опозицията, медиите и Запада. Кабинетът така и не се опря на по-широки обществени настроения и до края на управлението си запази амбивалентно становище, прикрито с термина "засилен диалог" с НАТО. Това не само че не убеди никого, но и създаде впечатление на съзнателно протакане, вътрешна неизясненост и липса на убеждения.

В хода на предизборната кампания за президент БСП не отговори на въпроса по същество. Вместо ясно да заявят, нуждае ли се България от членство в НАТО, нейните кандидати насочваха дискусията към по-абстрактни теми: възможната ево-

люция на блока в по-близкото или далечно бъдеще, и технологиите на евентуалното българско присъединяване. Острата обществено-политическа криза през януари-февруари 1997 г. завърши с политическо поражение на социалистите, което значително засили общата позиция на силите, призоваващи за пълно и безрезервно приемане на западните условия.

Паралелно с дебатите около НАТО и тясно свързани с тях, се разгърнаха спорове относно балканската ориентация на страната. Проблемът за предпочитанието на България към една или друга балканска държава бе поставен на дневен ред още порано - през 1991-92 г. Докато през управлението на кабинетите на Луканов и Попов вниманието бе насочено към Атина, самообявила се за "европейски" наставник на младите балкански демокрации, под давлението на президента и външните му съветници вниманието бързо се превключи към Анкара. Постигнат бе бърз напредък в сферата на военното сътрудничество и откритост (от българска страна), подписани бяха важни споразумения за укрепване на доверието. Това безспорно бе положителна крачка за разсейване на акумулираната през 80-те години враждебност и подозрителност. В същото време общественото мнение отново се раздели по "вододела Турция", макар че от двете страни на барикадата застанаха горе долу същите сили, както в дискусията за НАТО.

Но ако в споровете за НАТО преобладаваха общо взето рационални доводи, изтъквани от двете страни, в дискусията около балканската ориентация бяха възродени пристрастия, наследени от по-стари времена. На българската политическа арена си дадоха бой привържениците на съюз със Сърбия и Гърция, предположително ориентирани към Русия, и поддръжниците на протурска политика, подкрепяни най-вече от САЩ. Медните хиперболизирано представиха битките като двубой между православна и мюсюлманска оси, съответно оръжия на двете свърхсили. За отбелязване е, че обвиненията в "осово" мислене по-често се отправяха от президентските и десно-либералните квартали,

докато левизата и патриотичните формирования обвиняваха противниците си в колаборационизъм с бившата поробителка.

Всъщност нещата не са толкова сложни. Още през юни 1990 г., след първата победа на социалистите в демократични парламентарни избори, лидерът на турско-етническата партия Движение за права и свободи А. Доган лансира крилатата фраза "Пътят за Европа минава през Босфора". Това бе очевидна безсмислица от гледна точка на реалната политика, но като лозунг показваше кои сили и защо се стремят да обвържат България с мощната и югоизточна съседка. Генералният секретар на НАТО Вьорнер неведнаж напомни на своите български събеседници, че добрите турско-български отношения са условие за бъдещите добри отношения между България и НАТО. През 1993 г. министърът на отбраната в кабинета Беров, приближеният на президента В. Александров, шокира многобройна пресконференция с изявлението, че Турция е стратегическият съюзник на България.¹¹ Доц. Румен Кънчев, съветник на председателя на НС Александър Йорданов, заяви, че тезата за Турция като български стратегически тил на Балканите заслужава сериозно внимание.¹² Според близкия до СДС генерал Люцканов, бивш командващ сухопътните сили, единствената международна заплаха за сигурността на България иде от Босна и бившия Съветски съюз.¹³

Точно на противоположната позиция са голяма група експерти и общественици, изтъкващи опасността от турски експанзионистични стремежи, най-вече насочени към населените с мюсюлмани райони на Балканите, Кавказ и Средна Азия. Те се онагледяват от известната схема, начертана от натовския специалист Брюс Джордж на семинар в гр. Брюж през 1992 г. Според тази схема, Балканите се разделят на немска сфера - Унгария, Словения и Хърватско, руска сфера - Сърбия, Гърция и Румъния, и американско-турска сфера - мюсюлманските постюгославски образувания, Албания, България, Македония и Турция. Д-р Петър Дертлиев коментира, че "Осите са реалност, това са оси на интересите на балканските държави" За възможни проблеми от Югоизток с тревога говорят общественици като

Румен Воденичаров, М. Минчев, ген.лейт. Ст. Андреев, бивш съветник на президента Желев, учените доц. Пл. Пантев, проф. Ст. Трифонов, проф. О. Загорев, доц. Б. Маринков и други специалисти. Общото в техните разсъждения е опасението, че при евентуално отслабване на съпротивителните сили на България, и евентуални размирици от социален и етнически характер, напълно възможна - и вероятна - е външна намеса под претекст за умиротворяване, която да доведе до разчленяване на българската територия. Ето какво пише по този въпрос Хр. Тепавичаров:

"Изхождайки от съотношението на вътрешните сили и проблемите, които следва да решава българската нация, единствената реална опасност за силова намеса отвън може да се очаква на този етап от Турция. В НАТО действат механизми, които по дефиниция би трябвало да решат евентуален военен конфликт между Турция и България задължително в ущърб на България, в полза на Турция... На този етап при водената от България външна политика, тя едва ли би могла да разчита на съюзник в спора си с Турция."¹⁴

В дебатите относно балканската политика на България, често се намесва и аргументът за оръжейните баланси. С него се обосновава малоценното стратегическо положение на България, което днешната натовска политика не облекчава, а усложнява. По цитирани данни на годишника "СИПРИ" за 1995 г. съотношението на въоръженията по критерия "боеви еквивалент" са крайно неблагоприятни за България: България - Турция 1:7, България-Гърция 1:3, България-Югославия 1:4, България-Румъния 1:3. От редица обществени среди, най-вече българското офицерство, се обръща внимание на този дестабилизиращ фактор. Бившият министър на отбраната Димитър Павлов доразви този довод: "новите държави от Черноморския басейн ще бъдат самостоятелни субекти в евентуалните бъдещи преговори за регулиране на дебалансите и предотвратяване на нова надпревара във въоръжаването."¹⁵

Тезата за българската слабост в областта на военните средства е де факто безадресна, тя не би могла нито да вразуми

потенциалния противник, нито да смили международната общност. Тя е по-скоро отглас на провъзгласеното от Ж. Желев упование първо в глобалните, после в натовските гаранции. Ненапразно самият президент изрази тревога по този повод на Будапещенската среща на СССЕ през декември 1994 г.

Българските протести имат най-вече риторичен характер, защото това неблагоприятно положение на нещата се корени в трайната геостратегическа характеристика на района. Решението му лежи в политическата, а не във военнотехническата плоскост. Решението за корекция на това равновесие е проблем, стигащ до сърцевината на отношенията между самите балкански държави. Той може да бъде решен само от тях - както и от стратегическия избор на България.

Дискусията по балканските проблеми, отразява както в капка вода задочния двубой между руските и американските интереси. Те намериха отражение както в перипетиите на югоконфликта, така и в конкуренцията между проекти за трансбалкански магистрали и петролопровода, и в предложбата на модерно оръжие на различни противостоящи балкански държави (най-пресен пример е сделката с руски противоракетни комплекси С-300 за Република Кипър). Но тя има и своите, макар и далечни, чисто български корени: класическото противоборство между протурската търговска буржоазия от миналия век, ориентирана към анадолските и австроунгарски пазари, и възрожденците-интелектуалци, стремящи се към еманципация с помощта на православна Русия. Идейното наследство на това българско раздвоение е живо и днес. Разбира се, истината в този спор лежи в единственото логическо решение, освободено от ненужни емоции: добронамерена и миролюбива политика по отношение на всички балкански съседи, и преференциално развитие на връзките с онези от тях, с които ни свързват исторически и съвременни общи интереси, които не поддържат инструменти за посегателство върху българската сигурност, и които искрено се стремят към задълбочаване на сътрудничеството.

Възраждането на външнополитически модели, характерни за досоциалистическия период от най-новата българска история, постави на дневен ред и така наречените "национални идеали". Става дума преди всичко за възсъединение на български земи, откъснати на Берлинския конгрес и по време на войните. Макар че подобни лозунги се издигат преди всичко от помалките ултранационалистически партии като БНПП и др., тези теми често присъстват и във външнополитическия дебат между основните политически сили. Те неведнаж се коментират от най-видните български учени-историчи от калибра на акад. Илчо Димитров, проф. Андрей Пантев и проф. Николай Генчев. Според последния, време е да бъдат задоволени историческите права на България върху западните покрайнини след разпадането на рождбата на Версайската система, и да се възстанови българското самосъзнание в Република Македония".¹⁶

Както се вижда, главни такива теми са македонския въпрос и съвременното отношение към Република Македония, т. нар. Западни покрайнини на Югославия с център Цариград (Димитровград), където живее българско малцинство, Беломорска Тракия и по-рядко Източна Тракия (Одринско) и Северна Добруджа. По принцип, десницата обвинява БСП в национален нихилизъм и безотговорност, защото пренебрегвала проблемите на българските малцинства, най-вече в Сърбия, Гърция, Румъния и Молдова. Почти винаги се припомня политиката на Коминтерна от 30-те години за македонска, добруджанска и др. "нации", и извършеното в тази връзка "национално предателство" от Българската комунистическа партия.

Като голяма заслуга на СДС се изтъква бързото признаване на македонската държава. Но по сложния македонски въпрос българските политици, улисани в обвинения и контраобвинения един срещу друг, за кой ли път се озоваха в задънена улица. Докато първоначално БСП бе обект на упреци за пренебрегване на Република Македония, някои социалисти предложиха да се приеме скопската теза за "македонски език", и така да се премахне главният смутител между двете държави.¹⁷ Сега пък Съюз

ът на демократичните сили влезе в ролята на ревнител на историческата истина, и обвини опонента си, че предава националните интереси. Ситуацията се заплете още повече от факта, че десницата активно се възползва от услугите на възстановената ВМРО ("Вътрешномакедонска революционна организация") за спечелване на президентските избори в Пиринския район. А тази партия, идейна наследница на михайловистите, е анатема за Скопие - един от предпочитаните балкански партньори на СДС. Впрочем, нейният лидер Красимир Каракачанов, чието влияние расте, упреква всички български правителства и политически сили за липса на ясна и активна позиция по македонския въпрос.¹⁸

Активно използват темата за националните идеали различни монархистки обединения, експлоатиращи образа на Борис III като "цар обединител". Тази тактика буди обяснимо раздразнение у съседите. Тя няма и особен шанс сред просветената публика, знаеща за фаталната роля на династията в разпокъсването на страната през 1913 и 1919 г. Така или иначе, разединението на българската политическа класа и по този въпрос, превърнат в инструмент на вътрешни схватки, още повече ограничава и без това малките шансове на България да бъдат коригирани исторически несправедливости. И което е по-важно, подобна ситуация пречи да се урегулират различни "открити въпроси", явяващи се източник на напрежение в отношенията и с балканските страни.

Интересно разклонение на дебатите относно българската външна политика е борбата на предпочитания между американския и европейския път на демократично развитие. Този спор се води по дискретно и опосредствено. Негова проява е съотношението между акцентите НАТО - Европейски съюз. Българският международник Пламен Пантев определя като основен проблем на българската външна политика да бъдат намерени "най-изгодните за България баланси на отношенията и с Русия и САЩ през периода на интегриране с ЕС, както и адекватното формулиране на регионалното поведение за постигане на целта

за пълноправно членство в Съюза.¹⁹ Тази малко утежнена формула включва всички по-важни акценти на българската политика, но ясно поставя упор върху европейската ориентация на София. Подобна теза, защитавана и от други специалисти, търси крайна опора за сигурността на страната в ОПОВОС - бъдещата обща политика на външна политика и сигурност на Европейския съюз, заложена в Маастрихтския договор. Депутатът от БСП Филип Боков, днес член на новата формация Евролевица, предлага "страната в по-голяма степен да се пренасочи към традиционния си съюзник Германия".²⁰ Група академични експерти са на мнение, че "единственият път, който България би могла да поеме, е гарантиране на сигурността чрез участие на широка основа в интеграционните процеси с общоевропейски характер".²¹ Привърженици на "европейския път" като неидентичен, и в известен смисъл алтернатива на натовския, са специалистите от Центъра за стратегически изследвания, оглавяван от проф. Александър Лилев.²² Впрочем, единственият обект на пълен консенсус във външнополитическата област е именно членството в Европейския съюз; на 16 декември 1995 г. българската молба за членство в организацията е подкрепена от 212 депутати срещу 1 против в НС. В своето слово пред дипломатическия корпус през есента на 1996 г. Петър Стоянов, тогава кандидат за президент на България от СДС, заяви, че след 10 ноември 1989 г. всички български правителства в по-голяма или по-малка степен са работили за нашата евроинтеграция.²³

В дискусиата по външната политика присъстват и доста други гледни точки, някои от които заслужават да бъдат отбелязани, било поради относителната им популярност, било заради определена доза реализъм. Повече на научни форуми и в медийни материали, отколкото в системата на държавните институции, се излагат по-хипотетични варианти. Така например от различни позиции се лансира идеята за балканска формация за регионална сигурност (Пл. Пантев, Офицерски съюз "Чест и достойнство", Национален институт за международни изследвания и др.). Тя се третира от различните изследователи като въз-

можен анекс към програмата "Партньорство за мир" или към НАТО, като филиал на ОССЕ, или напълно независим субект в съответствие с чл.52 на Устава на ООН. Съществува по-тесен кръг от изследователи и общественици, привърженици на двустранно споразумение за сигурност с Русия, евентуално с Германия, с Украйна или друга голяма европейска държава. Бившият министър на отбраната Валентин Александров, наред с твърде спорната теза за стратегически съюз с Турция, в качеството си на изследовател-историк предложи Дунавски алианс с германо-австрийска връзка, чиято икономическа рационала едва ли може да се оспори.²⁴

На дискуссионната маса по въпросите на външната политика нерядко се появяват оригинални или даже екзотични идеи - за влизане на България в общност от типа на ОНД, за католизиция и романизиране на страната в ЕС, за ориентализация на България. Изказват се и възгледи за стратегически отношения с Китай, много по-тесни контакти с Япония или "далекоизточните тигри", като уж сходни по манталитет с българите. И накрая, но не на последно място, отново се пускат в обръщение, макар и по-приглушено и с различна идейна окраска, идеи за възвръщане на велика България. Тя трябва да се опира на собствените сили, да е постигнала икономическо благоденствие и да разполага с най-мощно, в това число ядрено оръжие, всявайки респект на полуострова и в Европа.

Всички тези хипотези, някои от които изразени съвсем лаконично, други развити в "национални програми" на сдружения, групи и отделни личности, са показателни за реални тежнения в обществото. Отприщият поток на мисълта търси нови и необичайни варианти на стратегически решения. Той се насочва към открояващи се епизоди в историята на страната, неизбежно деформирани в паметта на времето. На обществени дебати и други форуми, посветени на българските отношения със света, нерядко се търсят вдъхновяващи примери. Вождове, монарси, лидери, общественици, дипломати от по-далечното и близко минало се сочат като образци на морал и други високи качества.

Стамболов, Фердинанд, Стамболийски, Иван Михайлов, Борис III, Иван Багрянов, Никола Петков, Симеон Кобурготски и фамилията му се цитират като идеалните политици, способни да наредят достойно малка България сред европейските народи. Така се създават нови митове и митологеми, които не водят към бъдещето. Те не могат да бъдат рецепта нито за модерни демократични реформи, нито за прогресивна и успешна външна политика. Националистическите изблици не водят до увеличаване на българския авторитет, не са продуктивни за реномето на обрелата държава.

Сблъсъците по проблемите на външната политика между различни политически течения и даже партийни водачи често напомнят на боксов мач в тъмна стая. Участниците в диспута не винаги разбират за какво става дума, те са жертва на информационно затъмнение. Външнополитическият ни елит като цяло не е съвсем наясно както със сложността на евроинтеграционната проблематика, така и с процесите, протичащи в самия североатлантически съюз в момента. Това ги води до самоцелни и необосновани заключения по важни международни проблеми. Темата се идеологизира и персонализира. Позицията "за" и "против" НАТО се приема повече като белег за самоличност, отколкото като ясна формула за сигурност на България.²⁵

Пресата тиражира слухове, непроверени факти, явно неверни твърдения. В нея не могат да се намерят меродавни външнополитически материали като речи, заявления, декларации, различни договорености. Кратки, тенденциозни и сензационно оцветени коментари създават еднозначна, изкривена представа за случилото се. В Министерство на външните работи липсват основни материали от информационен и аналитичен характер, важни архивни единици. При това положение диспутът по централни външнополитически теми протича в своеобразен вакуум. Той не се води върху официални документи, а върху медийни коментари, от които се правят далеч отиващи изводи. Истински абсурд е, че днес, в условията на демокрацията, вземането на

външнополитическите решения е забудено в по-голяма тайна, отколкото по времето на тоталитаризма.

За това, как се възприема тази ситуация отвън, е показателен коментарът на депутата от ГСДП в Бундестага и доказан приятел на България Гернот Ерлер: "Спорът тук в България изобщо не се възприема в чужбина в неговата цялост и диференцираност. Единственото от вашата дискусия за НАТО, което достига на Запад, е че българите вероятно сами не искат да влязат в европейските структури, че не са единни по този въпрос".²⁶

Още един белег на външнополитическа дискусия, било на официално, било на академично-обществено равнище, е капсулацията на позициите. Докато експертите в парламентарните комисии по-лесно намират компромис, то от парламентарната трибуна редовно се задават популистки критики и нападки. Политическият елит не е склонен да изслушва друго, освен себе си. Рядкост са онези конференции, срещи или други форуми, където специалисти от управляващи и опозиционни партии заедно обсъждат делово и прагматично разногласията си по външната политика. Перманентното противопоставяне е налице, то е определяща характеристика на външнополитическите обсъждания, независимо дали темен предмет е балканската политика на България, или членството в НАТО.

Така или иначе, през 1990 - 1997 г. борбата по проблемите на външната политика на България отразяваше в по-голяма степен страстите на вътрешното противопоставяне, отколкото същината на реалните международни предизвикателства. За това допринася в немалка степен съществуващото в държавата "двувластие", силно ерозиращо вътрешната и външната политика на страната. От едната страна са мъчително формиращите се структури на демократично управление, от другата - действащите с пълна сила механизми на "нежната" революция. Те продължават да диктуват своите канони за праведност, понякога в ущърб на издигнатите от самата нея идеали.

1. Ж. Желев, България и НАТО, Слово пред Атлантическия клуб, София, 17 април 1995 г., сп. *Международни отношения*, кн. 5-6, 1995.
2. *Дума*, 20 февруари 1997.
3. Ф. Димитров, Националният консенсус във външната политика и осъществяването му от институциите, *Международни отношения*, кн. 5-6, 1995.
4. Евг. Александров, Българската външна политика след 1990 г. като психологически феномен, *Международни отношения*, кн. 5-6, 1995.
5. сп. , *Международни отношения*, кн. 2, 1995.
6. *Дума*, 2-3 февруари 1996.
7. Хр. Тепавичаров, Неутралитетът - алтернатива за България, сп. , *Международни отношения*, кн. 2, 1996.
8. сп. , *Международни отношения*, кн. 3, 1994.
9. *Дума*, 16 март 1996.
10. сп. *Евролевица*, кн. 2, 1997.
11. Кои са днес съюзниците на България, предаване на Радио Свободна Европа, "Информационен бюлетин на Министерството на отбраната", 6/93, стр. 26.
12. Пак там; сп. , *Международни отношения*, кн. 3, 1994.
13. Л. Люцканов, Къде да търсим гаранции за националната сигурност, сп. , *Международни отношения*, кн. 2, 1996.
14. Хр. Тепавичаров, пос. съч.
15. Д. Павлов, Ориентири на военната политика на правителството на Република България, "Информационен бюлетин на Министерство на отбраната", 1/96, 7-8.
16. *Български наблюдател* , 3/94, 14.
17. К. Каракачанов, Македонския въпрос и отношенията между България и Македония, сп. , *Международни отношения*, кн. 2, 1996.
18. Пак там.

19. Пл. Пантев, Външната политика на България в атланто-евро-азиатската зона, сп. , *Международни отношения*, кн. 2, 1995; Външната политика на България - една нелека задача, сп. , *Международни отношения*, кн. 5-6, 1995, и др.
20. *Български наблюдател*, 4/94, 11.
21. Сигурност чрез партньорство, България, НАТО и европейската архитектура за сигурност, С., 1996, 67.
22. Вж. Балканската сигурност...
23. В. Александров, Европейската сигурност и дунавските държави, *Български военен преглед*, август 1993, 8.
24. Петър Стоянов, Мястото на България в Европа и света, , *Международни отношения*, кн. 3, 1996.
25. България и НАТО, недовършеният дебат, С., 1997, 15.
26. Дискусионен форум "Наука и политика", С., 1996, 23-24.

5. БЪЛГАРИЯ В ПОЛИТИКАТА НА ГОЛЕМИТЕ ДЪРЖАВИ

Сегашната роля на България във външната политика на големите държави в периода след 1989 г. с нещо напомним перипетията на Третото българско царство (1879-1946 г.). Страната отново е сама лице срещу лице с големите държави, разчитайки на стратегическото си положение и новите съотношения на международната арена. Тези фактори, които винаги са имали значение, днес играят още по-усложнена и многообразна роля, поради нарастналата взаимообвързаност и глобализация на проблемите в международния живот.

Определяйки своето отношение към днешните събития в тази част на континента и към България в частност, както САЩ, така и Западна Европа наблюдават върху нуждата от задълбочаване на пазарните реформи и либерално-демократичните преобразования като цяло. Западните държави изтъкват като свой основен интерес съблюдаването на демократичните права и свободи и ликвидирането на тоталитарните останки в обществения и икономически живот на тези страни. Термините "права", "свободи", "демокрация" и "пазарна икономика" се превърнаха в кодови думи, имащи много по-голямо значение за отношенията им със страните от Изтока, отколкото общоприетите принципи за международно общуване. В пълна хармония с този подход, български политици като Филип Димитров предлагат като гаранция за успеха на българската външна политика да се поставят и вътрешнополитически фактори като:

- укрепването на демократичните институции и разделението на властите;

- развитието на пазарно стопанство и гарантирането на частната собственост;

- зачитането на човешките права, включително гарантирането на правата на всички етнически групи.

От това следва изрично, че отношението на външния свят към България ще се определя не само от нейното поведение на международната арена, но и от нейните вътрешнополитически и социални отношения, от тяхното съответствие със сегашните разбирания за право и криво на управляващите на Запад политически сили.

Всъщност, общият интерес на Запада към пълната промяна на обществено-икономическия строй в бившите социалистически държави е съвършено ясен. Той е продиктуван както от желанието да се избегнат рецидиви от ново класово и идеологическо противопоставяне, характерно за периода след Втората световна война, така и от европейските интеграционни процеси. Най-важната обща тема между Запада и източноевропейските страни (с това общо наименование обединяваме условно пост-социалистическите държави от Централна, Източна и Югоизточна Европа) е предстоящото разширяване на Европейския съюз и на НАТО. Приобщаването на източноевропейските страни към европейските и евроатлантическите структури е основното геополитическо прегрупиране в края на XX и началото на XXI век, което ще оформи новата конфигурация на силите след "студената война". Тази конфигурация, с всичките условности и уговорки, разделя евроазиатското пространство за сигурност на две основни части - от едната страна САЩ и Европа, от другата Русия. От поведението на малките държави, озовали се в буфера между двете геополитически пространства, условно наричани днес "евроатлантическо" и "евразийско", зависи отношението към тях на развитите и мощни западни държави и структури. "Никой вече не съмнява в очерталата се тенденция на задълбочаване на обособеността на Русия от западния свят- писа дясно-либералния софийски Стандарт" - В двадесет и първия век в света ще има две ясно разделени една от друга политически общ-

ности. Българският въпрос е къде ще минава границата между Русия и Демократичната конфедерация на Северна Америка и Европа".¹

Исторически погледнато, тази конфигурация на силите не е нова. Географията, икономическите интереси и проблемите на сигурността пораждат траен модел на съперничество между западните страни и Русия от XVI век насам. Днес в този пресъздаващ се модел фокусират противоречивите тенденции на нашето съвремие. През 90-те години Русия и Западът повече от всякога се нуждаят един от друг за недопускане на гибелен ядрен конфликт, за стабилизация на европейските пазари и общоевропейското развитие и сътрудничество. Въпреки това обаче техните военни доктрини ги изправят един срещу друг като главни потенциални противници (промените в натовската и руската военностратегически концепции в духа на известната "отбрана по всички азимути" нито на йота не променят реалното положение на нещата).

Във вестник "Красная звезда" от 25 май 1996 г. М. Колесников, началник на Генералния щаб на въоръжените сили на Руската федерация е съвършено ясен относно източниците на заплаха за сигурността на Русия. Това са "близостта на мощни военни групировки, запазването на значителен ядрен потенциал у най-силните държави, намеренията за разполагане на такова оръжие на територията на източноевропейските държави, териториалните претенции".

В основата на тези концепции и доктрини продължава да бъде психологическият фактор "дилема за сигурност", обстойно анализиран от военни, социолози и политолози през 60-80-те години. * Той означава несигурността и уязвимостта на опонента да се възприема като собствена печеливша позиция. Това обаче обрича всякакви преговори на затворен порочен кръг. Макар че съвременните политически елити все по-отчетливо си дават сметка за неадекватността на подобен подход, още по-силно продължава да действа напластяваният векове наред в съзнанието на немци, французи и англичани стереотип: Русия е непред-

видимата азиатска сила, мотивирана от чужди, "незападни" ценности, които е пришълец в Европа. Тя традиционно заплашва европейското благосъстояние, ред и култура. В нашумялата статия на Семюъл Хътингтън "Сблъсък между цивилизацияите", публикувана през лятото на 1993 г. в списанието "Форейн Афейърз", се съдържа знаменателна сентенция. "Европеецът би могъл да се разбере с един руски марксист, тъй като марксизмът е западна философия, но той никога не би намерил общ език с един руски националист, чийто мистицизъм е чужд на рационализма на западния човек".²

Тази предпоставка до голяма степен предопределя и позициите в бъдещия диалог, и енергията на бъдещото противопоставяне. България е част от геополитическото пространство, което и Западът, и Русия смятат традиционно за своя зона за сигурност. Но днес "битката за България" съвсем не е онази борба за важен балкански съюзник, която водеха великите сили през 1914-15 и 1938-1941 г. По-вярно би било да се каже, че усилията на Запада, обединен в своите колективни структури, са насочени към контрол върху геополитическото пространство на Югоизточна Европа, от което България е само една част. Българската фигура от мозайката играе роля в стратегическите разчети на великите държави и по-специално на Запада дотолкова, доколкото е компонент от цялото, който би могъл - при определени обстоятелства - да го укрепи или дестабилизира.

Подобна работна хипотеза съвсем не означава, че отделните западни страни изобщо нямат специфични подходи по отношение на България. Западът не представлява монолитен блок, в който националните интереси не играят роля. Западните страни се различават по своето възприятие на проблема за стратегическата стабилност. Франция настоя за запазване целостта на Югославия, Бон насърчи разчленяването ѝ, САЩ биха приветствували юго-интеграция на съвсем нова основа. Отдалечеността на съответната европейска или изобщо западна страна от България, традициите на нейната политика, а също така различните планове във връзка с европейската интеграция и ролите в нея,

обуславят редица нюанси в политиката на западните сили по отношение на София. Справедливостта изисква да отбележим, че тези нюанси не излизат от рамките (или много извън рамките) на официално декларираните позиции на НАТО и Европейския съюз. Те изразяват по-скоро индивидуалната склонност на една или друга държава да се ангажира с България, в очакване на едни или други местни дивиденди.

Това е общият фон, на който големите западни сили развиват днес отношенията си с България. Той позволява да се открият някои по-характерни тенденции - на незаинтересованост, на изчакване, на по-активни намерения. Може да се каже, че и трите намират проявление в политиката на повечето западни държави на един или друг етап след 1989 г. И ако се абстрахираме от еднаквата словесност (демократични ценности, права и свободи и т.н.) в тях достатъчно ясно личат реалните потенции и амбиции на всяка една от тях в новата структура на международните отношения. По-трудно се долавя другото - доколко и с какво малка България би могла да разчита на тях за по-активно взаимодействие и подкрепа, поне на този доста неизбистрен и преходен стадий от европейската и световната политика.

Съединените щати подхождат към България и Балканите от гледна точка на своята глобална стратегия. Днес те разглеждат Турция като свой главен стратегически партньор в разбуненото евроазиатско пространство, а Македония - като ключ към мира на Балканите. Интересът им към двете не е нов - той датира още от Парижката конференция през 1919 г.³ Като най-голяма, най-богата и силна във военно отношение страна на кръстопътя между трите материка, Турция се смята за свързващо звено между Европа и петролният район на Персийския залив. Засилването на балканско-европейската роля на Анкара укрепва атлантическия полюс в евроатлантическата система и общото влияние на САЩ върху европейските работи. По този начин турският фактор пряко или косвено дава своето отражение върху американските планове за района като цяло и за България в частност.

Разглеждайки Турция като "пивотна държава", САЩ активно търсят опора в различни местни сили, които биха се обвързали с нея. Всички те са силно зависими от външни фактори за решаването на различни свои въпроси: обременената от национални проблеми Македония, изолираната Албания, търсещата външен покровител българска десница, гръцките десни партии, разчитащи на американско посредничество по кипърския и егейския въпрос, мюсюлманска Босна и ислямския елемент на територията на бивша Югославия. Силните карти на Вашингтон са действени и безспорни: глобалното военно надмощие, икономическото могъщество, тоталното американско културно-пропагандно въздействие. С тези лостове, и по-специално с привлекателния, макар и силно митологизиран "американски" модел за развитие, САЩ се стремят да въздействат и върху българската вътрешна и външна политика.

Още в началото на демократичните промени в България, Съединените щати директно се намесиха в борбата за власт. Посланикът Сол Полански лично помагаше в организацията на различните мероприятия на СДС. С американско участие бяха подготвени двете най-големи акции срещу президента Петър Младенов: осуетяването на споразумението за ненасилие през май 1990 г. и аферата с "танковата касета", доведе до оставката на държавния глава два месеца по-късно. Както свидетелства един от първите лидери на СДС Петко Симеонов, по време на своята визита в София държавният секретар Дж. Бейкър буквално заповядал на "сините" да форсират провеждането на избори през юни същата година, защото "българите не могли да изостават от другите източноевропейци".** През 1993 г. бъдещият посланик на САЩ У. Монтомъри по време на слушания в Сената отправил остра атака срещу българската конституция, която ограничавала създаването на партии на религиозна и етническа основа, и по-специално не давала права на "македонското малцинство". Залагайки основно на президента Желев и неговия екип, през 1992-1994 г. Вашингтон изпробва различни варианти

на въздействие върху българския външнополитически курс, без да се ангажира с обвързващи договорености.

САЩ активно поощриха българо-турските контакти в политическата, икономическата и военната област, насърчиха участието на България в инспирираната от тях и предложена от Анкара "Черноморска зона за икономическо сътрудничество". Безспорен успех за американската политика бе присъединяването на България на 14 февруари 1994 г. към американската инициатива "Партньорство за мир". В края на ноември 1994 г. Държавният департамент обяви България за зона на стабилност, и външната и политика бе охарактеризирана като "конструктивна".

В различни вариации и на различни етапи, в българските политически среди бе лансирана тезата за "непоклатимия триъгълник", включващ България, Гърция и Турция. Това бе една подновена версия на "Балканския пакт" от 1954 г. Подобен алианс, идеята за който бе подсказана от САЩ, бе предназначен да укрепи южния фланг на НАТО, като приобщи България към блока и спомогне за туширане на гръцко-турските противоречия. Тази идея бе активно популяризирана в течение на близо две години от самия президент, от министъра на отбраната В. Александров и от президентския съветник К. Величков. В края на 1995 г. Вашингтон предложи схемата CISE - Инициатива за сътрудничество в Югоизточна Европа, чийто замисъл бе да се развие инфраструктурата на региона чрез привличане на частни инвестиции. Под покровителството на САЩ, през есента на 1995 г. президентът Желю Желев подписа с държавните глави на Македония, Албания и Турция споразумение за изграждане на магистрални съобщения Изток-Запад, минаващи през териториите на четирите държави. САЩ активно се включиха в предизборната борба на кандидата на СДС Петър Стоянов през 1996 г., като техните съветници бяха автори на редица нови за българския климат инициативи - от провеждането на предварителни избори до кампанията "Не на страха" в полза на кандидата на опозицията.

Като важен инструмент на американската политика в София се откриха международните финансови институции - МВФ и Световната банка. Условието, които те поставиха на няколко поредни български правителства, бяха трудно осъществими и не спомогнаха за облекчаване на финансовото положение на България. Те допринесоха за влошаване на социално-икономическата обстановка и за изостряне на вътрешнополитическите борби. Няколко по-малозначни програми - за подкрепа на малкия бизнес, дребните фермери и за изграждане на гражданско общество са вече стартирани, но засега нямат осезаем ефект в стопанския и обществен живот на страната. Американската посланичка г-жа Ейвис Боулън подкрепи въвеждането на валутен борд в България като "ефикасен механизъм за стабилизиране на страната в една финансова криза", който е нормално да постави като условия "постигането на политически консенсус в страната, решително прилагане на структурните мерки, неотклонно продължаване на процеса на реформите".⁴

И все пак, резултатите от съвместните американско български начинания през 1990-1996 г., особено през последните две години, в своята съвкупност дават основание на американската администрация да бъде недоволна от досегашните български кабинети. Недоволството се засили от мъглявите позиции на екипа на Жан Виденов относно НАТО, активизацията на българо-руските връзки и посещения на високо и най-високо равнище, шумната "европейска" ориентация на българската външна политика, ниският престиж на подкрепяни от САЩ политики като Луджев, Мозер и Доган, кампаниите срещу различните протестантски секти и фондацията "Сорос", растящото влияние на немските фондации и др. В няколко поредни конгресни доклада по правата на човека предупредително се посочва, че положението с малцинствата в България продължава да е незадоволително.⁵ Българските феномени, пораждащи раздразнение у Вашингтон, го подбуждат да оказва допълнителен натиск за разместване на политическите пластове в София и за по-

убедителни проамерикански ангажименти на българските управляващи.

Политиката на Великобритания спрямо България през изминалите 5-6 години бе показателна ако не за друго, то за нейната принципна позиция по проблемите на европейския югоизток. Заедно с Франция, тя взе активно участие в опитите за "европейско" уреждане на балканската криза през 1991-1996 г. Излагайки своето становище по един или друг проблем, Лондон говори "от името на Европа", подчертава заинтересоваността си от "европейско" решение на въпроса. Тази тактика (която между впрочем се следва и от другите западноевропейски сили) в случая обаче прикрива неговата пасивност по отношение на страни като България, в които влиянието му - някога осезаемо - никога не е било решаващо. Макар и да бе поддържана комуникация на правителствено равнище (посещения на Хърд и Даскалов през 1993-94 г., на Портило и Рифкинд през 1996), тя бе преди всичко с проучвателен характер.

В същото време, Великобритания не крие своя стремеж да се лансира пред новата източна аудитория като основен авторитет на обединена Европа по военнополитическите въпроси. Тя се опитва да играе водеща роля във формирането на европейски военен център като допълнителна опора на НАТО, и да развива на тази основа своя европейска дипломация. България също попадна в кръга на британските сондажи по този въпрос. През лятото на 1996 г. в София пристигна на кратко посещение британският министър на отбраната М. Портило. В лекция в хотел "Шератон" той разви тезата, че "България трябва да използва специалните си отношения с Москва и да бъде мост между Русия и НАТО", и че може да изпълни посредническата си функция както извън НАТО, така и като неин член.⁶ Някои наблюдаатели интерпретираха тази ремарка като косвено одобрение на евентуална неутрална позиция на страната. Тя бе взета и на въоръжение от някои кръгове на евролевицата, които пледират за колаборация между Америка, Европа и Русия на базата на либе-

рално-демократични ценности - една по принцип позитивна и перспективна кауза.

Но в тази връзка трябва и да се напомни, че белег на диалога между Лондон и София през изминалите 2-3 години, са усложнените и понякога противоречиви сигнали. По принцип те идват от високоставени английски източници. Заместник-министърът на външните работи на Великобритания Никълс Бонсър заяви пред ББС в началото на 1996 г.: "Не виждам причини България да се втурва към НАТО. Ние искаме да разширим Съюза, но не желаем да създаваме нова линия на противопоставяне".⁷ Няколко месеца по-късно, в септемврийската си лекция пред авторитетния американски Съвет за външни отношения, външният министър М. Рифкинд разясни тази позиция: "Разширяването на НАТО е процес, който трябва да консолидира сигурността на цяла Европа. В противен случай то няма да постигне своята главна цел. Затова ние не бива да шурмуваме неудържимо натовските врати за вкарване на нови членове. Поскоро трябва да развием програмата "Партньорство за мир", като в нейните рамки изградим сътрудничество и взаимодействие".⁸

По време на тридневното си посещение в София в края на януари-началото на февруари 1997 г. министър Рифкинд, малко в дисонанс с горните разсъждения, призова България час по-скоро да определи отношението си към Североатлантическия съюз.⁹ От това явно разминаване, което допълнително се натоварва и от различни официозни недомлъвки, може единствено да се заключи, че Лондон не толкова иска България да влезе в НАТО, колкото тя да заяви, че все пак желае да бъде приета в пакта. Без това да и гарантира членство, така тя ще заеме - поне формално - неруската, западната страна на барикадата.

Че Великобритания смята подобен жест за важен, личи както от редица медийни анализи, така и от изявления на водещи експерти и политици. В тях се прокарва нотка, че България е традиционно близка с Русия, че тя не е свързана "физически, мисловно и духовно с Европа, подобно на Полша, Чехия и Ун-

гария".¹⁰ Експертът на "Файненшъл Таймс" Ентъни Робинсън смята (в съгласие със старата теория на Макс Вебер), че създаването на пазарна икономика е нещо изключително трудно за България, тъй като тя е продукт на друг вид култура - англосаксонската".¹¹ Следователно, само окончателното скъсване с досегашното историческо наследство и менталитет може да приближи България към Европа. Майкъл Рифкинд сочи за пример Румъния, също доскоро изостанала източна балканска държава. "Западът е впечатлен от центристкото правителство на Румъния, която отхвърля комунизма и има реални шансове да бъде приета сред първите в НАТО".¹²

Що се касае до английския подход към деликатните за България вътрешни етнически и малцинствени проблеми, може би показателен е следният епизод, приведен от арх. Христо Генчев. Посланикът на Великобритания в България през 1991 г. Ричард Томас е приет от представител на правителството на Димитър Попов. Томас вади лист хартия и прочита приблизително следния текст: "Правителството на Нейно Величество ще приеме като враждебен, недопустим... акта на евентуалното непризнаване на ДПС като участник в предстоящите избори за Народно събрание". На тази декларация българските участници в срещата отговарят, че въпросът не е от компетентцията на правителството, а на съда, който ще отсъди в съответствие с конституцията. Томас не реагира, а пак вади листа и го изчита отново. Следват обстойни български обяснения. Но по тях също няма коментар. Томас вади същото листче и чете за трети път единственото свое изречение. За облекчение на участниците в разговора демонстрацията се повтаря само още веднъж, за четвърти път.¹³

Като се съди от подобен маниер на поведение, и от реалното ниво на икономически, политически и други връзки, неизбежно следва заключението за периферната роля на София в британската европейска политика. За това косвено свидетелстват изявленията на министър Рифкинд - може би най-лакониичната и ясна диагноза за интереса на островната велика

сила към малка България. Пред популярното телевизионно предаване "Панорама", той бе запитан от водещия - има ли Великобритания изобщо интереси в България. Отговорът бе категоричен и утвърдителен. Но когато бе зададен въпросът, как се проявяват тези интереси, той можа да отговори само: "Имаме Британски съвет, културни контакти и финансови консултации".¹⁴ Едва ли подобни рутинни връзки могат да се приемат като израз на що годе значима външнополитическа заинтересованост на една голяма държава.

Франция, в още по-малка степен от Великобритания, може да разчита на съвременна социална база в българското общество. Голямата популярност на френската култура - класическа литература, кино и др. не би могла да замени реалните икономически и политически връзки между София и Париж. Ролята на Франция като интелектуален закрильник на антиготитарните движения през 70-те и 80-те години и създаде нов авторитет, който първият либерален президент след 1989 г. Жюлю Желев се опита да оползотвори за свои политически цели. Посещенията на държавно равнище през 1992-1994 г. бяха някакъв опит за създаване, или по-скоро за демонстрация на "особена връзка". Договорът за разбирателство, приятелство и сътрудничество от 18 февруари 1992 г. не създава обаче никакви специални предпоставки за развитие на отношенията в това направление, освен общите рамки за политическо, икономическо и културно сътрудничество. За отбелязване е, че в него се констатира широката подкрепа на Париж за интеграцията на България в Европейските общности (чл.2), предвижда се разширено сътрудничество в модернизацията на всички индустриални отрасли и екологията, както и в сферата на образованието. Франция обещава да подкрепи влизането на България в държавите от франкоезичната група (чл.9).

Бяха положени и практически усилия за привличане на по-крупни френски инвестиции, най-вече по линия на хидроенергетичната фирма "Женерал дез'О" и известната млекопроизводителна компания "Данон". Френски фирми проявиха интерес и

към строителството на нефтопровода Бургас-Александруполис. Но бюрократични и технически пречки попречиха на по-значителни капиталови ангажименти от френска страна. След кратка еуфория около "българската франкофония" (инициативи за по-широко изучаване и популяризация на френския език и култура с цел привилегировано участие във френската сфера на влияние), българо-френските отношения се застопориха. По думите на френския посланик Марсел Тремо, към 1 февруари 1995 г. връзките между двете страни са в "състояние на стагнация"¹⁵, независимо от току що осъществената президентска визита в Париж.

През последните 1-2 години в тези връзки настъпи определено оживление. Визитата на Георги Пирински в Париж бе първото самостоятелно посещение на български министър на външните работи след 1989 г. Франция анонсира своята политика спрямо България като "европейска политика", в която главна тема е френската подкрепа за българската кауза пред европейските структури. В нея обаче се открояват някои детайли. Без да звучат в дисонанс с официалната линия на Европейския съюз, те отразяват особената позиция на Франция по проблемите на европейската сигурност, НАТО, отношенията с Русия.

Франция по принцип подкрепя разширяването на Североатлантическия съюз на Изток, и даже се ангажира да осигури бързото приемане на Румъния в НАТО. Но Париж прави уговорката, че влизането в този блок е въпрос на суверенен избор на отделната държава, и че няма причинно-следствена връзка между приемането в ЕС и приемането в НАТО. "Двете организации се обаждат на различен телефон - подчертава френския посланик в България М. Тремо. - Френската позиция, потвърдена от президента Ширак и министъра на външните работи Дьо Шарет, е неизменна: България ще бъде част от ЕС".¹⁶ В същото време Париж изтъква трудностите от техническо и икономическо естество, които отдалечават тази дата с 6-8 години.

Един от акцентите във френската европейска политика, имащи пряко отношение и към България, е по-широкият поглед към европейската сигурност. Известно е, че Франция е най-ревностен апологет на политиката на европейска отбранителна идентичност - но доста различна от английското разбиране за "Европейския стълп на НАТО". Франция разглежда Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа като важен форум за обсъждане на бъдещето на мира и в Европа и преди всичко за диалог с Русия. Реформите и напредъкът, отбелязани на трите писти - НАТО, Европейският съюз и ОССЕ, бележат пътя към една по-стабилна Европа, в която всички страни ще работят по-съгласувано.¹⁷ Така или иначе, Париж като че ли е склонен да приеме една българска външна политика, по-различна от тази на "отличниците" - Полша, Чехия и Унгария, но в унисон с функциите и задачите, които Франция отрежда на един доминиран от нея Европейски съюз.

Политиката на Германия спрямо България отразява специфичното място на тази страна в европейските отношения, по-специално след 1990 година. За разлика от Франция и Англия, които са физически отдалечени от европейския югоизток, тя е срединна държава, пряко заинтересована от близките пазари и суровинни източници на региона. "Активната източна политика на Федералната република - пише професор Шьолген от Ерлангенския университет - е част от съдбата и, защото тя е географски близка до страните от Източна Европа и има дълга традиция на добри политически, икономически и културни отношения с тях, както и морални задължения, свързани с наследството от конфликти, дълбоки кризи и войни с много жертви".¹⁸ За италианския политолог К. Санторо, моралните аргументи са по-скоро благовиден предлог: ФРГ е стъпила на пътя на нов икономически и културен "Drang nach Osten", чиято цел е да бъдат включени дунавско-балканските страни в германската сфера на влияние.¹⁹

С германския интерес от създаване на стабилни опорни точки в един южноевропейски хинтерланд с излаз на топло море

се обяснява по принцип по-голямото ангажиране на Бон със страна като България. Положителните традиции на българо-германското сътрудничество в началото на века и между двете световни войни са важен психологически фактор. Договорът за сътрудничество от октомври 1991 г. е единственият по рода си документ между България и западна държава, създаващ обхватна правноюрдическа основа за целенасочено развитие на взаимоотношенията. Той е и по-конкретен в сферата на сигурността (страните ще сътрудничат за използване на създаващите се нови възможности в тази област, чл.9). Договорът подробно включва в обсега на сътрудничеството области като икономиката, правото, културата, средствата за масова информация, транспорта, търговията, ядрената енергетика, образованието. Същевременно, както и в другите договори от подобен род, почти липсват конкретни ангажименти, не се създават действени механизми, не са договорени конкретни стъпки. Българо-германският договор очертава перспективните сфери на взаимодействие, които могат да се пълнят с реално съдържание, когато настъпят благоприятни моменти за това.

Днес Германия е на първо място по преки инвестиции (135 млн. долара) и стокообмен (705 млн. долара за януари-септември 1996 г.) измежду западните партньори на България, независимо че тези стойности са сравнително неголеми на фона на аналогични германско-полски или германско-чешки показатели.

През целия период на демократичните промени ФРГ проявява подчертано по-голямо внимание към българските проблеми, отколкото другите западни държави. Смята се, че Бон изиграва важна роля за разсрочването на дълга на София към страните от Парижкия клуб, когато през 1994 г. се въздържа от поискване на дължимите му 500 млн. преводни рубли от положителното търговско салдо на бившата ГДР с България.²⁰ В същото време управляващите среди в Бон не се колебават да дискутират противоречията в страната процеси и да се опитват да въздействат върху тях в посока, която смятат за полезна за двустранните връзки и реформите в България. Това не създава особени търкания в българско-германските отношения, тъй като съществува консенсус, че Германия е единствената европейска страна, откъдето може да постъпи десетки години значителна икономическа помощ за стабилизацията на държавата. През декември 1995 г. "Франкфуртер Алгемайне Цайтунг" многозначително коментира: "България сега очаква да я включат в плана "Мини-Маршал" за възстановяване на ексо-Югославия и поне минимални компенсации от щетите от югосанкциите. В това отношение се очаква много и от Германия, която с оглед на традиционните отношения между двете страни се приема почти като патрон на младата българска демокрация".²¹

Характерен белег на българо-германските връзки през 90-те години е тяхната многостранност. Провинциите Саксония-Анхалт, Северен Рейн-Вестфалия, Бавария и Померания-Мекленбург поддържат плодотворни отношения с български градове и области. В страната действат големи немски фондации от рода на християндемократическата "Конрад Аденауер", либералната "Науман", социалдемократическата "Фридрих Еберт". Те развиват активни контакти с различни български политически, обществени и културни формации, поощрявайки процеса на демократичните преобразования в съответствие със своите идейно-политически платформи и програми. В края на 1996 г. германското медийно обединение "Вестдойче алгемайне цайтунг" закупи основният пакет от акции на най-големите български вестникарски компании - групите "Медиа-Холдинг" (вестник "Труд") и Пресгрупа "168 часа".

Важно направление в съвременните българо-германски отношения е сътрудничеството за приобщаване на България към европейските структури. Германия (както впрочем и другите западноевропейски сили) изказва безусловна подкрепа на българското участие в ЕС и НАТО. ФРГ смята, че за да бъде София готова за членство в Североатлантическия съюз, тя трябва да обяви ясно желанието си за това и съответните натовски критерии да получат ясен отговор от София. Но Германия неведнаж изразява гледището, че българските интереси, както и тези на оста-

налите източноевропейски страни, ще бъдат най-добре защитени в една европейска система за колективна сигурност, включваща ОССЕ, ЗЕС и НАТО, чийто общ гръбнак ще бъде преустроеният Североатлантически пакт. Създаването на подобна система е логичен завършек на общоевропейския процес и негова институционализация.²²

Бон препоръчва на България да укрепва отношенията си със съседните страни, особено с тези, имащи тесни връзки със Запада и ползващи се с доверието му. Той не споделя някоя от безпокойствата на София в нейното непосредствено балканско обкръжение. Така например, Германия не вижда сериозна опасност в оръжейните дисбаланси на Балканите, възникнали в резултат на подписания в Париж през 1990 г. Договор за обикновените въоръжени сили в Европа (ДОВСЕ). Както е известно, в резултат на т.нар. "каскадиране" въоръжените сили на Гърция и Турция получиха нови количества тежко оръжие, "скратено" от централната част на Европа. За Германия, Турция е ценен съюзник, стратегически бастион на Запада и бариера срещу азиатския фундаментализъм.

При все че България не е сред външнополитическите приоритети на Федералната република в Югоизточна Европа, германското ръководство неведнаж демонстрира съпричастност към българските тежнения. Бон критикува западното безразличие към българските проблеми и оплаквания (в частност по повод щетите от югоембаргото) и незаслуженото изолиране на тази страна от Европа.

Като реален израз на германското внимание към България и нейната политика може да се приемат редица коментари и оценки на най-висши германски ръководители по време на политическата криза у нас през зимата на 1996-1997 година. Разбира се, наивно би било да се приеме, както твърди известната радиостанция "Дойче Веле", че това внимание се дължи "единствено на германското желание за по-бързо стабилизиране на икономиката, ред, спокойствие и приличен живот на хората".²³ Подчертаният интерес на управляващите от ФРГ към една

от основните политически сили бе явен. Председателката на Бундестага г-жа Рита Зюсмут публично нарече кандидата за президент от СДС Петър Стоянов "нашия президент". Г-н Петър Стоянов бе лично приет в това му качество от канцлера Хелмут Кол. Гюнтер Ферхойген, зам.председател на Социалдемократическата фракция в германския парламент и други политици от ГСДП изразиха симпатия към кандидатите на левията Георги Пирински и Иван Маразов. В най-тежките дни от кризата в София пристигна депутатът от ГСДП Гернот Ерлер. Той разговаря с президента на републиката Стоянов, с председателя на парламента Сендов и с други политици, опитвайки се да постигне компромис между политическите сили за съставяне на преходно коалиционно или експертно правителство.²⁴ На заседание на Бундестага министърът на външните работи Клаус Кинкел настоя, че на България трябва да бъде оказана незабавна помощ. В пресата бяха публикувани данни за значителни суми, които ще постъпят от ЕС и Федералната република веднага след съставянето на стабилно правителство.

Тези прояви, които се вписват в съгласуваната политика на Европейския съюз, все повече утвърждават Германия като своеобразен адвокат и мениджър на обединителния процес между Изтока и Запада. Това подчертава още веднъж нейната значимост, наред с огромните и възможности като икономически мотор на европейската интеграция и жизненоважен партньор на малка България.

По особен начин стои проблемът с Русия, която близо 50 години бе основен икономически партньор, съюзник и гарант на външната сигурност на страната. След събитията от 1989-91 г. и разпадането на Съветския съюз, на мястото на рухналата сложна система от интеграционни връзки на България с Москва и съюзните републики възникна "празно пространство", което прекъсна нормалното снабдяване на България със суровини, енергоносители, промишлени стоки, оръжия и военни технологии.

Колапсът на СССР обяснимо изведе руската външна политика от нормалното и русло, драстично промени редица при-

оритети, в значителна степен затрудни амбициите на Москва за стратегическо присъствие в съседните региони. "Днес руските интереси в района на Балканите се диктуват от нормалните международни изисквания - посочва Владимир Волков, директор на Института за славянски и балкански изследвания. - Интересите на Русия се манифестират чрез нейното участие в мирното развитие на Балканите, в приноса и за умиротворяване на конфликтите в района и превръщането му в зона на трайна стабилност. Повечето от балканските страни са свързани исторически, духовно и културно с Русия. В руската политика днес на Балканите се придава същото значение, което районът имаше за нея през втората половина на XVIII век." ²⁵ Един опит за елементарна дешифровка на тази аналогия води до извода, че съвременна Русия, подобна на екатерининската, ще се бори да обезпечи сигурността на уязвимите си южни подстъпи и излез към топлите морета. За повторното решаване на тази крупна стратегическа задача е необходим инструментариум, съчетаващ нови подходи с трезво отчитане на историческите и геополитическите дадености.

Изминалите няколко години бяха период на болезнени вътрешни преобразования както в България, така и в Русия. Той положи неизбежен отпечатък и върху облика и съдържанието на техните взаимоотношения. Също така неизбежна бе ревизията им в новите условия да започне с отхвърлянето на патернализма, зависимостта на по-слабия от по-силния, идеологическите наслоения. Както в повечето източноевропейски страни, така и в България, крахът на социалистическата система изведе на преден план политически сили, враждебни на Москва и изцяло ориентирани на Запад. Дебатите в парламента и писанията в пресата напомниха на обществеността характерната след 1879 г. свада между русофили и русофоби. Нападките срещу Русия стигнаха до демонизиране на руския образ. Водещи журналисти и ежедневниците им, електронните медии, депутати от парламентарната трибуна се надпреварваха в атаките срещу Русия и нейната роля в българската история. Даже събитията като освободителната

160

Руско-турска война от 1877-78 г. бяха окачествени като вредни за българската национална кауза. Своеобразен академичен синтез на тези нападки е есето на А. Тодоров в брой 4-5 от 1996 г. на авторитетния научно-политически сборник на РДП "Демократически преглед".

Този нов тон в българската обществена атмосфера, естествено, не можеше да се подмине от руската политика. Работата се усложни от това, че и руската дипломация подходи към деликатната тема за историческите отношения между двата славянски народа с шаблонния нихилизъм на конюнктурата. Периодът до 1990 г., съдържащ немалко полезен опит и постижения в българо-руското сътрудничество, бе еднословно отхвърлен от гостуващ у нас кремълски чиновник като "безвреме". Вниманието и на двете страни бе отклонено към текущите им грижи и наболели проблеми: за България - помощ от Запад, обличаване с НАТО и ЕС, за Русия - помощ от Запад, овладяване на централните процеси, нормализация с "близката чужбина" т.е. бившите съюзни републики.

След промяната в руската външна политика през 1993 г. (дотогава Москва в повечето случаи безрезервно се солидаризираше със Запада) бе възприета малко по-активна тактика на Балканите, в това число и по отношение на България. Темата за традиционната дружба между двата народа се върна в политическия речник. Но диалогът така и не отбеляза съществен прогрес, въпреки доста интензивната размяна на политически визити, в това число и на държавно ниво.

От двете страни бе неколkokратно подчертавана нуждата на България от възстановяването на руските пазари. Но дори да бе налице някакво субективно желание на държавно равнище, особено след идването на власт на БСП в началото на 1995 г., нови специфични фактори затрудняваха осъществяването на подобни намерения. В условията на рязък икономически спад, България повече не можеше да осигури нужните на Русия стоки в потребните количества и с необходимото качество. От друга страна, понятието "руски пазар" стана доста условно. Той се

разпадна в стария си вид, загуби хомогенност и предсказуемост. В него се намесиха с неочаквано голяма сила новите пазарни фактори и най-вече подходите на руския частен бизнес. Въпреки че руските инвестиции значително нараснаха през 1994-1996 г. и достигнаха близо 11% от преките външни капиталовложения, те не можеха да стимулират икономическия подем, защото бяха концентрирани предимно в туристическия и развлекателен бизнес.

Проблемът за пътя, по който да тръгнат по-нататък руско-българските отношения бе поставен на дневен ред по време на управлението на кабинета на Жан Виденов (януари 1995-декември 1996 г.). Обещанията на социалистите да оживят отношенията с Русия, донесли им гласовете на левия и русофилски електорат, се препънаха в новата действителност. Наистина, направени бяха някои крачки в това направление - през 1995 и 1996 г. правителствените ръководители Виденов и Черномирдин размениха делови посещения и подписаха важни споразумения. България получи в дар от Москва солидна партия тежко оръжие - 100 танка Т-72, 100 бойни машини за пехотата, 12 ударни хеликоптера Ми-24. Но прелом в желаното направление - какъвто можеше да бъде само крупна руска помощ за преодоляване кризата на прехода в България - така и не бе постигнат.

Причините за това са комплексни, но българо-руските разногласия се проявиха на първо място в икономическата сфера, имаща съвсем отчетливи стратегически импликации.

Официални изявления и отчети относно преговорите за нефтената магистрала Новоросийск-Бургас-Александруполис почти не бяха правени, но пресата публикува някои информации за спорове между Русия, Гърция и България по дележа на бъдещата печалба. По някои данни, на българската страна, на различни етапи е предлаган незадоволителен дял. Нейният отказ да приеме процент в тези граници се изтъква като една от причините да няма още споразумение, въпреки многото обнадяващи изявления.²⁶ Различни скандали около българо-руския смесен концерн "Топенерджи", в който се оказаха замесени иконо-

мически интереси и вътрешнопартийни разпри, също доприне-соха за блокиране на сделката. Към трудностите се добавиха и неуспехът да се съгласуват по-ниски вносни мита на българския износ в Русия, и разногласията по подновяването на Ямбургската спогодба за доставки на природен газ, и неритмичното снабдяване с руски петрол и ядрено гориво от украинските пристанища. На хоризонта се откри и проблемът с руско-българската оръжейна търговия.

Потенциален подводен камък продължава да бъде и днес придобилият вече широк международен отзвук проблем за НАТО. Въпреки приписваните му проруски симпатии, кабинетът на Виденов не можа да намери общ език по този въпрос и с руските си партньори. По време на свое участие в академично събитие в Москва през февруари 1996 г. председателят на Народното събрание Благоев Станков бе приет лично от Б. Елцин и сподели частно мнение в духа на common sense - "има и други пътища за обезпечаване на европейската сигурност наред с НАТО. Парламентарния лидер бе атакуван яростно (и съвсем неоснователно) от опозицията. Българският премиер така и не зае определена позиция, въпреки явната обществена неудовлетвореност от недоимлъквите.

В една такава атмосфера на неяснота и подмолни влияния дойде тромавата и малко откъсната "закачка" на руския президент - шеговитата покана България да влезе в ССР (Съдружество на суверенните републики). Тази шега стана повод за нова кампания срещу кабинета, който реагира с официален протест, като показ на патриотизъм. Редица представители на висшата държавна администрация на Русия, в това число заместник-председателят на руския парламент Юриев, началникът на генералният щаб Колесников, министърът на отбраната Родионов, посланиците Авдеев и Керестеджийанц някои по-пряко, други по-заволявано заявиха, че евентуално влизане на София в Североатлантическия блок ще се отрази негативно върху руско-българските отношения.

В действителност българо-руският договор от 1992 г. съдържа положения, които предявяват определени изисквания към България от гледна точка на нейните бъдещи съюзи. Чл. 4 и чл. 5 ангажират страните да се консултират при ситуация, заплашваща мира. Те се задължават да не допускат територията им да се използва за въоръжено нападение или други насилствени действия против другата договаряща се страна. Подобно задължение, въпреки възможните субективни тълкувания, трудно може да се съвмести с пълноценното участие на България в един военнополитически съюз, чиято доктрина включва първа употреба на ядрено оръжие и нанасяне на превантивен контрасилов удар. В това отношение не върши работа и общото позоваване на устава на ООН в чл. 5; принципът на колективната самоотбрана нито терминологично, нито по същество оправдава действието въоръжено нападение. Този аспект на проблема ще натегне като воденичен камък, когато България реши да приеме без увъртания - каквото се иска от нея - всички блага и рискове на Северноатлантическия пакт.

Публикуването на официалната руска външнополитическа концепция през есента на 1996 г. допълнително смути българските политики и интелектуалци, ориентирани към Русия. Според нея районът на Балканите и България не влизат в периметъра на сериозните руски интереси. Неподходящ се оказа и таймингът на посещението на парламентарната делегация на руската Дума начело със С. Бабурин, носеща по-конкретни предложения. Неговото обещание за помощ от 400 млн. дол. във вид на технически кредити срещу неучастие на България в НАТО едва ли бе направено пред най-подходящата аудитория в началото на февруари 1997 г. - дезавуиран парламент, правителство в оставка, разгневени тълпи, изпълнили улиците.

По такъв начин неразбирателството между България и Русия изигра своята роля за влошаване както на международното, така и на вътрешното положение на България. Подобен развой едва ли бе от полза и за руското ръководство: България е една от малкото страни в Европа, където голяма част от населе-

нието продължава да изпитва дълбока и емоционална симпатия към Русия. Този дълготраен исторически фактор не е насочен срещу никоя друга европейска страна и би могъл да играе стабилизираща роля за общоевропейския процес като цяло в специфичните условия на Балканите. Истината е, че както младите и неопитни български екипи след 1989 г. не можаха да спечелят доверието на Москва, така и Москва не даде ясен сигнал за своите пожелания - като елементарно потвърждение, че държи на България.

Краткият обзор на поведението на великите държави спрямо България (и по-специално на западните държави, към които я насочва официалната "европейска" ориентация на страната) дава основание за някои по-обща констатации. Те помагат да се сумира донякъде ефектът от действията им, да се види доколко те са били полезни за България.

Най-важна обща черта на политиката на западните големи държави (САЩ, Великобритания, Франция, Германия) е тяхната безусловна поддръжка за реформения процес и демократичните преобразования в обществото. Всички те обещаваат активно да подпомогнат присъединяването на България към евроатлантическите структури за сигурност и европейската интеграция. Западните сили изказаха похвала на въздържаната политика на България по време на югославската криза. САЩ дори употребиха красивата метафора "остров на мира на Балканите". България получи възможност за участие, с някакъв финансов ефект, в програмата "Партньорство за мир". Осъществяваните в нейните рамки дейности, са насочени предимно към адаптиране на българските военни структури към тези на НАТО и отработване на взаимодействието между тях. При цялата си досегашна декларативност, подобна солидарност е важен психологически фактор, влияещ стимулиращо на усилията на обществото да извърши демократичния преход.

Друга обща черта на западната позиция са претенциите към българската вътрешна и външна политика. Почти всички западни държави отправят под една или друга форма упрек, че

българските правителства след 1989 г. не са успели да проведат успешно пазарната и структурна реформа. В страната не са създадени условия за привличане на чуждестранни капитали. Констатират се широки мащаби на корупция, провал на банковата система, пълен крах на националната валута. Официалните кръгове дипломатично отбелязват, че страната не е декларирала ясно външнополитическите си концепции. Очевидно те смятат за недостатъчни правителствените програми на управлявалите след 1989 г. 6 демократични правителства, одобрените от кабинета през 1994 г. военна доктрина²⁷ и концепция за национална сигурност от 1995 г.²⁸ Западните партньори на България (с известни уговорки за Франция) очевидно биха приели като меродавна такава външнополитическа стратегия или програма, която ще бъде недвусмислено ангажирана със "западните ценности". Казано с прости думи, повечето от тях очакват София да заяви категорично желанието си да влезе в атлантическата отбранителна система.

Нещата се развиха почти в порочен кръг. От есента на 1995 г. международното положение на България започна да се влошава. Българското правителство опита да разреши външнополитическата дилема, издигайки формулата "сигурност чрез интеграция", с която се визират както европейските, така и евроатлантическите структури, но това не промени изчаквателната позиция на Запада. България влезе в Шенгенския ограничителен списък на ЕС (държави, чиито граждани могат да пътуват в Западна Европа само с визи. Държавите от Европейския съюз отпразнуваха ултиматум за спиране на I-ви реактор на АЕЦ "Козлодуй" като потенциално опасен (впоследствие официална комисия от западни експерти доказва, че това не е вярно). Балканската среща във София през юли 1996 г., на която присъстваха представители на великите държави и международните организации, създаде илюзия за някакъв пролив, но практически резултати не последваха. Ситуацията придоби вид на преднамерен остракизъм през есента на 1996 г. Международните контакти на правителството на Жан Виденов се сведоха почти единствено до диалог с

166

представителката на МВФ г-жа Макгърк, който също се оказва слабо резултатен (до голяма степен поради нейния нисък статут). Когато в края на 1996 г. се отвори безизходицата на кабинета, бентът на западните критики окончателно се отприщи.

Развихрилата се през зимата на 1997 г. политическа криза завари представителите на Запада в положението на наблюдатели. Но те не бяха изненадани от развоя на събитията. Напротив, водещи органи на пресата като "Файненшъл Таймс", "Икономист", "Велвокс", "Индипендънт", "Експрес", "Зюддойче Цайтунг", "Франкфуртер Алгемайне Цайтунг" и др. месеци наред детайлно осветляваха агонията на страната. Много от тях върно анализираха целия комплекс от причини. Неведнаж бе изтъкван пагубният ефект от ембаргото срещу Югославия и Ирак, струващ на България повече от 10 милиарда долара. Тяхната дори частична компенсация би позволила на страната да излезе от катастрофалната ситуация.²⁹ В нелепата за всеки нормален политик обстановка след шурма на парламента западните дипломати реагираха като представители на цивилизовани нации: те порицаха вандализма. Наред с това те обещаха морална и друга подкрепа на подготвения втори социалистически кабинет. Тези обещания обаче, които едва ли някой можеше да изпълни, имаха този злостъпен ефект, че създадоха в изнервения екип на "Позитано" 20 впечатлението, че Западът ще склони опозицията да отиде на диалог. Тъкмо това не стана, въпреки добронамереното посредничество на германският парламентарист Г. Ерлер. Обратното, протестите се ожесточиха, в тях се включиха енергично и с финансова помощ дейци на ХДС/ ХСС, емисари на Берлускони и крайната десница от други западноевропейски държави. В резултат, страната бе изправена на ръба на гражданската война. Подобно поведение на велики сили трудно може да се нарече обмислена позиция в помощ на търпящата бедствие демократична България.

В специализираната литература, а и на различни академични и обществени форуми³⁰ българската драма се разглежда в контекста на по-заплетени геополитически сблъсъци. Те се из

веждат както от глобалното противостоене Изток-Запад, така и от различни колизии в европейското материково пространство. Характерната геополитическа терминология прави материята да изглежда по-абстрактна. Въпреки това, гореспоменатите разсъждения добавят някакъв допълнителен шрих към възможната роля на България в замислите и борбите на големите.

Някои автори на изследвания се позовават на излезлия наскоро (1990 г.) труд на Ж. Атали "Линиите на хоризонта". Там е казано, че след края на "Студената война" се появяват нови опасности поради увеличаването на относителната тежест на периферни народи, разположени около т.нар. високоорганизирано пространство.³¹ България е типичен "периферен народ", който с перипетиите си създава проблеми на организираните пространства; за тях е по-приемливо да изчакат ферментът да приключи (независимо какъв е краят), отколкото да приемат в лоното си деструктивен елемент.

Геополитическата интерпретация на лансирания от САЩ "нов световен ред" през 1991 г. се свързва с известната теория на конспирацията.³² Част от нея е тезата за т. нар. "англосаксонски заговор" за господство на планетата. Макар и звучаща ненаучно, подобна теза съвсем открито се обосновава в трудовете на уважавания американски геополитик Рей Клайн. Там се говори, че САЩ, Англия, Канада и други морски страни (таласократии) ще образуват някъде към 2020 г. своеобразна Атинска лига, "съюз на държави на мореплаватели", и ще наложат контрол над континенталните масиви.³³ Авторите на геополитически анализи сочат като най-естествени опоненти на този "нов световен ред" силите на хартленда Германия и Русия (телурукратии). Обединявайки около себе си малките държави и народи, те (макар и конкурирайки се помежду си) ще оказват решителен отпор на англосаксонските амбиции. Противопоставяйки се на тези амбиции, те ще формират около себе си подобни организирани пространства с характерни цивилизационни белези.

Това схващане се подкрепя от концепцията за диагонали-те, развита за първи път от шведския геополитик Челен. Според нея единна Европа е възможна при наличие на непрекъсната пространствена връзка между Северно море и Персийския залив. Англия, и по-късно САЩ, се стремят да не допуснат единно европейско пространство. За тази цел те провокират конфликти по диагоналите - Балканите, Кавказ, Близкия изток. Основният съвременен извод от гледна точка на тази теория е, че Германия, като жизнено заинтересована от запазване на диагоналите, е най-силният защитник на интересите на Европа като континентален блок.³⁴

Подобна теза се преплита с някои съвсем актуални мнения на балкански и европейски изследователи. Едно от тях гласи, че Америка е заинтересована от по-трайно балканско напрежение, подкопавашо европейската интеграция. Като храна за размисъл в това направление се привеждат многобройни съобщения, някои с привкус на сензация, за предстоящо създаване на изкуствени държави на верска основа ("План Диамант"), подялба на Балканите между ЕС и САЩ ("план Северни и Южни Балкани"), създаване на Балканско НАТО, многобройните идеи за балкански оси и други геометрични образувания. В такава светлина се разглежда и Дейтънското мирно споразумение, даващо зелена улица на мозайка от етно-анклави на мястото на пълноценни суверенни държави.

Бъдещето на България в този сложен комплекс от географски дадености и интереси се разглежда, с неизбежната хипотетичност, в широка амплитуда от песимистични и оптимистични варианти. Проф. М. Стоев е на мнение, че държавите от "санитарните кордони" са лишени от самостоятелност и принудени да търсят закрила от суперсилите.³⁵ В тази връзка и България е изправена пред неизбежен избор. Напротив, доц. Ст. Карастоянов смята, че България има висока геополитическа стойност за Европа като "сърцевина на Балканите" (според теорията на Макиндър), и възможен бастион срещу панславизма. Нейната естествена политика е да развива засилени връзки с Македония,

Албания и Турция, от една страна, и Хърватска, Унгария, Австрия и Германия, от друга.³⁶ Тази геополитическа версия бе на два пъти използвана във военен вариант (1915 и 1941 г.) и резултатите бяха катастрофални за отечеството ни. Общото и на оптимистичната, и на песимистичната версия е опасението за сговор между големите пространства, при което ролята на малката периферна държава ще се окаже равна на нула, а самата страна - зачеркната като излишен дразнител.

От всичко казано дотук (геополитическото отклонение може да се разглежда в скоби) могат да се изведат няколко прости наблюдения, отразяващи видимите подбуди на водещите западни сили по отношение на България през бурния период след 1989 г.:

а) повечето от тях нямат непосредствен стратегически интерес от България, и по-специално от нейното укрепване като силна и независима държава;

б) България ги интересува най-вече като елемент от балканската стабилност, която е желателна за Запада, но се възприема по различен начин от отделните му представители;

в) налице е общ стремеж да се изтласка руското влияние от балканско-черноморския периметър, като в качеството на традиционни гнезда на това влияние се разглеждат най-вече България и Сърбия, и

г) по тази причина се полагат усилия българската външна политика да се развива в едно русло с тази на Албания, Македония, Хърватска и Румъния, всяка по своему ориентирана към различни западни покровители.

Че подобни наблюдения почиват на реална основа, пролича достатъчно ясно от руската реакция. Веднага след започване на ексцесите в България в началото на 1997 г. руската Държавна дума почти единодушно прие остра декларация: "Стремежът на външни сили да използват сложната вътрешна обстановка в Югославия и България за реализиране на своите политически пристрастия е опасен път, дестабилизиращ целия

Балкански регион и подкопаваш основите на европейската сигурност".³⁷

С други думи, след като 50 години България е била най-верен съюзник на Съветска Русия, западната нагласа е тя да се разглежда като недружески терен, огнище на различни рискове. Тази нагласа датира още по-отдавна, от Берлинския конгрес преди 120 години. Тогава великият Бисмарк бе казал, че Балканите не заслужават живота на един померански гренадир, но с тях трябва да се внимава, в името на европейския мир. За да се запази европейския мир, разчлениха България, току що освободена от Русия. За съжаление, до голяма степен аналогични психологически мотиви мотивират и днес поведението на западни политически елити спрямо нашата страна.

Българският политолог Пл. Пантев несъмнено е прав да твърди, че би било некоректно да се обвинява Запада за бедите на нашата страна. Погромът на българската икономика и общество не се извърши от танковете на НАТО или враждебната дейност на Европейския съюз.³⁸ Днешна София сама дава солидни основания да бъде възприемана като несигурна величина в европейските отношения. Въпреки многобройните външнополитически мероприятия, тя така и не бе в състояние да изгради стабилен външнополитически образ, който да се впише, със всички свои достойнства и слабости, в съвременната европейска панорама. Тя не бе в състояние да се изяви като активен международен фактор, който би заставил нейните западни, а и всички други партньори да са заинтересовани от нейното приятелство. На нивото на общественото мнение, чрез медийните коментари, на Запад се прокрадва недоволство от човешкия материал, определящ качеството и на българската политика.

Вестниците говорят за "мудните от югоизтока" (визирайки Румъния и България), "за посткомунистически неудачници", "некомпетентни балканци". Депутатът Ерлер, приятел на България, говори за "българска болест", визирайки несговорчивостта на политическите сили пред лицето на кризата. Но нещата имат и по-злокачествен вариант. Темата за криминалния

елемент в българската политика охотно се третира на страниците на западната преса. През 1991 г. в интервю за италианската телевизионна компания РАИ президентът Желев намекна за българско участие в атентата срещу Папа Йоан-Павел Втори. Официални лица като министърът на външните работи Рифкинд и шефът на германската служба за сигурност Шмидбауер поддарили този имидж. Първият публично поиска България да поеме де факто отговорност за убийството на дисидента Георги Марков в Англия през 1978 г., вторият - България да помага за откриване на пари на ЩАЗИ, преминали от гръцка фирма в българските държавни телекомуникации.

Всичко това, взето в съвкупност, обяснява донякъде неохотата на великите сили да се ангажират с изтеглянето на България от тресавището на прехода, което несъмнено би им струвало средства и рискове. Някои смятат, че по-добре е страни като нея да бъдат оставени да се декомпозират, като естествен завършек на един нежизнеспособен организъм. В този дух звучат някои хипотези на авторитетния професор от университета Пантейон-Асас в Париж Серж Сюр. Той призовава Европа да ограда с "карантинна бариера" балканските междуособици и се предпази от заразният им ефект.³⁹ Такива са и препоръките на ръководителя на английския Кралски колеж по отбраната Джонатан Айъл. В по-друг ракурс, нежеланието на САЩ да спасяват вече прозвуча от устата на американския посланик, споменатия вече г-н Монтгомъри. На въпрос, зададен му на учебен офицерски курс при Министерство на отбраната - какви са гаранциите за сигурност, ако натовска страна нападне България, последва отговор: "Една българска миролюбива политика няма да предложи повод на никой от нейните съседи да я нападне, но ако все пак тя бъде нападната, България ще може да се радва на съчувствие на целия свят. Други гаранции няма".⁴⁰

Една по-прагматична постановка на въпроса (плод на изучаването на външнополитическите документи, контент-анализът на вербалните позиции на великите държави) помага за избистрянето на картината. Тя показва, че както за САЩ и За-

падна Европа, така и за съвременна Русия, България е важна не толкова като самостоятелен, равноправен актьор на международната арена със собствен политически, икономически и военен потенциал за сигурност. Тя ги интересува (всеки в различна степен и от гледна точка на специфични интереси) най-вече като елемент на общия регионален баланс и проводник на едни или други тенденции на европейската сцена. Именно от тези си индивидуални позиции - които имат повече общи и по-малко различни точки, западните велики сили изразяват своето отношение към България. Зад дипломатическите любезности (оазис на мира, високоинтелигентен народ и др.) се откроява нелицеприятната за нас истина, че по-големи геополитически съображения имат приоритет пред личната съдба на България.

И все пак надеждата остава. Обективните интереси на европейското обединение, хуманната позиция на западноевропейската общественост, нежелателността от трусове на входа на Европа, историческата необходимост на Русия от приятелски страни в зоната на Черно море и Проливите - това са фактори в полза на България, които при определени условия могат да се реализират благоприятно за нея. Да се създадат такива условия, е нелеката задача, стояща пред българската външна политика, пред цялото българско общество.

1. Петко Георгиев, България се връща на Изток, *Стандарт*, 31 януари 1996 г.

* Вж. Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, 1975, Princeton, New Jersey.

2. Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations, Foreign Affairs*, Number 3, Summer, 1993.

3. Вж. И. Боев, "Балканите и глобалната политика на САЩ", С. 1975, стр.7; А. Пантев, Т. Петков, "САЩ и България по време на Първата световна война", БАН, 1983, 105-109.

** П. Симеонов, "Голямата промяна 10.XI.1989 - 10.VI.1990 г., Опит за документ", С., 1996, 374.

4. Дума, 2 декември 1996.
5. 24 часа, 4 февруари 1997.
6. сп. *Сега*, No 22, 22-28 август 1996.
7. Цит. по *Континент*, 16 февруари 1996.
8. *Демокрация*, 31 октомври 1996.
9. 168 часа, 31 януари-6 февруари 1997.
10. 24 часа, 26 октомври 1996.
11. Пак там.
12. *Труд*, 25 януари 1997.
13. *Континент*, 17 февруари 1995.
14. БНТ, Предаване "Панорама", 1 февруари 1997.
15. М. Тремо, Политиците и посланиците трябва да избират между популярността и усиленото, *Дума*, 26 септември 1996.
16. Пак там.
17. Пак там.
18. *NATO Review*, No 2 April 1993.
19. L. Valki, ed. *XChanging Threat Perceptions and military Doctrines*, McMillan, London, 1992, p.154.
20. сп. *Сега*, бр.3, 23-29 януари, 1997.
21. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13 December 1996.
22. Българо-германски отношения, Традиции, приоритети, перспективи, ИМИ, София 1995, стр.169.
23. *Капитал*, 14-20 октомври, 1996.
24. 168 часа, 31 януари - 6 февруари 1996.
25. В. Волков, Русия и Балканите, Научна конференция "Карнегиевата анкета и Балканите днес", 1-4 април 1995 г., София.
26. По въпроса вж. Ст. Георгиева, Среща Виденов-Черномирдин е невъзможна, "Капитал" 21-27 октомври 1996 г.; Сергей Пашин, Бавите решението за руския нефт и губите много, "Континент" 13 декември 1996 г.; Голямата петролна игра, сп."Сега" 31 октомври - 6 ноември 1996 г., и др.
27. Вж. *Military Doctrine of the Republic of Bulgaria, Bulgarian Military Review*, 3-4/1994, p.3-15.

28. Вж. Проект за концепция за национална сигурност на България, сп. *Международни отношения*, кн.3, 1995.

29. По изчисления на г-н Н.Добрев, министър на вътрешните работи от кабинета на Ж. Виденов, помощ от 300 млн. долара би била достатъчна за канализиране на икономическия живот и задоволяване на най-насыщените социални нужди в началото на 1997 г.

30. Вж. Център за стратегически изследвания, Асоциация на национални, регионални и европейски политически изследвания (АНРЕПИ), Балканската сигурност, военни и политически проблеми, Изд. къща "Христо Ботев", 1995 г.; *Военен журнал*, бр.2-5, 1994; *Bulgarian Military Review*, 1996 Special Issue; сп. *Международни отношения*, кн.3, 1996 и др.

31. Вж. Марин Стоев, Анатолия на глобалното геополитическо противостояне, *Военен журнал*, 2/1994.

32. Вж. Джеймс Дохърти, Заговорът срещу православие-то, "Строго секретно", бр.21, 1996.

33. The Center for Strategic and International Studies, *Main Trends in World Power*, Washington DC, 1978, p.24-25.

34. Цит. по Марин Стоев, пос.съч.

35. Пак там.

36. Доц.Стефан Карастоянов, Промените в Европа и света и отражението им върху съвременното геополитическо положение на България и страните на Балканския полуостров, "Българската външна политика вчера, днес и утре, Сборник доклади на научна конференция в СУ "Климент Охридски", София 18-19 ноември 1995 г., 28-32.

37. сп. *Сега*, бр.3, 23-29 януари 1997.

38. сп. *Международни отношения*, кн.5, 1995, 48.

39. Serge Sur, Concluding Remarks, Conference on Problems of South-East Europe, Rhodes - Greece, 6-7 Sept.1991, UNIDIR 1992, p. 201.

40. Цит. по арх. Христо Генчев, пос.съч.

6. ПРОБЛЕМИ НА НОВАТА ДИПЛОМАЦИЯ И ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИЯ МЕХАНИЗЪМ НА СТРАНАТА

Противоречията по външната политика между политическите сили в България се усложниха и от това, че се преплетоха с борбата за власт. За един кратък период - управлението на правителството на СДС начело с Филип Димитров от ноември 1991 г. до декември 1992 г. проблемът за властта изглеждаше решен. Всички основни институции - парламент, президент, правителство, Върховен и Конституционен съд - се оказаха в ръцете на десницата начело със СДС. Не е случайно, че именно този етап от преходния период се отличаваше с ясна, целенасочена и активна външна политика, омрачавана единствено от ексцесите на темпераментни държавни мъже от новата управляваща кохорта. Но скоро след това, по време на управлението на кабинета на проф. Любен Беров и особено след изборната победа на левницата през декември 1994 г., държавната машина заскърца. Липсата на консенсус по приоритетите на външната политика на страната доведе до странния феномен "две външни политики", резултат от обективно формиралото се двувластие в страната.

За да се разбере по-ясно ситуацията, един кратък прочит на конституционните прерогативи на институциите не би бил загубено време *. Съгласно принципа за разделение на властите компетентност в областта на външната политика имат Народно събрание, Министерският съвет, Министерството на външните работи, частично президентът на страната и косвено Консти-

туционният съд. За съжаление, не винаги компетенциите на съответните държавни органи са формулирани прецизно, и в редица случаи се дава възможност за субективно и заинтересовано тълкуване.

Народното събрание е висш орган на държавната власт, и като такава има изключителни компетенции в сферата на външната политика. Така например то решава въпросите за обявяване на война и за сключване на мир (чл. 84, т. 10 от Конституцията). НС разрешава изпращането и използването на български въоръжени сили извън страната, както и пребиваването на чужди войски на територията на България или преминаването им през нея (чл. 84, т. 11). Народното събрание обявява военно или друго извънредно положение върху цялата територия на страната или върху част от нея по предложение на президента или на Министерския съвет.

В компетенцията на Народното събрание е ратифицирането и денонсирането на международни договори от политически и военен характер, отнасящи се до участието на България в международни организации, касаещи коригирането на граници на страната, съдържащи финансови задължения за държавата. То също така казва своята последна дума по участието на България в договори, отнасящи се до основните права и свободи на човека, предвиждащи арбитражно или съдебно уреждане на международни спорове, и накрая, изискващи промяна на закони или мерки от законодателен характер.

Важен аспект на външнополитическите компетенции на Народното събрание е обсъждането и оценката на външната политика на правителството. При приемане на външнополитическата програма на правителството, както и чрез питанията отнасящи се до неговата международна дейност, парламентът се произнася по външната политика: дали тя отговаря или не на националните интереси, дали тя е съобразена със законите на страната, дали правителството е компетентно и способно да я води. Всички държавни органи, организации и лица, участващи в изработването и осъществяването на външната политика, са

длъжни да се съобразяват със законите, приемани от Народното събрание и да се подчиняват на неговите решения.

Народното събрание може да приема различни решения, декларации и обръщения. Решенията му не са равни на закон, но имат юридическа сила и задължават другите държавни органи. В категорията на решенията на Народното събрание влизат документи, изразяващи позицията на парламента по приоритетите на външната политика и националните интереси - Концепция за национална сигурност, Военна доктрина, участие в стратегически съюзи, основна външнополитическа ориентация на страната.

Изключително важно правомощие на Народното събрание в областта на външната политика е парламентарният контрол. Депутатите могат да отправят въпроси или питання до министър-председателя и министър на външните работи, които са длъжни да отговорят. В случай, че бъде внесена парламентарна интерпелация, по отговора се провеждат дебати, които могат да завършат с искане за оставка или недоверие за целия кабинет. По този начин Народното събрание изразява оценката си за правилността на водената от правителството външна политика.

Тъй като НС не провежда външната политика, то не може да отменя правителствени актове и действия в тази област. Но чрез парламентарния контрол то има възможност да осъществи съответната санкция, ако намери това за необходимо. С избора на съответни дейци от системата на изпълнителната власт (министри и др.) Народното събрание също така дава израз на своето предпочитание към един или друг външнополитически курс.

Ролята на Министерския съвет в изработването и осъществяването на външната политика на страната е по-ясно определена. Като най-висок носител на изпълнителна власт, той се занимава с всички въпроси на външната политика и международните отношения на страната. Правителството ръководи и осъществява външната политика, като най-активно участва в изработването и, предлагайки на Народното събрание външнополитически програми, концепции, структури и кадри. За разли-

ка от НС, Министерският съвет може да отменя решения или актове на свои подчинени органи, например на министъра на външните работи, на други министри, шефове на комитети и други звена.

Министерският съвет изразява позициите на страната по важни международни проблеми, поема от свое име международни политически задължения за държавата, прави предложения за ратифициране и денонсиране на международните договори, може сам да сключва такива в случаи определени от закона или да ги денонсира. Правителството осъществява взаимодействието на всички държавни органи, имащи отношение към външната политика, и чрез Министерството на външните работи пряко ръководи дипломатическата дейност на страната.

Главен инструмент на външнополитическата дейност на държавата е Министерството на външните работи. То осъществява цялата политическа и техническа дейност по представителството на страната и защита на нейните интереси на ниво дипломатически представителства (посолства), подготвя проектите за основните външнополитически документи, води преговорите с чужди страни и организации, обработва необходимата за ръководството външнополитическа и стратегическа информация. В Министерство на външните работи е съсредоточена по-голямата част от квалифицирания дипломатически състав, който може най-добре да осъществява външната политика на държавата в персонален план.

Президентът на страната е държавен глава, олицетворява единството на нацията и представлява страната в международните отношения (чл.92). От това, макар и имплицитно, произтичат някои негови правомощия във външнополитическата сфера. Но президентът не твори, нито ръководи външната политика. Президентът и подчинения му екип по-скоро подпомагат другите власти в осъществяването на външнополитическата дейност, с идеи, с външнополитически контакти в сферата на президентските правомощия. Към директните прерогативи на президента спадат обявяването на положение на война, но само в случай, че

срещу страната е извършено въоръжено нападение, или е възникнала необходимост да бъдат изпълнени международни obligations, произтичащи от договорни задължения. При това, той е оторизиран да вземе подобни решения само ако НС не заседава в този момент, и вече взетото от него решение трябва при първа възможност да бъде одобрено от Парламента. Президентът назначава и отзовава посланиците на България в чужбина и постоянните представители на страната в международните организации (чл.98). Но за целта той трябва да получи съответни предложения от Министерския съвет. Президентът не може да назначава посланици по своя преценка, но може да спре и кандидататурите на Министерския съвет, като откаже да издаде съответен указ.

Съгласно Конституцията президентът може в определени случаи да сключва международни договори от името на българската държава (чл.98, ал.3). За това не е нужно той да получава специални пълномощия, което позволява той да действа донякъде по собствено усмотрение. При всяко положение, обаче, подписаните от него договори трябва да бъдат ратифицирани от Народното събрание съобразно неговите конституционни правомощия.

Като държавен глава, президентът осъществява срещи с чуждестранни дипломати и висши държавни представители, излиза с обръщения към държавата и народа, към други държави и международни институции. Той може да информира Народното събрание и да повдига пред него принципни въпроси на външната политика. Към президентската институция се отнася такъв важен силов ресурс на външните отношения като Националната разузнавателна служба. Тя снабдява президента с външнополитическа информация, от която зависят редица правителствени решения. Като съвещателен орган към президента функционира и Консултативният съвет за национална сигурност, който може да се произнася по въпроси от вътрешен или външен характер, засягащи сигурността на страната.

От този кратък очерк на механизма за вземане на външнополитически решения и за осъществяване на външната политика може да се заключи, че в България е създадена съвременна структура за реализация на външнополитическия процес. Подобно заключение не е баналитет, нещо разбиращо се от себе си. До 1989 г. тази структура бе сериозно деформирана, тъй като центърът за вземане на решения бе ЦК на БКП и поспециално Политбюро. Въпреки че с демократизацията настъпи така естественото и полезно разделение на властите с техните специфични правомощия и в областта на външната политика, още от самото начало влиянието на субективния фактор даде своето дезорганизиращо отражение.

През 1991-1992 г. бе нанесен тежък удар върху ключова институция във външнополитическата сфера - министерството на външните работи. По политически и лични причини бяха уволнени близо 320 дипломатически и други служители, повечето от които с необходимата квалификация и опит в международната дейност. На ключови места бяха назначени по принцип лично познанство най-вече млади хора от различни сфери (преводачи, медицински работници, инженери, хора на изкуството, адвокати). По принцип в това не би имало нещо лошо - в САЩ 30% от посланиците също са политически назначения, а не кадрови дипломати. Дефектът дойде от това, че повечето от тях, заслепени от политическо партизанство, бяха незаинтересовани от сериозно изучаване на външнополитическите интереси на страната. Тяхна главна грижа бе да доведат докрай "смяната на системата" и да провеждат конюнктурните лозунги на деня във външнополитическата сфера.

Липсата на стабилност за кадрите и на принципно отношение към ведомствените структури не можеше да не се отрази и върху процеса на вземане на външнополитически решения в посока на непрофесионализъм и конюнктурност. Премахването на дипломатическите рангове в системата на МВнР създаде объркване сред чуждите партньори, които дълго не можеха да се ориентират относно нивото на дипломатите, с които да контак-

туват в страната. Липсата на Закон за дипломатическа служба и дълго забавянето обсъждане на Правилник за работата на МВНР силно затрудни оперативната и аналитична работа на външнополитическите органи.¹ Наруши се приемствеността, рязко се демотивира дейността на целия личен състав. В редица рутинни дейности, като събиране и обработка на информация, анализи и отчети, поддържане на документация, настъпи срив. Бомбата избухна през 1992 г., когато в софийски ежедневник бе публикуван списък на няколко десетки отговорни служители на министерството с биографични и кадрови данни за тях, и по специално за връзки с органите на разузнаването. По този начин бе нанесен тежък удар върху националната сигурност. Този акт на държавно предателство по същество не бе разследван и не бе потърсена отговорност, макар че извършителите и техните политически подбуди са известни.

Още преди да прерасне в борба между институциите, нормалната при подобни условия в други страни кадрова смяна доведе до забележимо влошаване на дипломатическото представяне на България пред външния свят. Назначените през 1992 г. български дипломати и по-специално редица новоизпратени посланици станаха почти до един обект на международни скандали. Българските "лудории" се превърнаха в тема на английски, италиански, гръцки, швейцарски, ливански, албански, канадски и други вестници. "Новата българска дипломация" стана сюжет за телевизионни комични скечове. В интерес на истината трябва да се отбележи, че многобройните гафове не повлияха забележимо на благосклонното на първия етап отношение на западната дипломация към младата българска демокрация. Но те не можеха да не породят съмнение в моралните и делови качества на новия външнополитически елит на София.

Един следващ етап от "смяната на караула" в българската дипломация бе сблъсъкът между президент и министерство на външните работи. Основен проблем бе назначаването на посланици. Нещата започнаха да се усложняват след като СДС падна от власт в края на 1992 г. Постепенно БСП започна да лансира

свои кандидатури за посланически постове - повечето бивши опитни дипломати, но президентът Желев спираше назначенията с блокиране на съответния указ. Двете страни бяха принудени да започнат таен диалог, често получаващ формата на извиване на ръце. Сред заинтересованите среди се споменаваха тайнствени формули и термини, наподобяващи преговорите САИТ: числови съотношения 3:2, 1:1, 7:5 (между президентските и министерските кандидатури), паритет (на дипломатическите бройки), категории и класове държави (западните страни за президентските хора, всички останали за правителствените). Подобни пазарлъци, неизбежните забавяния и по принцип несполучливи компромиси никак не допринасяха за качествено подобряване на българската външнополитическа дейност. Лишено от възможността да изпраща в много от държавите подготвени и специализирани кадри като титулярни посланици, Министерство на външните работи през периода на управление на социалистите се принуди да ротира в един широк периметър няколко оцелели кадри отпреди 10 ноември, назначавани като временно управляващи. Но те бяха в състояние само да поддържат някакво формално ниво на отношенията, без да могат да провеждат сериозна държавна политика.

Повечето от новите посланици, издигнати през 1991-1993 г. по начало не признаваха служебните канали. Те предпочитаха да кореспондират с президенти и премиери, избягвайки нормалната делова комуникация с външното ведомство. Почти всички от тях влязоха в един или друг конфликт с Министерство на външните работи дълго време преди то да бъде оглавно от социалист. В хода на битката, която ни най-малко не допринесе за престижа на България пред външния свят, изплуваха нови куриози, показателни за манталитета на новите български топ-дипломати.² Върх на всичко бе реакцията на самия президент, помолен да подпише указ за отзоваване на посланика ни в Албания, уличен в редица нарушения и видимо неадекватно поведение: "Да му бере срама Петър Младенов, който го е назначил през 1990 г.!" Подобна реакция от висш държавник, дълго време

толерирал подобен скандален случай, не би могла да бъде квалифицирана иначе освен като институционална безотговорност. Решението на Конституционния съд, с което бе запазен постът на споменатия деятел, бе пример на политическо пристрастие и недържавнически подход.

Дезангажирането на редица български посланици от собственото им правителство, по-специално след изборните промени през 1994 г., създаде странна ситуация в междудържавните отношения на София. На правителствено равнище бяха подавани едни сигнали, нярядко след това променени или блокирани от българските посланици по места. Това доведе до повишаване ролята на чуждите посолства в София, които по-надеждно можеха да се сношават с българския център на място, особено по важни и актуални политически въпроси.

Периодически бяха правени опити да се коригира ситуацията чрез търсене на разбирателство между институциите, но до нормализация така и не се стигна. "Убеден съм, че българската политика може да бъде хармонична и ефективна само при наличието на координирано взаимодействие между различните държавни институции - подчерта Г. Пирински в интервю пред в. "Континент" - Практиката от краткия период, откакто съм министър на външните работи, включително и извършената подготовка за предстоящото посещение на г-н Желев в САЩ, ми дава основание да се надявам, че този подход се споделя от всички ръководни фактори на страната".³ Само 48 часа след това си изявление, по време на посещението на българска президентска делегация в САЩ през февруари 1995 г., той бе дезавуиран от собствения си президент. На разговори на Кръглата маса по проблемите на сигурността във Вашингтон президентът участва само със своя антураж, без да се нуждае нито от външния, нито от военния министър на България. Пак по време на същата визита, без каквито и да било международни сондажи, и без вътрешно институционно съгласуване, бе предложена балканска среща на високо равнище.⁴

От особен разред институционни противоречия са критиките срещу външната политика на собственото правителство, отправяни от българския държавен глава. Тази практика стана типична за българската панорама през 1995-1996 г. В много случаи лични инициативи на президента бяха предварително огласявани в чуждата преса, след това интерпретирани или "дообяснявани" от неговите съветници по българската телевизия.

Обяснението за тези разминавания лежи донякъде в конституционното уреждане на прерогативите. Бившият министър-председател Филип Димитров основателно изтъква: "Нормално е при неясно формулираните конституционни текстове президентът да се опита да разшири правомощията си. Това особено личи в моменти, когато националният консенсус по външна политика се пропуква. Тогава, ако президентът е на различни позиции от правителството, той се опитва да компенсира правителствените изяви".⁵ Но претенцията на бившия президент бе той да ръководи външната политика. Очевидно, именно в този дух бившият съветник на президента К. Величков дава тълкуването, че президентът е гарант на европейския характер на българската външна политика и нейните основни приоритети като европейската и евроатлантическата ориентация, добросъседската и конструктивна политика на Балканите, отвореността за общуване с целия свят.⁶

Ако се възприеме безкритично тезата за гаранта, възниква логически въпросът какъв е конституционният, правовият инструментариум за осъществяване на тази твърде съществена функция. Тъй като такъв няма, може да се допусне, че президентът поставя под съмнение основния принцип, заложен в Основния закон - че България е парламентарна, а не президентска република. Но Ж. Желев не крие предпочитанието си именно към тази форма на управление. В случая са важни не толкова неговите правомощия, а политическото му поведение на гражданин и българин. Абсурдно е един държавен глава да се оплаква на чужди правителства и външни форуми от действията на българското правителство, буквално да съзаклятничи с тях против

компетентните български институции. Всъщност, тук дори не става въпрос за нарушение на Конституцията, защото въпросът не е юридически. Социологът Ив. Кръстев дава необходимото разяснение. Според него президентската институция изглежда на някого по-легитимна по външнополитическите въпроси, отколкото меродавния орган - Министерството на външните работи, където е съсредоточено и експертното знание.⁷

Разликата между държавен глава и кабинет по въпросите на външната политика не са патент на днешните български управници. В самата българска история русофилски кабинети са съжителствали с монарха, чиято основна прогерманска ориентация е била добре известна. В модерна Европа подобни казуси също не са изключение, не са изключение и междуинституционните схватки, по-често дискретни, отколкото явни. Но политическият и морален статут на държавния глава му дава възможност да действа от гледна точка на своите идеи и за благото на страната, дори когато е политически противник на хората от другата институция. Той би могъл да изпълнява своите прерогативи без да се конфронтира с изпълнителната и законодателната власт, без да интернационализира не винаги пригледните вътрешни дразги. В този смисъл Филип Димитров е навярно прав, че един президент може и даже трябва да компенсира едностранчивите увлечения на даден кабинет, ако сметне че има такива, но с позитивни допълващи, а не взаимноизключващи действия спрямо другия клон на властта.

Храна за размисъл в тази насока дава едно темпераментно есе на Николай Слатински, млад български политик, получил закалка в Комисията за национална сигурност на 36-то Народно събрание. "Конституцията е нещо много полезно и добро за Желю Желев. Тя го освобождава от необходимостта да участва непосредствено в дребнавостта, махленските свади и идеологизираният разпри на ежедневието политически живот, дава му прекрасната възможност да се стреми да бъде обединител на нацията и съпричастен наблюдател на проблемите и... Ж. Желев можеше да провежда последователно политиката на протегнатата ръка,

да използва един много мощен инструмент за въздействие, за превантивна дипломатия, за изземване на инициативата - Консултативния съвет за национална сигурност. Ето къде трябва да се обмислят външнополитическите позиции, да се търси консенсусът, да се сближават становищата."⁸

Очевидната и достойна за съжаление борба "президент-правителство" в областта на външната политика положително има някакъв принос за съдържаната, изчаквателна позиция на западните държави по отношение на България. Тя създаде представа за дуализъм в българската външна политика, за своеобразен президентски и правителствен курс. С помощта на елементарните образи, внушавани от политизирания преса, тези два курса придобиват полярен вид: президентът се стреми към интеграция със Запада, влизане в НАТО и съюз със САЩ, БСП търси закрила от Русия, съюз с православните Сърбия и Гърция. Подобни представи не могат да не повлияят даже на иначе добре информирани и положително настроени западни среди.

Импасът между институциите по въпросите на външната политика се дължи и на тяхната неспособност да съгласуват основополагащи документи за международни приоритети и национална сигурност. Първи такъв опит бе направен още по времето на правителството на Димитър Попов през пролетта и лятото на 1991 г. Тогава при взаимодействие на президентството, Министерство на външните работи и Министерство на отбраната бе съгласуван работен проект с ограничен хоризонт на действие - до към 2000 година. Правителството го изпрати в Консултативния съвет по национална сигурност, където представители на СДС и БСП го отклониха под предлог, че обсъждането на подобен документ е преждевременно. През пролетта на 1995 г. социалистическото правителство само се зае да готви концепция за национална сигурност. След значително по-широк академичен и междуведомствен дебат, проектът влезе в Комисията по външна политика на Народното събрание. Там той бе обсъден, но по-сериозен интерес към съдбата на документа не бе проявен и придвижването му спря дотук.

Слабата надежда да се постигне консенсус тласна институциите към тактика на свършени факти. Така например от 1992 г. Министерство на отбраната започна да внася за обсъждане в парламента проект за военна доктрина. (Неин гвоздей бе страната за подобен документ постановка, че държавата няма нужда от отбрана, защото никой не се готви да я напада.). С идването на различни кабинети текстовете се меняха, докато един последен вариант спешно бе внесен в кабинета на проф. Любен Беров през последните дни на управлението му през есента на 1994 г. и получи одобрение.⁹ Възможно е подобен документ, подготвен от професионалисти, да просъществува известно време вън от вниманието на основните държавни институции. При всички случаи, подобен подход "направи си сам" към формулиране на национални интереси и подходи едва ли може да се приеме като най-верен. При промяна на политическата ситуация, когато се наложи дадено действие да се аргументира с така приетия документ, неминуемо на преден план ще излезе въпросът за легитимността му с всички произтичащи от това усложнения.

Така например след падането на социалистическия кабинет новото военно министерство започна спешно да разработва коалиционна военна доктрина с оглед участието на България в НАТО. Може да се запита - какво ще стане, ако България остане извън пакта още 5-10 години?

Очевидно има логика в разсъждението на г-н Веселин Методиев, заместник-председател на ДП, че националната доктрина не е сред онези теми, които могат да се решават с обикновено аритметично мнозинство в парламента. Тя не може да бъде решение на парламента, в които просто ще надделее половината от 240-те народни представители. Тъй като това е основата на правилно, разумно водене на външната политика, националната доктрина трябва да бъде подкрепена поне от 2/3 от парламентаристите. Толкова, колкото са необходими и за едно конституционно изменение.¹⁰

В заключение би могло да се каже, че разногласията между институциите, по мнението на авторите на този труд, не прерастнаха в драстични нарушения на Конституцията. И президент, и правителство, и Народно събрание не прекрачиха границата на закона дори затова, че взаимно се наблюдаваха и контролираха. Може да се спори, разбира се, че твърде голямата външна активност на българския президент, при ограничените му конституционни правомощия, не е съвсем в унисон с нейния дух. - в повечето президентски визити участва и министър на външните работи, и други членове на изпълнителната власт. Те дават правна перфектност на договореностите, но президентът изтъква като организатор и реализатор на политиката. В това не би имало нещо кой знае колко страшно за България, ако не бе конфронтационната атмосфера между институциите. Впрочем, липсата на конституционен грях в това неблагоприятно съревнование е едно твърде слабо утешение. Работата е там, че външно-политическият дуализъм е знак за дълбока вътрешна слабост на обществото и държавата. Той е пагубен за плодотворната международна дейност на страната, за доверието в нея, за националната и сигурност. Засега, перспективите за консенсус, на базата на добронамерен и принципно издържан компромис, не са големи: дълбоката идеологическа и емоционална подкладка на позициите ще тласка отново политическите актьори на българската сцена към силово налагане на външнополитическа ориентация.

* При анализа на конституционните положения са ползвани разработката на И.Илиева, Механизъм на външнополитическото решение, сп. "Международни отношения", кн.1, 1995 г., и книгата на проф. Георги Стефанов "Външна политика и дипломатия. Въпроси на теорията и практиката", ИК Албатрос, С.1994 г.

1. Вж. Министерски съвет, Бяла книга за положението в страната в началото на мандата на 37 НС, "Дума", 22 март 1995 г.

2. Вж. А. Андреев, "Дойче Веле", От Бон дойде сигнал за изход от кризата на българската дипломация, "Стандарт", 13 октомври 1996 г.

3. "Дума", 8 февруари 1996 г.

4. И. Генов, Дуализмът във външната политика ни прави васали, "24 часа", 25 февруари 1995 г.

5. сп. "Международни отношения", кн. 5-6 1995 г.

6. Камен Величков, Ролята на президентската институция във външната политика на България, "Българската външна политика, вчера днес и утре", стр. 46-47.

7. сп. Международни отношения, кн. 3, 1994

8. сп. "Международни отношения", кн. 5-6, 1995 г.

9. сп. "Military Review", 3/4 1994, p. 3-15.

10. "Капитал", 12-18 август 1996 г.

7. НЯКОИ ОЦЕНКИ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА НА ПРАГА НА XXI ВЕК

Имаме основания да предполагаме, че през 1997 г. ще приключи един тежък етап на българския преход и ще започне някакъв нов стадий от развитието на страната. Тези основания са преди всичко както провалът на управлението на Българската социалистическа партия, така и неуспехът на целия модел на вътрешна и външна политика след 10 ноември 1989 г.

Не е наша задача да разглеждаме дълбоките вътрешни причини за този неуспех, коренящи се несъмнено в политиката на всички режими след 10 ноември 1989 г. Следва да се каже обаче, че той бе тясно свързан и с международното обкръжение на страната, с отношението на партньорите на България, преди всичко на големите европейски държави и Съединените щати. Както справедливо отбелязва арх. Христо Генчев: "контролирана и даже изолирана откъм Запад, България бе изправена пред неприемлива дилема: да избира между православния Североизток и турския Югоизток. Ако съдим по редовните язвителни предимно британски коментари, по избирателността на мерките срещу нежеланите на Запад посетители, по скромния размер на инвестициите у нас, става ясно, че има западни сили, които желаят България да остане извън евроинтеграционните процеси."¹ Всичко това в съвкупност повтори ефекта на западната политика на натиск по отношение на източния лагер във вече далечната 1989 година. С тази разлика, че днес България се оказва сама срещу всички останали.

Но нашата оценка няма да има нищо общо с истината, ако не потърсим най-напред вътрешните, чисто българските причини за неуспешната международна политика на България. Може да се започне с безспорната вече за всички констатация, че през изминалите 7 години бе осъществена значителна външнополитическа дейност, голям брой контакти, визити на най-високо равнище и подписани споразумения. Всяко от 6-те правителства претендира за пионерски постижения, коренно променили международния имидж на България. Но съвкупният резултат е плачевен за външните връзки и националната сигурност на страната.

Ето някои основни измерения на външнополитическата криза, в която се оказа София през последните няколко месеца:

- Седем години след началото на прехода България е сама, без силни и влиятелни приятели, уязвима за всякакви международни ексцеси.

- Въпреки всички обнадеждаващи знаци и обещания страната не получи сериозна финансова помощ от никого.

- Международният авторитет на страната се намира на най-ниското равнище в историята ѝ, сравним с годините на катастрофа след световните войни.

За това могат да се посочат някои обективни причини, които едва ли могат да бъдат вменени във вина на българската политика и дипломация. През социалистическия период 1945-1989 г., България бе по-интересна за всички свои партньори на Запад и Изток с факта, че е най-близък съюзник на една суперсила. Действията и анонсите на България се възприемаха като действия и анонси на Съветския съюз. Нюансите на различия между българската и съветската политика бяха възприемани като важни сигнали, което допълнително привличаше внимание към нея. След разпадането на Варшавския договор България вече не представляваше никого освен себе си, с разклатената си икономика и прогресивно отслабващ отбранителен капацитет.

Друг обективен фактор за намалената международна роля на България днес е общият международен кипеж около нея и в

света изобщо, неизбистрените външнополитически и стратегически цели на участниците в световните отношения. България не бе в състояние нито да промени нещата в позитивна насока, нито сама да даде някакъв собствен атрактивен пример. При това положение тя логично се оказа обект на международна индиферентност - в по-добрия случай, и на изтощителен натиск и удари под кръста - в по-лошия.

Стремежът на България да се държи като точен и изпълнителен участник в "новия световен ред", обявен през 1990 г. от победителите във "студената война", не ѝ донесе очакваните аплодисменти от международната общност. Тя понесе огромни загуби от ембаргото, наложено от ООН на Ирак и СРЮ. През 1991-92 г. бяха загубени руските пазари, а връзките с арабския свят се влошиха поради необмисленото, в много случаи пасивното, или обратно, високомерно поведение на кабинети и министри след 1990 г. Тези кабинети и министри, ръководени в редица случаи от партийно-идеологически, а не от рационални държавнически мотиви, буквално разделиха света и държавите на категории и подкатегории: някои достойни за българското внимание, "бели страни", другите недостойни - слабо развиващи се, жълти и черни, международни терористи и азиатци. По аналогичен начин бяха разчертани и Балканите. Правителството на Филип Димитров и лично президентът Желев отдаваха предпочитание на Турция, Албания, Македония; след двегодишен, не особено активен баланс на Беровия кабинет социалистите дадоха предимство на Гърция и Сърбия. Симптоматично бе, че новият президент Петър Стоянов също така намери за уместно в една от първите си външнополитически речи да отправи обвинения срещу Белград и Атина по традиционните малцинствени въпроси, което почти прозвуча като парола за поредната смяна на курса.

Слаб момент в политиката на почти всички български правителства бе стремежът към използване с рекламна цел на популярни формули-клишета, някои наследени от миналото, други заимствани от чужди речници. Президентът Желев, нап-

пример, възприемаше присъединяването на България към европейските и евроатлантическите структури преди всичко от идеологическа гледна точка. Той го разглежда не като част от усилията за преодоляване на разделението на континента, а като елемент на борба "демократия - комунизъм"², като вяност към идейни ценности. Такъв подход профанира задълбочения анализ на проблема НАТО-България от гледна точка на националните интереси, превръща го в обект на вътрешнополитическата борба.

Друга такава крилата формула бе т.нар. еквилибристика, преведена на български като равноотдалеченост или равнопоставеност, касаеща отношенията на България с балканските ѝ съседи. Подобна формула, идваща от 30-те години, когато България бе изправена срещу недружелюбен блок - Балканската Антанта - не звучи днес, когато страната е заинтересована да сътрудничи най-тесно с онези страни, които имат сходни с нея интереси и ѝ оказват реална подкрепа. Еквилибристиката всъщност е тактически похват за оправдаване на пасивна политика, която бяга от отговорност и търси привидно добри отношения с всички. Тезата за равнопоставеността бе използвана от всички следесетонемврийски български кабинети, като успехът ѝ най-добре се вижда днес, в доста двусмислените и уязвими отношения с повечето балкански държави.

Една от най-безмислените формули бе тази за икономизирането на външната политика. Тя бе също така издигната от повечето правителства през 90-те години. Неслучайно тя бе взета на въоръжение и от социалистическото правителство, което се стремеше да покаже своя прагматичен, неидеологизиран подход. Неточно и като постановка, и като термин, "икономизирането" датира от 1978-79 г., когато отново стоеше въпросът за привличане на максимално количество чужда валута в българската икономика. Тогава нещата можеше да бъдат поставени на по-здрава основа, със структурни, законови преобразования и централизирано стопанство и търговия. През 1995-96 г. "икономизирането" на външната политика можеше да се изра-

зи единствено в честени молби за икономическа помощ. Не буди учудване, че тъкмо по тази линия неуспехът бе особено тежък за България.

Сериозна слабост на българската външна политика бе нейната неподкрепеност от здрав вътрешен тил. Постоянната конфронтация между БСП и противостоящите и СДС, Народен съюз и ДПС, борбата между институциите, "правителствената" и "президентската" външна политики неизбежно налагаха двойствено поведение и на международните партньори на България. Естествено те не можеха да възприемат като сериозно дадено правителствено действие, което държавният глава и лидерите на опозицията обещаваха да анулират по съдебен път или веднага щом дойдат на власт.

Колкото и да бяха силни идеологическите предпочитания на богатите западни партньори на България, те показваха, че уважават демократичния избор. Те щяха да се съобразяват с едно силно ляво правителство, съумяло да даде ход на реформите и да поддържа стабилитета на страната. Те биха се стремили към връзки и влияние в българските държавни ресори и щяха да са готови за отстъпки и компромиси, които да укрепят позициите на страните. Това не би било някаква "капитулация" на великите сили пред София, а нормален респект пред една независима и стабилна държава, генерираща сигурност в своето международно обкръжение. Дори да бе отказала влизане в НАТО, подобна държава, провеждаща принципа и съобразена с изискванията на международната общност външна политика, би могла да получи нужните ѝ гаранции от великите сили, активно сътрудничейки с техните отбранителни структури.

Цялата работа е, следователно, в неспособността на България да се реализира иначе на международната арена освен с правоверност към силните на деня. В такъв случай, тя априорно приема диктат, и всякакъв опит да демонстрира суверенитет, излишно дразни тези, към които са адресирани обещанията и. Подобна позиция не може голословно да се порицава, понякога тя е просто наложена от суровата реалност. Следователно, може да

се окаже необходимо да се потърсят, на базата на максимално национално съгласие, онези модалитети, които биха направили неизбежния външнополитически избор максимално благоприятен за България.

Истинският български суверенитет и независимост вече трудно може да бъде водещ мотив на българската външна политика. Тя е лишена от своята най-естествена база - националната икономика (такава вече няма), националните въоръжени сили (лишени от оръжия, идеи и мотивация), националния дух (няма национални интереси). Въпросът е в оцеляването на българския народ под крилото на чужда опека, която ще му обезпечи хляб, телевизия и създаване на средна класа. Българската политика, която успешно реши проблема за териториалната цялост в течение на 50 години с цената на зависимост от една велика сила, сега ще трябва да решава екзистенциални проблеми с цената на зависимост от други такива сили.

По принцип, винаги е по-приемливо да си подчинен на повече господари, отколкото на един. Това позволява по-голяма свобода на действие, различни маневри и претенции. Това също е в компетенцията на българската външна политика и дипломатия. Но не трябва да се забравя също така, че нищо на земята, особено на Балканите, не е вечно, че съотношението на силите и интересите в континентален и регионален мащаб се мени понякога по-бързо, отколкото нагласата и менталитета на управляващата политическа класа. Общо взето, българските политики и бъдещи първи дипломати едва ли са могли да извлекат някакви щоголеде сериозни поуки от богатия на събития, но беден откъм реални резултати 7-годишен преходен период. Тяхно задължение е, обаче, да знаят историята и основните закономерности на съвременната геополитика. В българския фолклор също има умотворение, релевантно за външнополитическата област: не пийой в кладенеца, от който може да се наложи да пиеш вода!

И при тази неблагоприятна прогноза сегашните тенденции не следва да се възприемат еднозначно отрицателно. Не всички от тях водят непредотвратимо към ново разделение на

Европа и света, към блокова роля на България. Налице са и някои признаци за формиране на общо европейско-атлантическо мирно пространство. В това отношение специфична интереси имат ФРГ и Франция. Партньорството във военната област на страните от Атлантика до Урал и мерките за доверие разведряват международната атмосфера. Диалогът в ОССЕ създава възможност за формиране на нова концептуална, юридическа и политическа основа на европейската сигурност. Според бившия генерален секретар на ОССЕ д-р Вилхелм Хьонк, "бъдещият мирен ред ще се опира на много стълбове... трябва да се осигури мир извън силовата политика, политиката на възпиращите стратегии и баланс на силите. Координатната система на новата стабилност ще се определят от общите политически и човешки убеждения, от широко сътрудничество и висока степен на взаимни зависимости".³

Активното русло, в което се търсят практически решения за укрепване на европейската сигурност, засега остава консолидирането и адаптацията на единствената действаща отбранителна система - Североатлантическия договор. За съжаление подобни усилия биха се обезмислили, ако наред с това НАТО продължи да се разглежда като оръдие на геополитическо и дори цивилизационно противопоставяне. В такъв случай просто няма да има европейска сигурност. Не техническото усъвършенстване на военните структури, и по-специално тяхното разширяване, биха приближили Европа към желаната цел. Тази възможност е по-скоро в сферата на качествената еволюция на структурите за сигурност, в която ще намери отражение разумът и опитът на цивилизованите човешки общества.

В тази връзка българските държавници и творци на националната външна политика следва да осмислят нейните стъпки не от гледна точка на вчерашните или днешните идеологически съображения, а от позицията на историческия опит и открояващите се международни перспективи.

Трудностите на външнополитическия избор са нещо познато за България още от нейния младенчески период на свобод-

на държава. Големият български политик Стефан Стамболов и неговите наследници заложиха на противоречията между Русия и Западна Европа. Тяхната тактика на съпротива срещу бруталната намеса на руския царизъм спечели адмирацията на света. Но стратегията им обрече страната на две национални катастрофи. В навечерието на Втората световна война българската монархия се зае да сплотява Хитлер и Чембърлейн за борба срещу болшевиизма. Известно е как плачевно завърши тази поредна европейска ориентация на България.

Според Хенри Кисинджър, аналогите подвеждат. Но неговият последен труд "Дипломатията" съдържа дълбоко обосновано потвърждение на закономерностите на историческия процес, обусловени от геополитическите реалности и съвременното развитие.* Става дума за модел на поведение, за психоангласа на политически и държавен елит. Има исторически поуки, които винаги ще бъдат валидни за България, разположена на "входа" на Европа. Една от тях е, че нашата страна не трябва да гради своята сигурност върху противоречията между великите държави и противопоставяне на съседите си. Напротив, тя трябва да се проявява там, където техните интереси се стиковат.

Полезна роля в това отношение би могла да изиграе Германия. Като нов център на влияние с неизмеримо повишена тежест в сравнение с 80-те години, тя въпреки сегашната си съдржаност ще поема нови отговорности. Независимо от безукорния атлантизъм на управляващите християндемократи, Бон изпитва скрито раздвоение от американската политика на разширение на блока. Макар че един пояс от приятелски натовски страни около ФРГ се смята за благоприятен фактор на сигурност, знае се кой в крайна сметка командва в НАТО. По тази причина американският план стеснява свободата на движение на германската източна политика. Както лаконично отбелязва "Ди Велт", към ремъка на Европейския съвет се добавя ремъкът и на НАТО.⁴ Нормално е, в тази връзка, Германия да гледира за преустройство на международните отношения в духа на новото време.

Германия, подобно на Русия, е "срединна земя", тя се нуждае от хинтерланд и има жизнени интереси в континенталното си обкръжение. Исторически връзката Централна Европа - Дунавски басейн е под нейното икономическо и политическо влияние. То се чувства и днес, и без съмнение ще се възражда в по-близко и далечно бъдеще. При едно реално размиване на блоковете противопоставяне в бъдеще, на тази база може да бъде установен траен и стабилизиращ контакт между Русия и романска Европа. Добрите руско-германски отношения, на които старт в наше време даде големият европейски политик и хуманист Вили Брандт, могат да се окажат благотворни за реализацията на българските интереси. В исторически план, когато София е поддържала тесни връзки едновременно с Москва и Берлин, тя е съумявала да реши важни въпроси на своя национален интегритет (1908 г., 1940 г.)

Ето защо, когато взема решения под въздействието на конюнктурни фактори и под тежестта на обстоятелствата, София не трябва да действа по начин, който да угажда на хегемонистични интереси и да поощрява конфликтни тенденции. За България е от решаващо значение, за Европа е немаловажно София да участва в европейските и евроатлантическите структури не като дразнител, а като катализатор на сигурност. Това обаче може да се постигне само ако страната бъде не вълпъжен преден пост, а мост за сближение между нейните естествени партньори от Запада и Изтока.

1. Христо Генчев, Политиката с прости формули, *Континент*, 17 февруари 1995.

2. Ф. Боков, Президентът и външната политика; критичен поглед, сп. *Международни отношения*, кн 5-6, 1995.

3. *Информационен бюлетин на МО*, 8/95, 24-25.

4. *Die Welt*, 12 Januar 1994.

* Вж. Henry Kissinger, "Diplomacy", Simon & Schuster, New York, 1994